

TARTALOM

TEOLÓGIA

BALÁZS PÁL
A Metanoia 53 napja 7

FODOR JÁNOS
„Se Veled, se Nélküled...”
A pasztorálteológia helye és szerepe a teológián belül 15

GÁRDONYI MÁTÉ
A veszprémi egyházmegye 1923. évi zsinata 26

IFJ. LOMNICI ZOLTÁN
A jogászi és az orvosi etika alapismérveinek komparatív összegzése. 38

BIRHER NÁNDOR
A struktúráktól a közösségig 49

SZOCIÁLIS MUNKA

BÁLINT BÁNK
Az anyós-, após-probléma lélektana 68

LEVELEKI MAGDOLNA
Klímaváltozással kapcsolatos értékrend és attitűdvizsgálat
Ökofilozófiai kérdések és társadalmi válaszok
egy kutatási koncepció kialakításához 72

AGG ZOLTÁN
A klímaváltozás nyertesei vagy vesztesei lehetnek inkább
a balatoni régió települései? 83

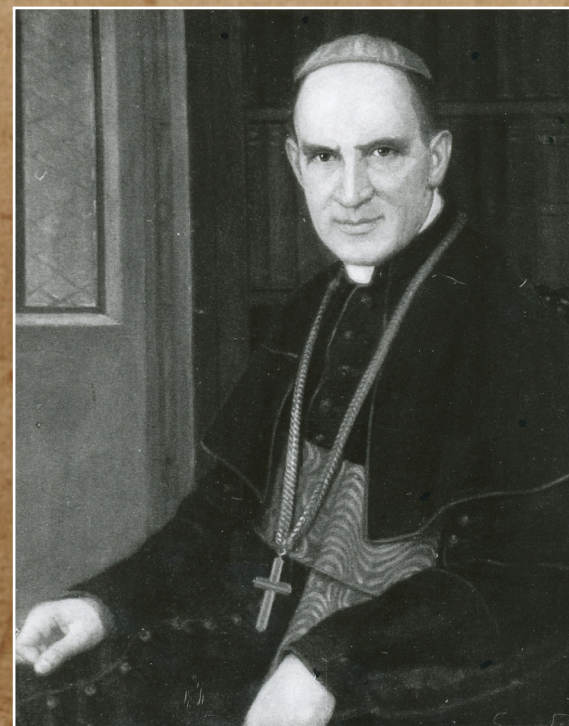
ALBERT JÓZSEF
Érték, környezet, környezeti tudatosság a Balaton térségben
- környezeti szakértők szerint 90

MAGVAS MÁRIA
A dualizmus kori szegénygondozás gender
szemléletű megközelítése 101

DARIDA ZSUZSA
Egyenlők-e az esélyek?
Veszprém Megyei Jogú Város
Esélyegyenlőségi Programjának bemutatása 117

Studia Wesprimiensa

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóirata

XV. évfolyam, 2013. I-II. szám

Veszprém várának látképe, metszet 1613-ból

*Szentmise Dr. Márfi Gyula érsek
70. születésnapja alkalmából*

Studia Wesprimiensa

TANULMÁNYOK
A TEOLÓGIA ÉS SZOCIÁLIS MUNKA
TERÜLETEIRŐL

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola
folyóirata

XV. évfolyam, 2013. I-II. szám

ISSN 1585-5754

Tanulmányok a teológia és szociális munka területeiről

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóirata
Megjelenik 2000-től évente egy alkalommal

Felelős kiadó:
Varga István rektor

Rovatszerkesztők:
Teológia: *Birher Nándor*
Szociális munka: *Albert József*

Szerkesztőbizottság:
Birher Nándor, Albert József, Bálint Bánk, Trosits András

Cím:
8200 Veszprém, Jutasi út 18/2.
Tel.: 88/542-700; Fax: 88/542-726

Címlapkép:
Rott Nándor veszprémi püspök
(1917-1939)

Készült a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola megbízásából
az OOK-Press Nyomdában
8200 Veszprém, Pápai út 37/A
Tel.: 88/425-260
www.ookpress.hu

Tartalom

TEOLÓGIA

BALÁZS PÁL

A Metanoia 53 napja.....7

FODOR JÁNOS

„Se Veled, se Nélküled...”

A pasztorálteológia helye és szerepe a teológián belül 15

GÁRDONYI MÁTÉ

A veszprémi egyházmegye 1923. évi zsinata26

IFJ. LOMNICI ZOLTÁN

A jogász- és az orvosi etika alapismérveinek komparatív összegzése ...38

BIRHER NÁNDOR

A struktúráktól a közösségig.....49

SZOCIÁLIS MUNKA

BÁLINT BÁNK

Az anyós-, após-probléma lélektana 68

LEVELEKI MAGDOLNA

Klímaváltozással kapcsolatos értékrend és attitűdvizsgálat

Ökofilozófiai kérdések és társadalmi válaszok

egy kutatási koncepció kialakításához 72

AGG ZOLTÁN

A klímaváltozás nyertesei vagy vesztesei lehetnek inkább

a balatoni régió települései? 83

ALBERT JÓZSEF

Érték, környezet, környezeti tudatosság a Balaton térségben

- környezeti szakértők szerint90

MAGVAS MÁRIA

A dualizmus kori szegénygondozás gender

szemléletű megközelítése 101

DARIDA ZSUZSA

Egyenlők-e az esélyek?

Veszprém Megyei Jogú Város

Esélyegyenlőségi Programjának bemutatása117

TEOLÓGIA

Balázs Pál

A Metanoia 53 napja

Hajlamosak vagyunk arra, hogy az apostolok életének nagy belső változásának kezdetét a meghívásuk eseményével azonosítsuk. Mintha ezt támasztanák alá az evangéliumok beszámolóí is; ugyanis Jézus nyilvános működésének a kezdetén követésére hív embereket,¹ akik valóban tanítványaivá is lesznek, és akiket maga Jézus is apostoloknak nevez.² Utólag nézve a meghívás eseménye valóban olyan kezdet vagy változás ténye a tanítványok életében, mely világtörténelmi és üdvtörténelmi események kiemelten fontos szereplőivé teszi őket.

Mégse ez a külsődlegesen leírható eseménysor a fontos, hanem a tanítványok belső szemléleti vagy hitbeli átalakulása. Vajon elegendő volt-e Jézus meghívása, amely áttemelte őket az ószövetség szemléletéből az újszövetség örömhírébe? Egyáltalán tudták-e, hogy ki az aki hívja őket, vagy csupán koruk szokásának és kíváncsiságának engedelmessé váltak? Miről győzte meg őket Jézus közelségében eltöltött idő megannyi újszerű tapasztalata? Tanítványiságuk idejének végére milyen változás ment végbe belső hitbeli szemléletükben? - Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azért rendkívül fontos, mert segít tisztázni a változás okát. Mi történt e két-három év alatt? Mert minden kétséget kizáróan az apostolok az evangélium hiteles tanúivá és tanítóivá váltak, amit vértanúságukkal meg is pecsételtek. Kérdés: Hitük és szemléletük belső változása már a tanítványi létük alatt bekövetkezett, vagy csak később? Mi volt ennek az időnek a jelentősége és értelme?

Vegyük sorra a kérdések legfontosabb elemeit, s keressük meg rájuk a megfelelő választ, hogy tisztázódhassék bennünk: vajon mit érzélhettek mind-ebből a tanítványok?

Először is nézzük a „meghívást”! Ki hívta őket? Mert azt, amit mi tudunk (Jézus, a megtestesült Isten Fia, a Messiás), ők akkor még nem tudhatták. Csupán azt tudták, hogy ez a Jézus egy rabbi Názáretből. A rabbit magyarrá mesternek fordítjuk, ami tanítót jelent. Igaz, hogy felsejlett bennük is, meg a kortársakban is, hogy nem egy átlagos rabbiról lehet szó, hanem valami nagyobbbról, esetleg prófétáról, aki különleges „erővel” és tudással rendelkezik.³

1 Vö. Mt 4,18-22; Mk 1,16-20; Mt 9,13

2 Vö. Mk 3,13-19

3 Vö. Mk 8,28: „Némelyek Keresztelő Jánosnak, mások Illésnek, ismét mások valamelyik prófétának” tartották Jézust.

Amikor azután Jézus személyes állásfoglalásra készíti őket, még az evangéliumból is kiérződik a kínos csend, amit azután Péter tör meg, mintegy „kivágva magát”: Te „*a Messiás vagy*”. (Mk 8,29) Hogy ez még mennyire nem megalapozott, az abból is kiviláglik, hogy amikor a Messiásnak mondott Jézus a szenvedéséről beszél nekik, Péter vitába száll „messiásával”, szemrehányást tesz neki;⁴ de Jézus markáns válasza sem marad el: „*Távozz tőlem, sátán, mert nem az Isten dolgaival törődsz, hanem az emberekével.*” (Mk 8,33)

Egy gondolat erejéig még menjünk vissza a „meghívás” fogalmához. Nemcsak Jézusnak voltak tanítványai, hanem több más neves rabbinak, a jeruzsálemi írástudóknak és farizeusoknak, sőt Keresztelő Jánosnak is.⁵ Ezek egy része önként, minden hívás nélkül csatlakozott egy-egy tanítóhoz, mert érdekelte az, amit mondott, majd pedig tovább állt, vagy elmaradt, ha már nem értett vele egyet. Jézushoz is sokan csatlakoztak. Lukács ír hetvenkét tanítvány küldetéséről.⁶ János pedig az eukarisztikus beszéd után megjegyzi: „*tanítványai közül sokan visszahúzódtak, s többé nem jártak vele*” (Jn 6,66); de már ekkor is világosan elkülönült a tanítványok sokaságától a tizenkettő, akiket Jézus is külön kezelt, s legalább természetes emberi bizalom dolgában közelebb álltak hozzá, és mindnyájan kitarítottak mellette.⁷ Kérdés, hogy ez a bizalom elegendő volt-e Jézus valódi küldetésének megértéséhez?

A tizenkettő Jézus mellett sok újszerű tapasztalatot gyűjthetett be. Sajátos szakkifejezésként erre a „hatalom” szó a legmegfelelőbb, úgy ahogy azt az evangélium használja. A tanítványok legáltalánosabb tapasztalata az volt, hogy Jézus tanító szavából hatalom, belső erő árad. - Ezt mindenki érezte, de leghitelesebben a nép egyszerű fiai mondták ki. Erről így tudósít Szent Máté: „*A nép ámulat tanításán, mert úgy tanított, mint akinek hatalma van, s nem úgy mint az írástudók.*” (Mt 7,28b-29)

Jézus hatalma nemcsak tanító szavában nyilvánult meg, hanem gyógyításában is: hatalma volt a betegségek felett. Nem rendelt, nem tűnt fel csodadoktorként, de segített a beteg emberen, főleg ha az bizalommal kérte őt. Kapcsolatuk lényege a bizalom, vagyis a hit volt. Magának a gyógyításnak jel szerepe volt, az Isten országa elérkezését jelezte. Amikor Keresztelő Szent János Jézus gyógyításairól tudomást szerzett, elküldte hozzá tanítványait, akik nyíltan feltették neki a kérdést: „*Te vagy-e az eljövendő vagy mást várjunk?*” (Lk 7,20)

4 Vö. Mk 8,32

5 Vö. Jn 1,35-37

6 Vö. Lk 10,1-20

7 „Jézus azért a tizenkettőhöz fordult: 'Ti is el akartok menni?' Simon felelt neki: 'Uram, kihez mennénk? Tiéd az örök életet adó tanítás. Mi hittünk és tudjuk, hogy te vagy az Isten Szentje.'” (Jn 6,67-69)

Jézus a Messiásra vonatkozó próféciák beteljesedésével válaszol: „Menjetek és jelentsétek Jánosnak amiket láttatok és hallottatok: vakok látnak, sánták járnak, leprások megtisztulnak, süketek hallanak, halottak föltámadnak, a szegényeknek meg hirdetik az evangéliumot.” (Lk 7,22; vö.: Mt 11,2-19)

Hatalma volt továbbá a gonosz lelkek fölött is. Meggyógyít ördögtől megszállottakat. Például Gerazában „... egy tisztátalan lélektől megszállott ember közeledett felé. A sírboltokban lakott, és még láncsal sem tudták fogva tartani. ... Amikor meglátta Jézust, odafutott hozzá, a földre vetette magát előtte, és hangosan kiabált: ‘Mi közöm hozzád, Jézus, a magasságbeli Istennek Fia? Az Istenre kérek, ne gyötörj!’ Mert ráparancsolt: ‘Menj ki tisztátalan lélek, ebből az emberből!’...” (Mk 5,2-8)

Hatalma van a természet erői fölött is. Ezt akkor tapasztalhatták meg az apostolok, amikor szavával lecsendesítette a vihart: Jézus egész nap egy bárkából tanított. „... alkonyatkor így szólt (tanítványaihoz): ‘Keljünk át a túlsó partra.’ Erre széteszlatták a tömeget, és magukkal vitték úgy, ahogy ott volt a bárkában. Más csónakok is csatlakoztak. Nagy szélvihar támadt, a hullámok a bárkába csaptak, úgyhogy az már-már megtelt. Ő a bárka végében egy vánkoson aludt. Felkeltették: ‘Mester - kérdezték, nem félsz, hogy elveszünk?’ Erre fölkelt, parancsolt a szélnek és utasította a tavat: ‘Csendesedj! Némulj el!’ A szél elült s nagy nyugalom lett. Ekkor hozzájuk fordult: ‘Miért félték ennyire? Még mindig nincs bennetek hit?’ Nagy félelem fogta el őket. ‘Ki ez - kérdezték egymástól, hogy még a szél és a víz is engedelmeskedik neki?’” (Mk 4,35-41)

Hatalma volt mások halála fölött is, ezáltal az élet urának bizonyult. Föltámasztja a barátját Lázárt,⁸ egy ifjút Naim városában⁹ és egy Jairus nevű ember leányát.¹⁰

Mindebből arra lehet következtetni, hogy a tanítványok egy nagy átváltozáson mennek át, eljutnak egy olyan abszolút bizalomra, hogy amit csak mond vagy ígér Jézus, azt magukévá is teszik. De ez nem így történt.¹¹ Erről tanúskodik valamennyi tanítványi reakció, ami csak történt Jézus elfogását és halálát követő időben. Judás annyira képtelennek találja Mestere művét, hogy inkább árulójává válik.¹² Péter átkozódás közepette kijelenti: „Nem ismerem azt az embert.” (Mt 27,74) Az emmauszi tanítványok szomorúan és reményt vesztetten bevallják: „Azt reméltük ..., hogy meg fogja váltani Izraelt. S már harmad-

8 Vö. Jn 11,1-44

9 Vö. Lk 7,11-17

10 Vö. Mt 9, 18-26

11 A megváltás véres drámáját még Jézustól sem fogadták el. Vö. Mk 8,32

12 Vö. Mt 26.47-50

napja annak, hogy ezek történtek.” (Lk 24,21) Tehát küldetésének lényegét nem értették meg, viszont saját (messiási) elgondolásaikhoz konokul ragaszkodtak.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a tanítványi időszak kettős eredménnyel zárult. Az ember részéről teljes kudarc, valamennyi tanítvány csődöt mondott. Tehát ebben a periódusban az ember részéről a nagy változás, a metanoia még nem következett be. Isten részéről viszont megtörtént a teljes célba-érkezés: az evangélium végleges és maradandó meghirdetése, hiszen az amúgy kudarcot vallott tanítványok mégis megjegyeztek mindent, és később hiteles tanúkká és tanítókká léptek elő. Jézusnak semmit sem kellett újból (még egyszer) meghirdetnie. Ma is, és az idők végéig hangzik az örömhír. - Tehát tovább kell keresnünk a nagy megtérés idejét és okát!

Mielőtt tovább haladnánk, „szakaszoljuk” a tanítványok életét a könnyebb megértés érdekében!

Nyilvánvaló, hogy a tanítványok fiatalsága egy egyszerű provinciális öszö-vetségi környezetben telt.

Miután Jézus legszűkebb tanítványi körébe meghívást nyertek, hatalmas szellemi és tapasztalati gazdagság részeseivé váltak, amit magukba szívtak, bár feldolgozni ekkor még nem tudtak.

A harmadik szakasz a hitetlenség nagy kudarca a Getszemáni éjszakától húsvét hajnaláig. - Bármilyen furcsa, ez a volt számukra a metanoia kezdete: tanítványi háttérrel megtapasztalják emberi tehetetlenségüket.

A negyedik szakasz, a korábban elképzelhetetlenek a megtapasztalása: a Föltámadottal való találkozások időszaka pünkösdig. - Már átjutottak a hit túlpártjára, de még erőtlenek.

Végül az ötödik szakasz, mely pünkösdkor veszi kezdetét, és egyben bevégezi az átalakulást.

Ami a hitetlenség sötét éjszakája után történt

A fenti elemzés után nem meglepő, hogy a tanítványoknak a hét első napjának reggelén eszükbe se jutott, hogy ma van a „harmadnap”, amelyre Jézus ígéretet tett. Azon nem lehet csodálkozni, hogy az asszonyok illatszerekkel mennek a sírhoz, hiszen erről a harmadnapról ők nem tudtak. A bárgyú emberi feledékenység (a tanítványok részéről) és a jó szándékú emberi gondoskodás (az asszonyok részéről) egyaránt szembe megy az isteni valósággal. Azt is mondhatnánk, hogy ha rajtuk múltott volna, akkor a „sötét éjszaka” még ma is tartana. Ezen a napon azonban nemcsak a nap, mint égítést kelt fel, hanem a kinyilatkoztatás fénye is bevilágította a világot. Nagyon fontos üzenetet hordoz számunkra, hogy ez hogyan történt.

Előzetes jelek: elmozdított kő; golycsok az üres sírban. *„Mária Magdolna kiment a sírhoz. Észrevette, hogy a követ elmozdították a sírtól. Erre elfutott*

Péterhez és a másik tanítványhoz (Jánoshoz) ...” (Jn 20,1-2) Az elmozdított kő hallatára mindketten a sírhoz siettek, és miután beléptek a sírba látták „...az otthagyt gyołcsot, meg a kendőt, amellyel a fejét befödtek. Ez nem a gyołcs közt volt, hanem külön összehajtvá más helyen. ... (a másik tanítvány is) látta és hitt. Eddig ugyanis még nem értették az Írást, amely szerint föl kellett támadnia a halálból” (Jn 20,6-9) Tehát ekkor még nincs szó személyes találkozásról, csupán egy üzenet értékű jel éri el a tanítványokat. Délután ugyanerről számolnak be az emmauszi tanítványok is: „Társaink közül néhányan kimentek a sírhoz, és úgy találtak mindent, ahogy az asszonyok jelentették, de őt magát nem látták.”(Lk 24,24)

Az első személyes találkozások: Míg Péter és János a gyołcsok és az üres sír látványa után visszatértek övéikhez,¹³ addig „Mária (Magdolna) ott állt a sír előtt és sírt.” (Jn 20,11) A Föltámadott először neki mutatja meg magát, ő lesz a föltámadás első tanúja; abban a kultúrkörben, amelyben a nő tanúskodása az emberek előtt nem számított, Isten azonban elsőszámú tanúvá teszi meg, de nemcsak azért mert nő, hanem a lelkületéért is.¹⁴

További két megjelenést lehet még az „első” között említeni: Szent Pál az első korintusi levélben felsorolja az Ūr megjelenéseinek jelentős részét; köztük elsőnek említi, hogy „megjelent Péternek”. (1 Kor 15,3)¹⁵ Erről a megjelenésről többet nem tudunk, de a reggeli üres sír látványa és az esti közösség előtti megjelenés között történt.

A másik megjelenés az emmauszi úton történt két tanítványnak, mely során két fontos dologra figyelhetünk fel. Az egyik a fölismerés. A Föltámadott mint idegen közelít feléjük, tehát valamiképpen más, mint ahogyan korábban ismerték, ugyanakkor szilárd bizonyossággal fölismerhetővé válik számunkra. A másik dolog pedig Jézus részletes magyarázata volt a próféták messiási jövendöléséről.¹⁶ - Íme a három „első” hatalmas jel, mely a remény üzenetét vitte meg a tanítványoknak.

A Föltámadott megjelenése a tanítványok közösségében: Az apostolok közösségében való első megjelenést jelek és személyes üzenetek készítették elő. A közvetlen előzmény a két emmauszi tanítvány részletes beszámolója és együttes tanúságtétele.¹⁷ Ezt követően „... egyszer csak megjelent köztük (Jézus), és köszöntötte őket: 'Békesség nektek!' Ijedtükben és félelmükben azt vélték, hogy

13 Vö. Jn 20,10

14 Vö. Jn 20,11-18

15 Vö. még Lk 24,34

16 Vö. Lk 24,13-34

17 Vö. Lk 24,33-35; Mk 16,12-13

szellemet látnak. De ő így szólt hozzájuk: „Miért ijedtetek meg, s miért támad kétely szívetekben? Nézzétek meg a kezem és a lábam! Én vagyok. Tapogassatok meg és lássátok! A szellemnek nincs húsa és csontja, de mint látjátok, nekem van.’ Ezután megmutatta nekik kezét és lábát. De örömben még mindig nem mertek hinni és csodálkoztak. Ezért így szólt hozzájuk: ’Van itt valami ennivalótok?’ Adtak neki egy darab sült halat. Fogta és a szemük láttára evett belőle.” (Lk 24,36-43)

Ez a találkozás szinte minden ide vonatkozó kinyilatkoztatást tartalmaz, és minden kételyt és félelmet eloszlat. Először is Jézus nem kopog, nem kér bebocsátást, hanem megjelenik, mintegy jelét adva, hogy megdicsőült teste nincs alávetve az evilági fizikai törvényeknek. Meggyőzi tanítványait, hogy nem káprázik a szemük, és nem szellemet látnak, hanem őt magát, mint Feltámadottat. Ezért biztatja őket kezének és lábának, valamint sebeinek tapintására, mert bizalmukhoz (hitükhöz) még „fizikai” bizonyosságot is szolgáltatson nekik. Hasonló megerősítések történnek további megjelenései alkalmával is.¹⁸

A tanítványok további kételkedései: Az írott evangéliumok beszámolóí akkor keletkeztek (50-70 között, Jánosé pedig 90 táján), amikor az apostoloknak már szilárd hite és meggyőződése volt a feltámadásról. Mégis fontosnak tartották (a Szentlélek sugalmazó tevékenységével együttműködve) a sok-sok kételkedésüket is megemlíteni és leírni. Ezek értékes evangéliumi üzenetek számunkra, mert hiteles képet rajzolnak nekünk a megváltásra szoruló emberről.

Íme a „húsvéti kételkedésük” gyűjteménye:

Húsvétvasárnap hajnalán a sírkertben két férfi szólt az asszonyokhoz: „Miért keresitek az élőt a holtak között? Nincs itt, föltámadt!’ ... Mária Magdolna ... és néhány más asszony hozta a hírt ... az apostoloknak, de azok üres fecsegségnek tartották és nem hittek nekik,” (Lk 24,5-11)¹⁹

Az emmauszi tanítványok „Visszatérve (Jeruzsálembbe) közölték a hírt a többiekkel is, de nekik sem hittek.” (Mk 16,12-13)

Húsvétvasárnap este maga Jézus érzékeli tanítványai bizonytalankodását, s ezért „... így szól hozzájuk ’Miért ijedtetek meg, s miért támad kétely a szívetekben?’ ... De örömben még mindig nem mertek hinni és csodálkoztak.” (Lk 24,38-41)

Egy későbbi megjelenés alkalmával Galileában, amikor „... meglátták, leborultak előtte, bár néhányan kételkedtek.” (Mt 28,17)

Mindezek rávilágítanak arra a hitigazságra, hogy a föltámadás a természetfeletti élethez tartozik, s a természetes ember természetes képességeit, például

18 Vö. még Mt 28,16-20; Mk 16,14; Lk 24,44-53 és Jn 20,19-23

19 Ugyanez Márk leírásában: 16,9-11

emberi megértését meghaladja, mert hisz nem is ehhez a képességhez tartozik, hanem egy Istentől kapott más képességünkkel fogadható be, ami a hit.

A kételkedések sorából tudatosan kihagyunk egy fontos eseménysort, Tamás kételkedését. Az alábbiakban az ő példáján keresztül mutatjuk be az apostolok metanoia-ját.

Tamás - és vele a többi apostol - metanoia-ja: „A tanítványok elmondták (Tamásnak): 'Láttuk az Urat!' De kételkedett: 'Hacsak nem látom kezén a szegkek helyét, és oldalába nem teszem kezem, nem hiszem.' Nyolc nap múlva ismét együtt voltak a tanítványok, s Tamás is ott volt velük. Ekkor újra megjelent Jézus, bár az ajtó zárva volt. Belépett, megállt középen, és köszöntötte őket: 'Békesség nektek!' Aztán Tamáshoz fordult: 'Nyújtsd ide az ujjadat, és nézd a kezemet! Nyújtsd ki a kezedet és tedd oldalamba! S ne légy hitetlen, hanem hívő!' Tamás felkiáltott: „Én Uram, és Istenem!” Jézus csak ennyit mondott: 'Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem láttak, mégis hisznek.’” (Jn 20,25-29)

János rövid, precíz és szemléletes leírása könnyen elképzelhetővé és érthetővé teszi Tamás viselkedését. Nem is ez a fontos, hanem a belső szemléleti és hitbeli változás. Fontoljuk csak meg, hogy mi is történt. Tamás elképzelhetetlennek tartotta, hogy a rabbi feltámadjon. Igen, mert Jézust rabbinak, mesternek, mai kifejezéssel tanár úrnak tartotta. Most, amikor szembesül a Föltámadottal, és ezáltal a föltámadás valóságával, a rabbiból „Én Uram, és Istenem!” lesz. Egy pillanat alatt megváltozik saját helyzetének megítélése is: akkor én sem csupán egy rabbi tanítványa voltam, hanem a messiásnak, aki még a halál fölött is Úr és Isten. A felismerést nem magának köszönhette, hanem ajándékba kapta Istentől. Erre a hitre alakult át korábbi emberi szemlélete.

Tanítványtársaival együtt ezt a természetfeletti hitet erősíti meg pünkösdkor a Szentlélek.²⁰ Tehát nem a korábbi tapasztalataik emberi értelmezését és vélekedését, hanem Isten felismert valódi szándékát és üdvözítő tettét. Ezért pünkösdkor és pünkösöd után valamennyi apostol a kinyilatkoztató Isten hiteles tanújává és természetfeletti ajándékainak közvetítőjévé válik. - Ugyanezt jeleníti meg az Anyaszentegyház a világban most is és a világ végezetéig. Az emberiség pedig pontosan úgy küszködik vele, mint maguk a tanítványok és a kortársaik.

Péter meggyónatása: A Getszemáni éjszakától pünkösdig 53 nap telik el. A mi emberi világunkban az időnek fontos szerepe van. Az események értelme és jelentősége az idő által is asszimilálódik az ember belső valójában. Istennek viszont csak egy „pillanatra”, az „időtlenység” érintésére van szüksége, hogy megajándékozza az embert. Péternek és a többi tanítványoknak azonban nemcsak a krisztusi mű külső tanúivá kellett válniuk, hanem belsőleg is azonosul-

niuk kellett a Föltámadottal, aminek elengedhetetlen feltétele volt a bűnbánat és az isteni megbocsátás.

Jézus elfogatásának éjszakáján Péter megtagadja mesterét: „*Nem ismerem azt az embert!*” (Mt 28,74) Ezen a tényen még az se változtatott, hogy hamarosan „... *keserves sírásra fakadt,*” (Mt 28,75) Ezért Péternek Jézushoz fűződő viszonyában - megjelenései ellenére - van egy elvarratlan szál: a teljes kien-gesztelődés, a bűn eltörlése. A megjelenések döbbenetes élménye Péter részé-ről szinte lehetetlenné tették a kifejezett bocsánatkérést; mindenesetre Jézus ebben is fenntartotta magának a kezdeményezést. Galileában, Tibériás tavá-nál történt.²¹ Jézus úgy intézi, hogy négyszemközt kérdezhesse Pétert: „*Simon, János fia, jobban szeretsz engem, mint ezek? Igen Uram - felelte - tudod, hogy szeretlek.*” (Jn 21,15) Ez a párbeszéd háromszor követi egymást. Harmadszorra Péter már világosan tudja külön figyelmeztetés nélkül is, hogy „honnan fúj a szél.” Ezért mondja: „*Uram, te mindent tudsz, azt is tudod, hogy szeretlek.*” (Jn 21,17) Ezért bátorodunk Péter meggyóntatásáról beszélni, mely egy különle-ges és egyedülálló feloldozással végződik: „*Legeltesd juhaimat.*” (Jn 21,17)

21 Vö. Jn 21,1-17)

Fodor János

„Se Veled, se Nélküled...”

A pasztorálteológia helye és szerepe a teológián belül

Grazi tanulmányaim során az egyetem pasztorális tanszéke felmérést végzett, hogy napjainkban miért jelentkeznek kevesen teológia szakra, illetve, hogy mit lehet kezdeni ezzel a diplomával. A felmérés annak feltérképezését is célul tűzte ki, hogy a pályakezdő frissdiplomás teológusok kikerülve a plébániákra, munkahelyekre, mit élnek át, hogy a képzés előkészíti-e a diákokat – papokat és világiakat – a feladatok ellátására, és azt is vizsgálta, hogy van-e a volt hallgatónak terük és lehetőségük a tudományos életben való megnyilatkozásra.²² A felmérés által felvetett témák azonban egy másik, mélyebb kérdést is érintettek, nevezetesen a pasztorálteológia helyét, szerepét és lehetőségeit a teológián és a teológiaoktatáson belül. A pasztorálteológia – mint egyfajta „alkalmazott teológia” – reflektál a teológia kifejtett hatásaira, ezen keresztül magára a képzésre. Azonban várja-e a pasztorálteológiától valaki, hogy tükröt tartson, és ha ezt megteszi, a teológia el tudja-e fogadni a tudományos igényességgel feldolgozott képet a valóságról? Mit kezd ma a teológia többi szakága a pasztorálteológiával?

A fentiekből kiindulva keresem tanulmányomban a pasztorálteológia helyét és szerepét a teológián mint tudományon, illetve a teológiaképzésen belül.

A teológia fogalmát a Magyar Virtuális Enciklopédia így határozza meg: „Teológia – a *theologia* görög kifejezésből, amelynek eredeti antik jelentése: istenekről való emelkedett, himnikus beszéd. A kereszténység saját, kinyilatkoztatáson alapuló tanításának rendszeres és tudományos igénnyel előadott, a kinyilatkoztatást és a teljes hitletémenyt átfogó előadására alkalmazza ezt a kifejezést. Így a teológus a logika és a filozófia gondolkodási szabályai szerint dolgozza fel a teológia mint hittudomány témáit. Ha ezt a fogalmi gondolkodás logikai rendje szerint bölcséleti eszközökkel teszi, akkor spekulatív, ha a Bibliára és a tanító egyház történeti hagyományára visszatekintve, akkor pozitív, ha pedig a belső hitlélményt rendszerezve, akkor misztikus teológiáról beszélünk. A teológia főbb diszciplí-

22 CLARA program indult el a felmérés hatására.

nái között találjuk a fundamentálteológiát, a dogmatikát, a morálteológiát és a gyakorlati teológiát, a teológia történeti fejlődésének jelentősebb állomásait pedig a patrisztika és a skolasztika teológiája és az újkori konfesszionális teológiai irányzatok sokasága jelenti. A keresztyén hit természetéből adódóan a teológia normatív tudomány, átfogó világnézet és gyakorlati útmutatás is a hívő élete számára, ám rendszere helyet ad különféle filozófiai és tudományos eszközök alkalmazásának, a tanítás tartalma és értelme különböző, az igazhités keretei között maradó magyarázatainak.²³ Ebben a megfogalmazásban előkelő helyre kerül a gyakorlati teológia, de a teológia és a pasztorálteológia viszonyáról felvetett kérdésünket nem lehet egy definíció segítségével megválaszolni.

A teológiának Isten népe egyedi és alkotó része, mégis nehezen tudjuk folyamatosan észlelni ezt az aspektust.²⁴ Azt könnyebb, kényelmesebb kimondanunk, hogy Isten speciális elméleti, tudományosan diszkurzív erőfeszítések által is megismerhető. Az egyház erre a megismerésre fejlesztette ki a teológiát. A teológiának azonban fel kell tennie azt a kérdést, hogy az Isten népének komplett életén belül hol a helye a teológiának.

A teológia kettős útja

Az egyház két, egymásra ható úton jár: teológiai diszkurzus és a nem-tudományos, pasztorális cselekedet. A kettőt teljesen nem választhatjuk szét, de gyakran külön értelmezési utakon járunk, ha az egyik vagy a másik felől közelítjük meg Isten népének gyakorlati életét.

A XX. század társadalmi változásai radikálisan átalakították az emberek életét. A változások következményeként az egyént napjainkban nagyon intenzív ingerek érik a világban. Az is tapasztalható, hogy ezek az ingerek már stresszként értelmezhetők, sőt egyre gyakrabban kifejezetten magas stresszszélménynek van kitéve az egyén. Ebben a közegben keresi magát az ember, és az egyháznak is ilyen közegben, „ebben az időben” kell Jézust közvetítenie. Részben ezek miatt az okok miatt is aktuális téma ma az „újraevangelizáció” és a teológia helye és szerepe az egyén életében.

Az elmúlt évszázadokban az egyén a társadalmi lét során felgyülemlett problémáit a társadalom mikroközösségei – elsősorban a család és a baráti kötelek – által biztosított társas támogatás segítségével dolgozta fel, az egyház is ezeket a fogalmakat használta, axiómákra és dogmákra támaszkodott, mert ezek a fogalmak a korábban élők számára egyértelműen közvetíteni tudták azokat az értékeket, amelyek továbbadására a jézusi Istenkép kötelezi őt.

Az utóbbi évtizedekben azonban annak lehettünk tanúi, hogy míg a társadalmi

23 Horváth Pál in: <http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/teol/teologia.htm> (2012.12.04.)

24 Vö.: Bucher/ Ladenhauf, Räume des Aufatmens, in Provokation der Krise, 155. o.

változások által feldolgozandó hatások egyre nagyobb intenzitása tette próbára az emberek pszichés egészségét, addig az ezek feldolgozásában részt vevő struktúrák – ezáltal a társas támogatás – folyamatos gyengülése következtében az egyes személyek magukra maradtak gondjaikkal, problémáikkal, félelmeikkel, megoldatlan és megválaszolatlan kérdéseikkel.

Ennek következményeként a múlt század második felében az európai társadalmakban ugrásszerűen megnőtt az egyén pszichés magára maradottságának mértéke. Különösen szembetűnő ez a jelenség a társadalmi lét szélsőséges helyzeteiben – a természeti katasztrófák, balesetek és más váratlan helyzetekben, de „hétköznapibb” esetekben is, mint amilyen a munkakeresés, családalapítás stb. –, amelyek során a krízisek feldolgozása különösen nehéz helyzet elé állítja az egyént.

A társadalmi krízishelyzetek feldolgozásában az elmúlt évszázadokban jelentős társadalmi szerep hárult az egyházra, mely általános, az élet különböző területeire érvényes értékrendje alapján szabályozott és biztos választ adott mindenki számára, minden krízishelyzet kezelése kapcsán. Ennek a válasznak az alapja a lélek üdvösségének elsődlegessége volt, amely a test fájdalmaira, az élet problémáira csak mint az üdvösséghez vezető út elengedhetetlen kellékeire tekintett.

A II. vatikáni zsinat azonban úgy tekint az emberre, mint test és lélek egységére, akinek kríziseit ebben az egységben kell szemlélünk. Következésképpen a krízisek során felvetődött kérdéseket e szemlélettől vezérelve kell megválaszolniunk.

Ma már ezekre a válaszokra úgy tekintünk, mint amelyek nemcsak teret adnak a tudományos diszkurzív gyakorlatnak az egyházban, hanem készek az egyház pasztorális gyakorlatát átadni az embereknek és az egyháznak; előre mutatnak, merre is vannak a központi kérdések és válaszok napjaink gyakorlatában.²⁵ A többi tudomány viszont már nem igényli – talán egy-egy értelmezhetetlen múltbeli válasz miatt –, hogy a teológia ezekben a kérdésekben segítséget nyújtson, sőt egyfajta egyoldalú elhatárolódásnak lehetünk tanúi a tudományágak és a teológia között.

Az alulról és felülről induló teológia találkozási pontjai

A társadalom fejlődése során – részben a felvetődött kérdésekre adandó válaszok tudományos igényéből fakadóan – a teológián belül új területek jelentek meg, melyek épp az aktuális problémát szemlélve, Isten népének kérdéseit a teológia közép-pontjába állították. Ezekből a fejlődési állomásokból vázolnék fel néhányat a teljesség igénye nélkül:²⁶

Amikor felvetődött a történelem folyamán az egyház hasznosságáélnékné kérdésé, 1774-ben Rautenstrauch megírta az első tankönyvet a pasztorálteológiáról.²⁷

25 Vö.: Bucher, *Theologie in den Kontrasten der Zukunft*, 16. o.

26 Vö.: Tomka, *Lelkipásztori szentség*, 7. o.

27 Vö.: Schuster, *Die Geschichte der Pastoraltheologie*, in: *Wege der Pastoraltheologie*, 40-92. o.

Erre azért volt kiéhezve a kor teológiája, mert a jozefinista világban az állam és az egyház együtt, szinte szétválaszthatatlanul tevékenykedett. Ekkor volt tapasztalható a közös munka első súlyosabb krízise, így Rautenstrauch kereste az Egyház szerepét, jelentőségét a társadalmon belül. Azt kutatta, hogy mit ad hozzá a keresztény tradíció a polgárok jólétéhez.

II. József felvilágosult abszolutizmusa (a róla méltán elnevezett „*jozefinizmus*”) a közjó feltétlen szolgálatának szempontjából és a társadalom egészének közös érdekeit feltételezve jutott arra a felismerésre, hogy átfogó egyházpolitikai változásokat kell kezdeményeznie. A birodalom egészét tekintve ez elsősorban a katolikus egyház szerepének átértékelését, valamint a nem katolikus keresztény felekezetekkel szembeni vallási türelem meghirdetését jelentette. Az általa kialakított jozefinista egyházpolitika – jelentős változásokkal, súlyponteltolódásokkal ugyan – egészen 1918-ig meghatározta a birodalmat, József utódainak egyházakkal kapcsolatos magatartását. A pozícióvesztések még inkább felerősítették azt a vágyat, hogy „evőeszközöket” adjanak ahhoz a gazdag választékhoz, amelyet az „egyház asztala” nyújtani tud, lehetőséget kínálva arra, hogy abból mindenki részesedhessen.

A jozefinista egyházpolitika fontos vonásai – elsősorban a vallási türelem, illetve az államnak az egyházak feletti felügyeleti joga – ugyanakkor életben maradtak. A hierarchikus felépítésű katolikus egyház püspökeinek kinevezésébe, a Szentszékkal való kapcsolattartásba azonban az állam fenntartotta beavatkozási és véleményezési jogát, vagyis igyekezett a legnagyobb lélekszámú és világegyházi jellegénél, illetve a rendi államban élvezett privilégiumainál fogva kiemelt jelentőségű katolikus egyház feletti ellenőrzés lehetőségét megőrizni. A több értelmezési lehetőséget kínáló „jozefinizmus” fogalma ebben a tekintetben egészen bizonyosan végigkísérte a Habsburg Monarchia fennállását, nem véletlen, hogy a jozefinizmust mind a kortárs katolikus egyház, mind a későbbi katolikus egyháztörténet-írás az egyházat „megbéklyózó” jelenségként értékelte, akkor is, ha a XIX. század folyamán az udvar legfontosabb konzervatív társadalmi szövetségeként tekintett az egyházra.

Tény azonban, hogy a jozefinista egyházpolitika mellett az egyház visszaszorulásának okai sokkal inkább kereshetők az általános modernizációban, a társadalom laicizálódásában.²⁸

Az egyház maga is érzékelte a pozícióvesztést, így elkezdett visszatérni a

28 Vö.: Jozefinizmus és a reformkor egyházpolitikája http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=7&ved=0CGEQFjAG&url=http%3A%2F%2Fwww.sola.hu%2Ffiles%2Fdownload.php%3Ff%3Dmagyarorszagi_egyhaztortenet_A_jozefinizmus_es_a_reformkor.pdf&ei=v4e7UJjQJKWN4gTQz4DgAg&usg=AFQjCNHsKxTd3is8YwBkVc8fC-8WxjI80A&sig2=1cyosmYX8Mh8E8EcqCEn7w (2012.12.02.)

Szentíráshoz, mint alaphoz, amelynek segítségével önmagát újraértelmezheti a kialakult változásban.

Michael Sailer a Biblia és az egyház gyakorlatának összehasonlításával foglalkozott, ezzel a pasztorálteológiának egy új irányzatát alapozta meg. Fontos volt számára a kérdés: Mennyire éri el a gyakorlataiban, rítusaiban, szerkezetében a Biblia által előírt célt az egyház? Mennyire jogosak a kritikák, amelyeket a kor uralkodó rétege és a reformáció felsorakoztat, továbbá hol van joga és alapja az egyháznak megvédenie önmagát, miben nem adhatja fel – meg hasonlítás nélkül – bevett elgondolásait. Így a pasztorálteológia új irányt vett, már nemcsak a hasznosságot, hanem annak alapjait is kutatta.²⁹

Összegezve Sailer elgondolását: A pasztorálteológia az egyházi gyakorlatokat, magát az egyház életét erősíti meg, de kritizálja is, mégpedig úgy, hogy krisztusi modelleket állít elé – például Jézus ezt hogy csinálta, korábban mi volt a gyakorlat³⁰ –, majd rákérdez a gyakorlat jelentésére, jelentőségére, mit is értünk ma ezen, vajon azt adja-e a ma használt gyakorlat, amit az egyház saját küldetésének tudatában adni kíván. Ezután az észlelhető változások között újragondolja, újraértelmezi magát a „gyakorlatot”.³¹

A liberalizmus és az egyház újabb válaszai

A XIX. század első felében mind a Habsburg Birodalom keleti, mind nyugati felében a felerősödött (olykor a katolikus egyházon belül is teret nyerő) liberalizmus az egyházi kiváltságok felszámolásáért és a teljes felekezeti egyenjogúságért küzdött, ezeket a törekvéseket az 1848-as alkotmányok biztosították is. A felvilágosodás szellemi áramlatai megszüntették a kereszténység szellemi monopóliumát, s ennek következményeként az élet területeit már nem egy abszolút ideológia abszolút értékrendje szabályozza. A modern társadalmakban az élet egyes területeinek működését sajátos, csak az adott területre érvényes értékrend határozza meg. Az értékeknek ez a relativizmusa pedig elbizonytalanítja az egyént.

Anton Graf 1841-ben az addigi pasztorálteológiai leírásokat teológiai alapokon (dogmatika, egyházjog, fundamentálteológia stb.) kezdte el vizsgálni.³²

29 A vizsgálat teljesen klerikalizált egyházi tevékenységekre irányult, a lelkészek gyakorlataira. Ekkor az egyház önmagát még inkább klerikusok közösségeként értelmezte, így érthető, miért „csupán” ezekre összpontosult a figyelem.

30 Vö.: Zerfaß, *Praktische Theologie als Handlungswissenschaft*, 166-169. o.

31 Vö.: Sailer, *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*, Ges. Schriften, Bde.VI-VIII, München 1789.

32 Vö.: Graf, *Kritische Darstellung des gegenwärtigen Zusandes der praktischen Theologie*.

Vizsgálatának középpontjában az a kérdés állt, hogy milyen képet mutat az intézményesült egyház pasztorálteológiai kontextusban. A gyakorlatot összevetette a teológiával mint tudománnyal, és megállapításait a jobb megértés, értelmezés érdekében különböző területekre fókuszálta.³³ Írásaihoz korabeli műként meg kell, hogy említsem a német püspöki konferencia 1848-ban kelt éves iratát.³⁴ A német püspöki kar akkor úgy értelmezte a társadalmi változásokat, mint az első átláthatatlan, kezelhetetlen demonstrációt az egyházi vezetés ellen. A konferencia tagjai az abszolutista államot, az egyház ellen küzdő társadalmi mozgalmakat és a korábbi időkhöz viszonyítva idegen célkitűzéseket próbálták értelmezni. Ez felvetette a kérdést: Mit tehet ilyen körülmények között a német egyház?

Ekkortájt a szabadság utáni vágy az egyházon belül is felerősödött, az egyház foglalkoztató, restaurációs kompetenciája megingott, és a lázadása az egyházon belül is érzékelhetővé vált. Ebből a belső feszültségből fakadt, hogy a pasztorálteológia tovább változott, kutatási területe lett a szituáció, a változás együttes, teológiai-bibliái vizsgálata. Mivel egyre több területtel foglalkozott a gyakorlati teológia, így a tudományon belül részterületek jelentek meg: a pasztorálteológia, valláspedagógia, homiletika, liturgia, kateketika. Az új tudományterületek kutatómódszertanokkal gazdagították a teológiát.

Újabb irányzatok hatása

A XX. században a társadalmi és az egyházon belüli változások új kihívást jelentett a pasztorálteológiának. A két világháború között ugyanis – a társadalmi mozgalmak leképezéseként – egyre több nacionalista keresztény jelent meg az oltár körül.³⁵ A társadalmi problémák kezelésére a bibliai alapokhoz nyúltek, a kétes intézkedéseket több helyen Jézus gyakorlata mögé bújatták.³⁶ A „nacionális-egyetemes” feszültségkörből egyfajta megoldókulcsként jelentek meg a lelkeségi mozgalmak, a liturgiai mozgalmak,³⁷ a bibliai mozgalmak, a fiatalok mozgalmi és a kulturális mozgalmak. Ebben a közegben a mozgalmak valós teológiai elmélyülés színterei lettek, és egy túlnyomóan pragmatikus pasztorálteológiának adtak teret.³⁸

33 Graf által felvetett vizsgálandó témák: egyház, állam, társadalom; trón és oltár; liberálpolitikai irányzat; jövőorientált egyházi krízisek.

34 Vö.: Zulehner, *Pasztorálteologie*, Band I. *Fundamentalpastoral*, 42. o.

35 Ez a folyamat ma is jelen van, ahol azt a politikai, kisebbségi problémák erősen indukálják.

36 Vö.: Fuchs, *Praktische Pastoraltheologie*, 209-244. o.

37 Vö.: Grillo, *A liturgia születése a 20. században*, 5–6. o.

38 Vö.: Peukert, *Wissenschaftstheorie, Handlungstheorie, Fundamentale Theologie*

A II. vatikáni zsinat mint mérföldkő

XXIII. János pápa – érzékelve az idők jeleit – összehívta a II. vatikáni zsinatot. A zsinat alapvető célja az egyház önmeghatározásának újraértelmezése, megújítása volt annak érdekében, hogy válaszokat tudjon adni a megváltozott társadalmak számára.³⁹

A II. vatikáni zsinaton belül a *Gaudium et Spes* fejtegetésének középpontjában az *ember* áll. Az ember a maga egységében és teljességében, aki test és lélek, akinek van szíve és lelkiismerete, van értelme és akarata.⁴⁰ Ez az egységes értelmezés számottevő következményekkel járó újdonság volt az egyház gondolkodásmódjában. „Néhány szerző még odáig is elmerészkedik, hogy a zsinatot »kopernikuszi fordulat« jellegű korszakalkotó eseményként mutassa be, ami alapjaiban szakít az egyház hagyományaival, hogy beharangozza »a jövő egyházának« új kezdetét.”⁴¹ A zsinati dokumentum a társadalmi átalakulás tényéből indul ki. Felismerte, hogy az emberiség új korszakát éli, mélyreható és gyors változások érik az egész világon.⁴² Az embernek ezeket a változásokat kell folyamatosan feldolgoznia, lelki sérülés nélkül megélnie, a szituációkat beépítenie az életébe, és közelebb kerülnie az Istenhez, önmagához. A világban megjelenő változás átformálta az emberi kapcsolatokat, a személyeknek a világhoz való hozzáállását és az élmények feldolgozásának módját.

A sok-sok változást generáló hatás közül gondoljunk például arra, hogy különféle okokból milyen sokan hagyták el otthonukat, és ezért kénytelenek változtatni az életmódjukon.⁴³ Az élmények feldolgozásának színtere azonban nem változott, az továbbra is az emberi lélek. „Azok az egyensúlyhiányok, amelyekkel a modern világ küszködik, tulajdonképpen azzal az alapvetőbb egyensúlyhiánnyal függnek össze, mely az ember szívében gyökerezik.”⁴⁴ Tehát az ember – bármennyire is modern világ veszi körül – végső soron a legalapvetőbb kérdésekkel találja szemben magát: Mi az ember? Mi értelme a szenvedésnek, a rossznak, a halálnak. Ezekkel a kérdésekkel ugyanis minden haladás ellenére számolni kell.⁴⁵ Mindenkinek szüksége van arra, hogy megérezze: kétségeit, kérdéseit komolyan veszik, belső küzdelme másoknak is fontos, környezete támogatja gondjai megoldásában.

39 Vö.: Kránitz, A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962–2002

40 GS 14.15.

41 Kránitz, ebd 9.o.

42 Vö.: GS 3.

43 Vö.: GS 4.

44 Vö.: GS 10.

45 Vö.: GS 10.

A katolikus egyház tehát megpróbál a modern társadalmakban is megfelelni az idők elvárásainak. Néha ezt külső nyomásra, néha az evangéliumból nyert újabb impulzusok által teszi, de összességében próbálja felismerni saját feladatait. Az egyház önmagát is folyamatosan újradefiniálja a bonhoefferi gondolatmenet kapcsán „az egyház csak akkor egyház, ha mások számára létezik és jelen van,⁴⁶ vagyis az adott korban, térben, időben és szituációban az egyén számára jelen van.

A zsinat hatása a teológiára

Mit értünk ma katolikus egyházon, illetve Isten népén? Általánosságban a fejekben az egységes egyház jelenik meg, amely világosan meghatározott feladatok alapján megy a maga útján. Ugyanakkor a gondolatvilágokban nemzeti, sőt egyházmegyei identitások nyilvánulnak meg a maguk sokszínűségében, amelyekben mindenki a saját elgondolásához igazítja az általánosnak vélt küldetést. A katolicitást egyetemességet a hitvallásokban használjuk, tehát az egység kulcsfogalom, de látnunk kell, hogy a nemzeti egyházak, vagy akár egy ország egyházmegyei sem tekinthetők homogénnek. Különösen szembetűnő ez a különbség nagyobb térségek, például Európa részegyházainak összehasonlítása kapcsán.⁴⁷

Az egyház megújulását hozó II. vatikáni zsinat hatása Afrikában, Dél-Amerikában, sőt Európa egyes országaiban sem érződik. Eközben Nyugat-Európa némely részegyházai úgy vélik, a zsinaton már túlhaladt az idő, és újabb impulzusokra van szükség, újabb iránymutatásra, különben az Egyház nem tud megfelelni az újabb társadalmi kihívásoknak.⁴⁸

Elgondolkodtató az is, hogy bár a nemzeti részegyházak markáns különbségeket mutatnak, a szolgálat szerkezete – a szervezeti felépítés – szinte mindenhol azonos. Az egyházmegyéek életét – a képzések és feladatok terén is – legfőképpen továbbra is a püspök és közvetlen munkatársainak egyházképe befolyásolja. Az egyházmegye belső szerkezeti tagolása, az új tevékenységi körök felvállalása szintén az egyházmegye vezetésének személyes elköteleződését tükrözi. Egyes elgondolások szerint ezt az erős szubjektív hatást a helyismeret indokolja, hisz az tudja leginkább, hogy mik a pasztorális és egyéb igények a szolgálat során, aki otthon van. Ez végül is elfogadható magyarázat, azonban ez a szemlélet nem veszi figyelembe a helyzet bonyolultságát, illetve leszűkíti a döntés előkészítésének információs bázisát. Ezzel magyarázható, hogy bár a helyzet összetettségé-

46 II. Vatikáni Zsinat, 27. o.

47 Vö.: Fodor, *Modernes Management als Grundlage der erfolgreichen Diakontätigkeit*.

48 Évekkel ezelőtt több ezer aláírást gyűjtöttek a német nyelvterületen, hogy új zsinat legyen.

ből fakadóan magától értetődő lenne, mégsem készülnek tudományos igényű felmérések a pasztorációs igényekről, lehetőségekről.

Európában a II. vatikáni zsinat hatása, a változás nehézkesen, és csak részben indult el, valósult meg, nem mindenki értette az idők szavát. Az egyházzal szemben megfogalmazódó új társadalmi igények megjelenésével párhuzamosan az egyház tevékenységi köre, maga az evangelizáció egyre kisebb területen, gyakran csak a templom falain belül funkcionál. A pasztorálteológia – amelynek dolga lenne a jelenségek leírása, értelmezése, megfelelő módszertan kidolgozása a modern pasztorációs feladatokhoz – az elmúlt időszakban nem kapott kellő hangsúlyt a teológiai képzésben, illetve az egyházon belül sem. Ennek Bucher szerint az az oka, hogy a pasztorálist nem lehet csak mint a klerikusok és laikusok által indukált eseményt értelmezni, hanem az egyház alapvető feladataihoz – amelyeket a világért végez – kapcsolódó tudományként kell tekinteni.⁴⁹ Elmondhatjuk, hogy a pasztorálteológiának – talán a történelmi események miatt – nincs valódi tudományos súlya, a teológián belül idegen testként van jelen annak ellenére, hogy feladata a valóság bemutatása. A történeti, szociológiai és a teológiai megközelítéseken túl minden más jellegű megközelítést jelenleg még a pasztorálteológia maga is idegen elemként fogad. Kutatásmódszertant – sem szociológiai, pszichológiai, sem történetit, közgazdaságtant, sem nyelvészetit – az alapképzésekben nem oktatnak, a tudományos fokozatot szerzők nagy része sem boldogul ebben a világban, így illeszkedni sem tud más tudományágakhoz, életidegen lett ebben a világban is.⁵⁰

De, mint már említettem, az egyház és a világ egymáshoz kapcsolódása folyamatos problémát jelentett és jelent az elmúlt évszázadokban és napjainkban is. A világban maguk a katolikusok is – kikerülve a szakrális területekről – könnyen átveszik a világi értékrendet, ezáltal nem megszentelik környezetüket, hanem azonosulnak vele. Az értékrendeknek ezt a szembenállását gyakran az egyén önmagában sem tudja feloldani. A szervezetek szintjén ez a különbség olykor botrány, máskor meg az egymás mellett elbeszélés forrása.

Az egyházak intézményei lassan kétezer éves hagyományokat hordoznak. Néha mégis az az érzésünk, mintha napjaink kihívásaira – holott az egyház alapvető küldetése lenne – ez az intézményrendszer nem találná az adekvát válaszokat. A teológia sokszor nem úgy tekint önmagára, mintha küldetése az

49 Bucher, *Theologie im Risiko der Gegenwart*, 205.o.

50 Bár az ökonómiai környezetről a *Gaudium et Spes* megpróbál idealisztikusan átfogó elveket megfogalmazni, a közgazdaságtan vizsgálati módszerei nem jutottak még el egyik teológiai társtudomány, esetünkben a pasztorálteológia vizsgálati elemei közé sem annak ellenére, hogy az Egyház – konkrétan egy egyházi szervezet – teljesítményének, hatékonyságának fokmérője már régóta nem kizárólag a kegyesség.

egész ember – test és lélek – megszentelésére és válaszok adására irányulna, hanem mint a világ egy szereplőjére a sok közül, amelynek a véleményalkotás a feladata, és saját korábbi gyakorlatainak régi és új kincseit alig meri elővenni.

Összegzés

Mivel a pasztorális kritikusan szemléli a gyakorlatot, folyamatosan felhívja a figyelmet a kor változásaira, ami miatt az ember és a hozzá közelítő egyház módszertana gyógyításra, kezelésre szorul, elősegítve, hogy az erősségekbe megkapaszkodva több kedvvel és nagyobb hatékonysággal végezze az egyház és az Isten által alkotott ember alapvető szolgálatát.

A pasztorálteológia mindig „gyerekként”, csak részválaszokat tudott adni a feltett kérdésekre. Ez természetes, hiszen mindig az adott idő, a jelenkor a vizsgálati anyaga, és mindig a teológia diszciplínáján át. Természetes hát, hogy a vizsgálat anyaga ezért mindig túl nagy és árnyalt ahhoz, hogy teljesen meg tudjuk ismerni és tudományosan reflektálni tudjunk rá.⁵¹

A pasztorálteológia kritikájának két iránya van. Egyrészt megvizsgálja a gyakorlatot, vagyis azt, hogy a jelenség nem mond-e ellent annak, amit Jézus hirdetett, másrészt az embernek az üdvösség útján biztos irányt tud-e adni. Vizsgálja azt is, hogy az egyház, „célorientáltsága” mellett, tud-e figyelni a különböző szituációban élő emberekre. Reagál a jelenben, az adott helyen és szituációban a teológiai múlt ismeretében a hit eseményre, éberen felismerve, mi szunnyad ott, felismerve, hogyan lehet utat találni, miként lehet Isten, ember, egyház és teológia kapcsolatát megerősíteni úgy, hogy az ember jogai ne sérüljenek.

Ez az útkeresés azért egyénre szabott és végtelenül nehézkes, mert az ember identitása egyre inkább individualitássá válik. Az egyénnek megvan a lehetősége, hogy az életvitelét, világnézetét és vallási életét önmaga alakítsa. Napjainkban az emberben nem vallástalanság, hanem a vallási rendszer szerveződik újra, és a vallás kifejezőmódjai változnak. Erre a változásra, ha nem megfelelő a reakció, ha nem megfelelő választ kap az egyén, akkor annak kézzelfogható következményei vannak. Erre mutat rá a múlt egyik fájdalmas élménye, amikor is az egyház inkább levált az egyetemekről, egyes teológiai fakultások pedig több állami egyetemen nem elfogadottak, nem keresettek. Ez a helyzet nem változott annak ellenére sem, hogy a II. vatikáni zsinat kapcsán új összefüggésbe került a teológia mint tudományos-diszkurzív cselekedet, ami a többi cselekvési formát, talán magát az élet értelmét is újraértelmezte. A zsinat megerősítette, hogy a teológia Isten népének reménye, hiszen a teológiai diszkurzus akadémiai elemé vált az innováció forrásává.

Karl Rahner szerint a teológiának napjainkban nemcsak az egyházi hagyomá-

51 Zuleher, ebd,44.o.

nyokra és rítusokra kell figyelnie, hanem arra is, hogy minden időben hozzájárul az Isten népének feladatához.⁵² Ám ehhez meg kell találni a megfelelő formákat. Rahner szerint a teológia minden diszciplinájában egyházi tudomány, és az egyház önbeteljesítését kell szolgálnia. A teológia, mint tudomány, mindig életet jelentő keresztény cselekedet, és nem csupán a valláselmélet következménye kell, hogy legyen.

Ehhez kapcsolnám Dietmar Miethst, aki úgy látja: a teológia világítja be az egyház útját. Azonban a teológia, mint fáklya, csak a fáklyát tartónak világít, a mögötte haladók nem látják a fényét, tehát figyelniük kell a fényre és a fényvivőkre, de még a mögöttük haladókra is.⁵³

52 Schriften zur Theologie VIII, Einsiedeln-Zürich-Köln, 1967,133-149,145.o.

53 Mieth, Theologie: Profile und Entwicklungstendenzen im internationalen Umfeld, in: BULLET 7 (1996) 9-27,10.o.

Gárdonyi Máté

A veszprémi egyházmegye 1923. évi zsinata⁵⁴

A zsinat meghirdetése, előkészítése⁵⁵

Rott Nándor veszprémi püspök⁵⁶ 1922. október 22-én kelt körlevelében jelentette be, hogy egyházmegyei zsinatot kíván tartani.⁵⁷ A főpásztor a zsinat összehívásának indítóokaként első helyen az új („1917-es”) Egyházi Törvénykönyv „parancsoló” rendelkezését jelölte meg, majd XIV. Benedek pápa *De synodo dioeciesana* című művére hivatkozva érvelt a zsinatok hasznos volta mellett. Utalt az „új idők új feladataira”, amelyek megoldása érdekében tanácskozni akar papságával, s szükségesnek mondta „oly rendelkezéseket hozni, amelyek alkalmasak a hitnek és vallásosságnak emelésére, a papság munkájának irányítására s hivatásában való megerősítésére”. A zsinat tanácskozó jellegével kapcsolatban kijelentette, hogy „a zsinatban ugyan egyedüli törvényhozó a püspök, s a többi összes tagoknak csak tanácskozási joguk van, de ez nem zárja ki, hogy a zsinati tagok élénk részt ne vegyenek a tárgyalásokban. Hiszen éppen azért hívja össze

54 A tanulmány az OTKA NK 83799. számú, „A katolikus egyház zsinatai és nagygyűlései Magyarországon (1790-2010)” című kutatási programjának keretében készült.

55 A zsinat előkészítő munkálatait korábban részletesen bemutattam, itt csak a leglényegesebb adatok felsorolására szorítkozom. Lásd Gárdonyi Máté: Az 1923. évi veszprémi zsinat előkészítő munkálatai. in *Corde aperto. Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Hermann István - Karlinszky Balázs - Varga Tibor László. Veszprém, 2012. 47-64.

56 Rott Nándor (1869-1939, veszprémi megyéspüspök: 1917-1939) rövid életrajza: Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950)*. Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. 47-50. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.*) - *Az egyházmegye korabeli állapotáról: Rott Nándor püspök bérmálási feljegyzései 1921-1938*. S. a. r. Körmeny József - Rajczy Pál. Veszprém, 2000. (A veszprémi egyházmegye múltjából 17) - *A lekipásztorkodás korszerűsítéséért tett erőfeszítéseiről: Gárdonyi Máté: Huszadik századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*. in *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István - Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 275-297.

57 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉL) A 2 Litterae Circulares 1922/XIV. 89-91.

a püspök papságát, hogy tanácsaikat meghallgatva, ezekből szűrje le azon intézkedéseket, melyek a zsinat határozataiban foglaltatnak.” A zsinati munkálatok célját az egyházmegyei konstitúciók megalkotásában jelölte meg, mert „egységes szabályzat áll majd így a papság rendelkezésére, amely élet- és szolgálati pragmatika lesz mindenki számára, s amelynek azért is különös kötelező ereje és súlya leend, mivel maga a papság is részt vett a határozatok megalkotásában”.

A körlevél közölte azoknak a listáját, akik az Egyházi Törvénykönyv alapján a zsinatra meghívandók, és azon megjelenni kötelezettek voltak (cc. 358-359). Ebbe a körbe tartoztak a székesegyház kanonokjai, az esperesek, továbbá minden esperesi kerületből egy-egy plébános, akit a lelkeszkedő papság választott a saját kebeléből. Meghívást kaptak még az egyházmegye területén működő monasztikus rendek apátjai, valamint minden más férfi szerzetesrend egy-egy házfőnöke, akiket tartományfőnökük jelölt ki. Rott püspök a Kódex adta jogával élve szavazati joggal ruházta fel a hivatalban lévő zsinati vizsgálókat, a püspöki szentszék bíráit és a tanácsos plébánosokat, valamint a zsinat tisztségviselőit. A középiskolai hittanárok, a hitoktatók és a káplánok levélben jelölhettek maguk közül egyeseket, akik közül a püspök választotta ki a zsinati küldötteket.

A körlevélben a püspök felszólította papjait, hogy tegyenek javaslatokat a megtárgyalandó ügyekre esperesi kerületenként vagy egyénileg, egyúttal konkrétan megjelölte azokat a pasztorációs kérdéseket, amelyekben az alsópapság véleménynyilvánítását várta. Ezt azzal indokolta, hogy magán a zsinaton a szertartáskönyv (Pontificale Romanum) előírásai miatt csak korlátozott idő fog rendelkezésre állni a tanácskozáshoz. A püspök által szabott ütemterv szerint a káplánoknak és hitoktatóknak 1923. február 1-ig kellett a küldöttjelölést megejteniük, a javaslatok és indítványok benyújtási határideje március 1. volt, az espereskerületi gyűléseket április hónapban kellett megtartani, az ott megválasztott plébános-képviselő nevét pedig április 30-ig kellett benyújtani a zsinat főtitkárához. Magát a zsinatot a Pontificale-nak megfelelően három, esetleg négy napra tervezte a főpásztor, s kezdetét 1923. június 19-re tűzte ki. Végül a püspök kérte az imákat a zsinat sikeréért, és rendelkezéseket adott a liturgikus előkészültre: ajánlotta, hogy a papok minden hónapban mondjanak egy-egy votívmisét Jézus Szentséges Szívének, Magyarok Nagyasszonyának és Szent Annának, az egyházmegye védőszentjének tiszteletére, illetve kötelezően elrendelte, hogy a zsinat előtti kilenc napon és a zsinat alatt a miséhez kapcsolódó imperata-könyörgést a Szentlélekről vegyék.

A zsinat munkálatainak koordinálását Rott püspök dr. Simon György kanoakra bízta, főtitkári címmel, ami az előkészítő szakaszban a promotor, magán a zsinaton pedig zsinati titkár funkciójának felelt meg.⁵⁸ A zsinatot meghirdető

58 Promotori kinevezése: VÉL A 44 Acta dioecisana 4987/1922. (okt. 24.) – A püspök két titkárt rendelt mellé segítségül, dr. Wéber Pált és dr. Kiss Györgyöt.

körlevél rendelkezett egy előkészítő bizottság (másként: nagybizottság) felállításáról, ez a grémium azonban inkább reprezentatív funkciót töltött be, érdemi tevékenységet ebben az összetételben nem végzett.⁵⁹ A zsinati munkaanyag kidolgozására a püspök négy bizottságot nevezett ki, melyek elnevezése kezdetben többször módosult, végül azonban a következőképpen stabilizálódott: lelkipásztori kérdések előkészítő bizottsága,⁶⁰ a papság lelki életére és a szemináriumi nevelésére vonatkozó kérdések előkészítő bizottsága,⁶¹ az egyházmegyei adminisztráció kérdéseit tárgyaló bizottság,⁶² tanügyi bizottság.⁶³ A bizottságok elnökei kanonokok lettek, tagjai között az aulisták és a szemináriumi tanárok mellett vidéki plébánosokat is találunk. A kinevező iratok instrukciókat is tartalmaznak az egyes ügycsoportokra vonatkozóan. A püspök mindahányszor felhívta a figyelmet az 1921. évi váci zsinat végzéseire, amelyek iránymutatásul szolgálhattak a veszprémi határozatok kidolgozásakor.

A papság véleménynyilvánítása az előkészítő fázisban kapott nagyobb szerepet, egyrészt az esperesi kerületek tanácskozásain (rendkívüli tanácskozás, rendes tavaszi korona), másrészt egyéni beadványok formájában. A zsinat iratai között fennmaradtak ugyan jegyzőkönyvek a kerületi gyűlésekről, valamint egyéni javaslatok a papságtól, ám több jel arra utal, hogy ez az anyag igencsak hiányos.⁶⁴ Eredetiben csupán 4 esperesi kerület jegyzőkönyve található meg, ám a kérvényi bizottság listája, amely a zsinat hatáskörén kívül eső, de hasznos javaslatokat tartalmazza, 11 kerület beadványára tesz utalást. Ezek a beadványok azonban nem lelhetők fel sem a zsinat iratai között, sem a tavaszi koronák jegyzőkönyveinél. Ez utóbbi iratcsoport egyébként is erősen hiányos, és az összesen 29 kerület jegyzőkönyveinek csak egy töredékét tartalmazza. Ugyanakkor van utalás arra, hogy a bizottságok által hasznosítható javaslatokat a főtitkár átküldte az elnököknek, az elnöki tisztet betöltő kanonokok irathagyatéka azonban nem került a levéltárba. A papság részvételéről a zsinat előkészítésében tehát nem lehet átfogó képet kapni, a fennmaradt iratanyag csak arra enged következtetni, hogy az alsópapságot milyen problémák foglalkoztatták. Az indítványok igencsak szerteágazóak, szó van bennük a papi lelkiség, az istentiszteleti rend, a

59 Tagjai: a székeskáptalan tizenkét kanonokja, a felsőörsi és a rátóti prépost, három teológiai tanár, három plébános, a pápai tanítóképző igazgatója, a zirci ciszterci esperes és a veszprémi piarista gimnáziumigazgató.

60 VÉL A 44 Acta dioeciesana 4564/1922. (okt. 30.)

61 VÉL A 44 Acta Dioeciesana 4929/1922. (nov. 19.)

62 VÉL A 44 Acta dioeciesana 4967/1922. (nov. 23.)

63 VÉL A 44 Acta dioeciesana 382/1923. (jan. 29.)

64 VÉL A 44 Acta dioeciesana 4632/1923. Synodus dioeciesana.

javadalmi vagyon, az anyagi juttatások akut problémáiról, de a plébániahálózat bővítéséről is.⁶⁵

A püspök 1923. április 26-i körlevele arról tanúskodik, hogy az előzetesen megállapított határidőket a papság nem tartotta be.⁶⁶ A körlevél újólag felszólítja a káplánokat és a hitoktatókat, hogy jelöljenek maguk közül küldöttet, mert még kevesen tettek eleget e kötelezettségüknek. Kéri az espereseket, hogy az áprilisi koronák jegyzőkönyveit és a küldöttválasztás eredményét mielőbb terjesszék fel, ezek szerint ez is késedelmet szenvedett. Itt közli a püspök azt is, hogy a zsinati tagok kedvezményes vasúti jegyre tarthatnak igényt.

Május elején került sor a résztvevők elszállásolását intéző lakáskészítő bizottság és a zsinat szertartásrendjéért felelős ceremoniális bizottság kinevezésére.⁶⁷ A zsinat résztvevőit főként a püspöki palotában, a szemináriumban, a Davidikum árvaházban és a kanonokoknál szállásolták el, de néhányan a püspökség világi alkalmazottainál (jóságkormányzó, főerdőmérnök, alapítványi főkönyvelő), a piaristáknál, a ferenceseknél, illetve a városban, világi családoknál nyertek elhelyezést.⁶⁸

Az 1923. június 4-én kelt körlevél a zsinat közvetlen előkészítéséről rendelkezett: mit kell magukkal hozniuk a zsinati tagoknak, hogyan oldódik meg ott-honi helyettesítésük, milyen módon lesznek elszállásolva a püspöki székvárosban.⁶⁹ A zsinatot megelőző vasárnapon minden templomban ünnepélyes szentmisét kellett tartani szentségkítéssel és a Szentlélek segítségül hívásával (Veni Creator himnusz), a prédikációban pedig fel kellett szólítani a híveket, hogy imádkozzanak a zsinat sikeréért. A zsinatot követő vasárnapon pedig hálaadó szentmisét rendelt el a püspök a Te Deum eléneklésével. A körlevél közli, hogy június 18-án este 6 órakor előértekezletet tartanak a püspöki székházban, melyen sort kerítenek a napirend megállapítására és a bizottságok kiküldésére. A rendelkezés szerint a zsinat 19-én reggel 8 órakor kezdődik a székesegyházban, ünnepélyes püspöki misével, melyen az egész papság a szentáldozáshoz járul, ezért minden résztvevőnek el kell végeznie szentgyónását vagy korábban, vagy a mise alatt. Az ünnepélyes miséken és a székesegyházban tartandó ünnepélyes üléseken a papság karingben, birétummal, illetve rangjának megfelelő öltözékben volt köteles megjelenni.

65 A koronajegyzőkönyvekről és a papság beadványairól lásd Gárdonyi i. m.

66 VÉL A 2 Litterae Circulares 1923/IV. 36.

67 VÉL A 44 Acta dioeclesana 1706/1923 (máj. 5.) – VÉL A 44 Acta dioeclesana 1707/1923 (máj. 5.)

68 VÉL A 44 Acta dioeclesana 4632/1923. Synodus dioeclesana. A zsinati atyák elszállásolása.

69 VÉL A 2 Litterae Circulares 1923/V. 47.

A körlevéllel egy időben, május 29-ei és június 4-i dátummal küldték ki a püspökségről a hivatalos zsinati meghívókat.⁷⁰ Minden bizonnyal ekkor kapták kézhez a zsinati tagok tanulmányozás végett a határozattervezeteket is, ahogy a Kódex előírta, s ahogy erre a zsinati jegyzőkönyv utal.

A zsinat lebonyolítása

A zsinat lefolyását jegyzőkönyv örökítette meg, amely aztán az egyházmegyei köriratok VII. számaként nyomtatásban is megjelent.⁷¹ A zsinat főtitkári tisztét dr. Simon György apátkanonok töltötte be, aki korábban az előkészítő munkát irányította. A főjegyző dr. Radványi Viktor apátkanonok-kancellár volt, őt segítette két jegyző, Langmár Lipót és dr. Wéber Pál.

A zsinat ünnepélyes megnyitását megelőző estén, 1923. június 18-án 6 órakor a résztvevők előkészítő gyűlést tartottak a püspöki palota nagytermében, de ezt az ülést hivatalosan nem számították a zsinathoz. A Szentlélek segítségül hívása után a főpásztor üdvözölte a zsinati tagokat, akiket azért hívott egybe, hogy tanácsukkal, tapasztalataikkal őt támogassák, s vele együtt „olyan határozatokat hozzanak, amelyek alkalmasak a papság életszentségének fokozására, a hívek üdvének előmozdítására”. A zsinaton jelen lévő kerületi esperesek és megválasztott tagok felelőssége nem merül azonban ki a tanácskozásban, mert ők lesznek majd „élő hírnökei az új határozatoknak a papság között... Kérjük Istent, hogy a tanácskozó terem s Székesegyházunk lelki magaslatáról úgy szállhassunk majd le a mindennapi munkának és küzdelemnek síkságára, a törvénnyel kezünkben, mint egykor Mózes, kinek arca ragyogott s ereje külsőleg is meglátszott”. E buzdítás után a püspök rátért a gyakorlati tudnivalókra: „Most pedig tanácskozásunk tárgyát fogja képezni egy egyházmegyei határozat, melynek tervezete kezeik között van. Ezen tervezet a C.I.C. új törvénykönyvre támaszkodik, annak beosztását és sorrendjét követi, annak a mindennapi használatban előforduló részeit átveszi, másrészt különös súlyt helyez mindenre, ami egyházmegyénk különös szükségleteként jelentkezik”. Az idő rövidségére tekintettel kérte a főpásztor, hogy a hozzászólások rövidek és határozottak legyenek: „Legjobb, ha az egyes pontoknál a felszólalók írásban megfogalmazott indítványokat, pót-lásokat, módosításokat olvasnak fel, s ezt röviden indokolják”. Hivatkozva a Pontificale Romanum-ra, valamint arra, hogy a lelkipásztorokat nem vonhatják el huzamosabb időre plébániáiktól, bejelentette, hogy a zsinat három napig fog tartani, s hogy a katedrálisban tartandó ünnepélyes üléseket tanácskozó gyűlések fogják kiegészíteni a püspöki palotában, a közbeeső időben pedig az egyes bizottságok tárgyalásaira kerülhet sor. Az ünnepélyes üléseket minden nap dél-

70 VÉL A 44 Acta Dioecesana 1900, 1940/1923.

71 VÉL A 2 Litterae Circulares 1923/VII. 59-76.

előtt 8 órára, a tanácskozó gyűléseket az első napon délután 4 órára, a következő két napon pedig délelőtt fél 11 és délután 4 órára tűzte ki a püspök. Ezek után kinevezte a résztvevők mandátumát igazoló bizottságot, amely megegyezett a jegyzői karral, illetve egy kérvényi bizottságot, amely a késve beérkezett indítványok sorsáról volt hivatott dönteni. Ha a javaslatok felhasználhatónak tűntek a határozatokhoz, előterjeszthették azokat, ha azonban kívül estek a zsinat hatáskörén, felterjesztésre ajánlhatták őket a hercegprímáshoz és a püspöki karhoz, illetve az állami és megyei szervekhez. Ezt követően a zsinati főjegyző, mint a ceremonális bizottság elnöke ismertette az ünnepélyes ülések menetét. Végül a főpásztor indítványára a zsinat hódoló táviratot intézett az Apostoli Szentszékhez és Magyarország hercegprímásához. Az előkészítő gyűlés hálaadó imával zárult.

Az első ünnepélyes ülés június 19-én, délelőtt 8 órakor kezdődött a székesegyházban. A püspök celebrálta a votív misét a Szentlélek tisztelésére, melyen a papok – akik már előzőleg magánmisét mondtak – szentáldozáshoz járultak, miután gyónásukat vagy előzőleg, vagy a szertartás alatt elvégezték. A Pontificaléban előírt imák elmondása után a főjegyző felolvasta a zsinati tagok névsorát, mely után a jelenlévő hívek eltávoztak, a katedrális kapuit pedig bezárták. A főpásztor buzdító beszédét követően a zsinati tagok együttesen letették a hitvallást, majd a püspök kinevezte a szavazatszedő bizottságot, és sort kerítettek a zsinati vizsgálók, a zsinati bírák és a tanácsos plébánosok megválasztására. Minden egyes választást követően az elnöklő püspök azonnal kinevezte az érintetteket, akik letették az előírt esküt. Az ülés a főpásztor ünnepélyes áldásával zárult.

Ezen a napon nem tartottak délelőtti tanácskozó gyűlést, csak délutánit, amely 4 órakor vette kezdetét a püspöki palota nagytermében. A Szentlélek segítségül hívását követően az elnöklő püspök felolvastatta az első ünnepélyes ülés jegyzőkönyvét, s jóváhagyta azt. Majd kijelölte a jegyzőkönyvek hitelesítőit, a főtitkár pedig felolvasta az előadók névsorát, mindegyiknél megemlítve, hogy a tervezet mely részét fogja ismertetni. Ezután következett a zsinati tagok névsorának felolvasása, amit a jegyzőkönyv a következő csoportosításban közöl: a székeskáptalan kanonokjai (12 fő), címzetes kanonok (1 fő), javadalmas apátok és prépostok (5 fő), címzetes apátok (4 fő), vendég (1 fő), szerzetek képviselői (7 fő), esperesek és pápai kitüntetéssel bírók (34 fő), plébánosok és zsinati tagok (32 fő). Összesen tehát 95 szavazati joggal bíró résztvevője volt a zsinatnak, továbbá egy vendég, a székesfehérvári irodaigazgató. Ekkor áttértek a határozattervezetek megtárgyalására, először Káuzli Dezső preláthus-kanonok, szemináriumi rektor ismertette a papság lelkiéletéről és általános kötelességeiről szóló fejezetet. A jegyzőkönyv rögzíti, hogy az előadó magyarázata után a zsinati tagok hozzászólása következett, melyek változtatásokat illetve módosí-

tásokat ajánlottak. Ezeket a jegyzőkönyv részletesen tartalmazza, elfogadásuk tényével együtt. A főesperesekről és esperesekről szóló fejezetet dr. Radványi Viktor kanonok-kancellár ismertette, az ülés végén pedig dr. Simon György főtitkár felkérte az espereseket, hogy a zsinat ideje alatt írásban nyújtsák be hozzá kerületük beosztását a legközelebbi plébániák szerint.

A második ünnepélyes ülésre jún. 20-án került sor, melynek első fele püspöki szentmiséből, az előírt imák elmondásából és a főpásztor buzdításából állt. Az ülés második felében felolvasták az előző napon elfogadott határozatokat, melyeket a püspök az egyházmegye törvényeivé nyilvánított és kihirdetett.

A második tanácskozó ülés ugyanazon a napon délelőtt fél 11-kor vette kezdetét. Ezen az ülésen Szentiványi Károly rátóti prépost ismertette a pap társadalmi tevékenységéről szóló fejezetet, majd Káuzli Dezső belekezdett a plébánosok, helyi káplánok és ideiglenes adminisztrátorok című fejezet ismertetésébe, az anyag terjedelme miatt azonban ennek tárgyalása áthúzódott a következő gyűlésre. Ez a harmadik tanácskozó ülés aznap délután 4 órakor kezdődött, rajta az előbb említett fejezet lezárása után Wohlmuth Imre succentor ismertette a káplánokról és hitoktatókról szóló fejezetet, Prácser Albert esperes a szerzetesekről szólót, majd Horváth Lajos a keresztség, a bérmálás és az Oltáriszentség, Frászt Endre pedig a bűnbánat és az utolsó kenet fejezeteit.

A harmadik ünnepélyes ülés június 21-én délelőtt 8 órakor a korábbiakhoz hasonlóan zajlott le. A negyedik tanácskozó ülés, e napon délelőtt 10 órától, Csernoch János bíboros-prímás üdvözlő táviratának felolvasásával kezdődött. Majd az elnöklő püspök bejelentette, hogy az év őszén Rómába megy ad limina látogatásra, s ezért a péterfillérek gyűjtését Nagyboldogasszony ünnepére, augusztus 15-re tűzte ki. Ugyanezen okból kérte a népszámlálási adatok sürgős beszolgáltatását. A határozatokra térve Csokonay Zsigmond ismertette a házasságról szóló fejezetet, Kéry Elek esperes pedig a szentelményekről, a szent helyekről, a temetőről és a temetésről, a szent időkről és az istentiszteletről szólókat. Az igehirdetésről szóló fejezetet dr. Gutheil Jenő teológiai tanár terjesztette elő, a hitoktatásról szólót Felkl Viktor kiérdemesült esperes-plébános, a középiskolai hitoktatásról szólót pedig dr. Pusch Ödön, a veszprémi piarista főgimnázium igazgatója.

Az ötödik tanácskozó gyűlés ugyanazon a napon, délután fél 4-kor kezdődött. Ennek témái és előadói: elemi iskolai ügy (dr. Lukcsics Imre), népmissziók (Szentiványi Károly), könyvbírálat és könyvtilalom (dr. Simon György), javadalmak (Csóthi Géza), plébániai anyakönyvek (dr. Kiss György), kegyuraságok és egyházközségi autonómia (dr. Weber Pál), hagyaték (az előadó ismeretlen), kántorügy (Frey Géza). Az ülés végén a zsinati tagok nevében Csóthi Géza murakeresztúri apát mondott köszönetet a megyéspüspöknek a zsinat összehívásáért és megtartásáért. Válaszul a főpásztor örömet fejezte ki afelett, hogy „a zsinati tanácskozások egyházas szellemben folytak le”.

A zsinat utolsó napjának estéjén, 7 órakor tartották a negyedik, befejező ünnepi ülést. A jegyző a szószékről felolvasta az aznapi tanácskozó gyűléseken hozott határozatokat, melyeket a zsinati tagok „placet”-tel fogadtak el a főpásztor kérdésére, aki azon nyomban az egész egyházmegyére vonatkozó, törvényes rendeleteknek jelentette ki azokat. Majd a zsinaton hozott összes határozatot újból kihirdette, azzal, hogy július 26-án, az egyházmegye patrónájának, Szt. Anánának ünnepén fognak életbe lépni. „A főpásztor ünnepélyes áldásával a zsinat befejeztetvén, a hívek a templomba bebocsáttatást nyertek és a főpásztor ünnepélyes Te Deumot mondott” - zárul az 1923. évi veszprémi zsinat jegyzőkönyve.

A zsinati határozatok

A zsinat befejezése után igen rövid időn belül nyomtatásban is megjelentek a határozatok, a veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomda kiadásában.⁷² A zsinat utolsó ünnepélyes üléséről keltezett előszóval a főpásztor papságához fordul, s miután röviden áttekintést ad a veszprémi zsinatok (akkor ismert) történetéről, büszkeséggel állapítja meg, hogy az „egyházmegyei zsinat négy hosszú évszázad után az első volt, melyben a püspök papságával együtt tanácskozhatott”. A tanácskozás eredményét a főpásztor abban látta, hogy papjainak e határozatokkal nyújthatott „fegyverzetet a lelkipásztori élet nehéz és felelősségteljes harcainak megvívásához”. Kijelentette, hogy a zsinati könyv beosztása és sorrendje mindenben követi a Codex Juris Canonici általános egyházi törvénykönyvet, együttal a különös egyházmegyei szükségleteket is ki kívánja elégíteni. Leszögezte ugyanakkor, hogy a cél nem új szabályozás megalkotása volt, hanem az, hogy „a különböző időkben megjelent püspöki rendeleteket, kezelési szabályokat, lelkipásztori utasításokat, a jelen viszonyok által követelt új rendelkezéseket, az általános egyházi törvénynek a lelkipáztorkodásban nap-nap után előforduló intézkedéseit egységes gyűjteménybe” foglalják. Ebben a vonatkozásban a püspök utalt X. Piusz pápára, akit szintén „az egyházbizományok törvényeknek szétszórtan fekvő és nehezen áttekinthető volta indította az általános Egyházi Törvénykönyv kiadására”. A zsinati határozatok e bevezetője tartalmazza az általános rendelkezéseket, melyek rögzítik, hogy a konstitúciók nem lehetnek ellentétben az egyetemes egyházbizományokkal, s nem hatálytalanítják az addigi egyházmegyei rendeleteket és szokásokat, hacsak nem ellenkeznek a hatályba lépett konstitúciók valamelyikével, vagy világosan vissza nem vonatnak. Nem irányulnak továbbá azon engedélyek vagy helyi kiváltságok ellen, amelyeket a püspök adott egyeknek vagy hitközségeknek, hacsak azok vissza nem vonatnak, vagy ellentétben

72 Egyházmegyei határozatok és törvények. Decreta almae dioecesis Wesprimiensis anno 1923. diebus 19-21. Junii in synodo dioecesana publicata et approbata. Veszprém, 1923.

nincsenek az új konstitúciók valamelyikével. A zsinati könyv bevezetője is ki mondja a határozatoknak az egész egyházmegyére kiterjedő, a törvény kötelező erejével bíró hatályát 1923. július 26-ai dátummal.

A zsinati határozatok gyűjteménye 319 paragrafust tartalmaz 3 részre és 32 fejezetre osztva. Az A) Személyek című rész fejezetei: I. A papság lelkiélete és általános kötelességei, II. A pap társadalmi tevékenysége, III. A főesperesek és esperesek, IV. A plébánosok, helyi káplánok és ideiglenes adminisztrátorok, V. A káplánok és hitoktatók, VI. A szerzetesek. A B) Szentségek című rész beosztása: VII. A keresztség, VIII. A bérmálás, IX. Az Oltáriszentség, X. A bűnbánat szentsége, XI. Az utolsó kenet, XII. A házasság. A C) Egyházi dolgok című rész fejezetei: XIII. A szentelmények, XIV. A szent helyek, XV. A temető és a temetés, XVI. A szent idők, XVII. Az istentisztelet, XVIII. Az igehirdetés, XIX. A hitoktatás, XX. A szeminárium, XXI. Az elemi iskolai ügy, XXII. A felnőttek oktatása, XXIII. A népmisziók, XXIV. A könyvbírálat és könyvtilalom, XXV. A hitvallás, XXVI. A plébániai anyakönyvek vezetése, XXVII. A javadalmak készpénzbeli járandósága, XXVIII. A kegyuraságok és egyházközségi autonómia, XXIX. Az egyházi vagyon kezelése, XXX. Az elhunyt papok hagyatéka. XXXI. A kántorügy, XXX. Általános határozmányok. Ez utóbbi fejezet végén található az egyházmegye főesperességi és espereskerületi beosztása, valamint a „szomszédos plébániák” felsorolása.

A legterjedelmesebb fejezetek: A papság lelkiélete és általános kötelességei (24 paragrafus), A plébánosok, helyi káplánok és ideiglenes adminisztrátorok (27 paragrafus), A házasság (40 paragrafus), a legrövidebbek pedig a szentelmények, a szent idők, a felnőttek oktatása (1-1 paragrafus). Ugyanakkor az átlagosnál jóval hosszabb, részletekbe menő vagy világi törvények tömkelegére hivatkozó paragrafusokat találunk a plébániai anyakönyvek vezetése, az egyházi vagyon kezelése, az elhunyt papok hagyatéka és a kántorügy esetében.

A kinyomtatott határozatokat megküldték a magyarországi ordináriusoknak, köszönetnyilvánítás azonban csak 4 helyről érkezett (Eger, Kalocsa, Pécs, Vác).⁷³

Rott püspök beszédei a zsinaton

Tekintettel a zsinat határozatainak erős függésére az Egyházi Törvénykönyvtől, figyelmet érdemelnek a püspöknek az ünnepélyes üléseken elmondott buzdításai, amelyek a főpásztornak papságával szemben támasztott követelményeit foglalják össze.⁷⁴ A Pontificalénak az egyházmegyei zsinat liturgiáját szabályozó rubrikái lehetőséget adtak a főpásztornak, hogy ilyen típusú buzdítást mondjon, vagy mondasson egy arra alkalmas teológussal az ünnepélyes üléseken. Sőt

73 VÉL A 44 Acta Dioeciesana 3243/1923.

74 VÉL A 2 Litterae Circulares 1923/VII. 63-64, 67-68, 70-72.

még mintaszövegeket is közölt a szertartáskönyv, jelezve, hogy elegendő ilyesféle szavakkal fordulni az egybegyűltekhöz. Rott püspök élt a lehetőséggel, nem tért el lényegesen a tartalmi kritériumoktól, ám nem is korlátozta magát pusztán a szertartáskönyv intencióira. A három beszéd szépen felépített egységet alkot, bennük a főpásztor az áldozópap, a lelkipásztor és a plébános hivatásbeli kötelességeit fejtegeti. A püspök szavai egyfelől a korabeli papi eszményképet tükrözik, másfelől azokat a konkrét tapasztalatokat, amelyeket a főpásztor öt éves kormányzása és az előző három év bérmakörútjai során szerzett. Az exhortatio, a buzdítás műfaji sajátosságainak megfelelően a beszédek felhívják a papságot a helyes cselekvésre, s ha kell a bűnbánatra, így következtetni is lehet belőlük azokra a pasztorációs típushibákra, amelyekkel a püspök az előző években szembesült. Természetesen a főpásztori intelmek az egyházi hagyomány által kikövezett úton maradnak, számos hivatkozással a szentírásra és az egyházatyákra. Ezek a hivatkozások, amelyek a papság számára ismertek voltak a zsolozsmáskönyvből és az aszketikai kézikönyvekből, általában latin nyelvűek és úgy épülnek be a szövegbe, hogy abból egy sajátos „egyházi makarónnyelv” kerekedik ki.

Az első beszéd témája az áldozópapi méltóság, ami a papok „tisztelendő” címében is kifejezésre jut. A tisztelet alapját nem a személyi tulajdonságok képezik, hanem a papi character, vagyis a szenteléskor elnyert, eltörölhetetlen jegy, egyszersmind az örök főpaphoz, Krisztushoz való különleges kapcsolódás, viszont a papoknak ehhez a méltósághoz kell igazítaniuk egész életvitelüket. A szent öntudatot naponként emlékezetükbe kell idézniük a reggeli elmélkedés során, ugyanis ez óvhatja meg őket a papi élet elsekélyesedésétől. Ezt az öntudatot ugyanakkor az alázatosság védi meg a túlzásoktól, mert nem következhet belőle büszkeség, a hívekkel való nyers bánásmód. Az életszentségre törekvés magától értetődő kívánalma mellett nagy hangsúlyt kap a buzdításban a papi életforma elkülönített jellege. A pap ne legyen egy a „bűnös világ fiai” közül, legyen különb híveinél, s emelkedjék a földi gyengeségek fölé – hangzik a konk-lúzió.

A második beszéd a lelkipásztorkodás eszményét taglalja. A kiindulópont itt is a pap sajátos kapcsolódása Krisztushoz: ő az egyetlen igazi pásztor, a papok pedig az ő pásztor-tanítványai, pásztor-küldöttei. A továbbiakban a püspök Szent János evangéliumának lelkipásztori ideálját aktualizálja. A jó pásztor életét adja juháiért: ez az egyházmegyes pap esetében tehetségének, idejének, munkásságának és anyagi javainak híveire fordítását jelenti – másként, mint korábban. „A pasztorációnak régi, patriarchális ideje lejárt” – mondja a püspök. „Nem elég már misézni, kereszteni, esketni, s ha valaki hív, azt meggyóntatni, azontúl pedig nem törődni a hívekkel, azok lelki világával, szellemi irányával, kulturális igényeivel, a veszélyekkel, melyek környezik őket, hanem gazdálkod-

ni és magamnak élni.” Majd következik a rossz lelkipásztor tulajdonságainak listája: türelmetlen és nyers, csak parancsolni tudó, aki nyári szünet címén tavasztól őszig nem prédikál, ha pedig prédikál, abban nincs lelkipásztori program, kihez a gyanúnak nemcsak árnya fér, s éppen ezért hallgatásra van kárhozzátva a hitközségben.

A jó pásztor ismeri nyáját: a püspök ezen kritérium alapján a hívek személyes megszólítását várja el papjaitól, mert „a mai ember már nemcsak a tömegnek egy tagja, melyet az magával vonz, hanem egyéniség is, akit meg kell győzni és hódítani”. „Más juhaim is vannak” – olvassuk az evangéliumban, ami Rott Nándor szerint különösen is szól a vegyes vallású községekben szolgáló papoknak. A lelkipásztor buzgóságának jelét látja abban, ha egy faluban csökken a vegyesházasságok száma, a protestánsok reverzálíst adnak, s általában véve nő a katolikus öntudat. Ellenben kárhozzátja, ha a pap közömbös ebben a kérdésben, és „a híveket sértő barátságban él másvallásúakkal”. Vagyis a falusi plébánosnak meg kell őriznie a konfesszionális kereteket, de a protestánsok megtérítésére törekedve.

A harmadik beszéd elején a főpásztor a Kódexnek a plébánosok kötelességeit elősoroló kánonját idézi fel (c. 467): ne csak ismerje övéit, hanem hibáik kijavításán is fáradozzon, atyai szeretettel karolja fel a szegényeket és nyomorultakat, s különös gondot fordítson a gyermekek katolikus nevelésére. A plébánosnak elsősorban közvetlen környezetét és házanépét kell vezetnie: figyeljen oda a káplán lelki életére, fegyelmezze a plébánia alkalmazottait, akik gyakran „mindent kivisznek, ami a házban történik”. A szegényeket, akikre a plébánosnak gondot kell fordítania, testi és lelki szegényekre osztja a püspök. A fizikai szükségét szenvedők felkarolását és a betegek buzgó látogatását a legszebb papi erények közé sorolja, lelki szegényeken pedig az uradalmi „puszták népét” érti, akiknek lelki igényei kevés figyelmet kaptak korábban. Kemény szavakkal bélyegzi meg azt a plébánost, aki a 100 évvel korábbi *visitatio canonicára* hivatkozva nem jár ki rendszeresen misézni a filiákba és az újabban épült kápolnába, holott nem egy helyen sokszorosára nőtt a hívek száma ezen időszakban. Az iskolák rendszeres látogatását a plébánosi buzgóság jelének tekinti a főpásztor, egyszersmind megrója azokat, akik a hitoktatást legalább részben nem maguk végzik, hanem teljesen a tanítókra hagyják ezt a feladatot. A püspök szerint a ministránsok és a papi hivatások számában az egyes helységek között mutatkozó különbségek összefüggésben állnak azzal, hogy a papság közvetlenül részt vesz-e a gyermekek nevelésében, vagy sem. Egyébként Rott püspök eléggé következetesen ragaszkodott ezekhez a szempontokhoz, a puszták pasztorációja körleveleinek visszatérő témája volt, bérmlási feljegyzéseiben pedig rendszeresen rögzítette a pap házanépéről, illetve az iskola ellátásáról szerzett benyomásait.

A három beszéd összevetése a zsinati határozatokkal rávilágít arra, hogy a

püspök az általa elmondottakat kiegészítésnek szánta a papság lelkiéletéről és általános kötelességeiről, valamint társadalmi tevékenységéről rendelkező fejezetekhez. Amíg ugyanis a határozatok tételesen felsorolták a klérus kánonjogilag szankcionálható kötelességeit, a főpásztori exhortatio más műfajban és hangnemben közvetítette az aktuális elvárásokat. A beszédek nyomtatásban is megjelentek a zsinati jegyzőkönyv részeként, s az egyházmegyei körlevél révén az összes paphoz eljutottak. Jelentőségük ezért bizonyos értelemben a zsinati határozatokéhoz mérhető.

Összegzés

Az 1917-ben megjelent Egyházi Törvénykönyv rendelkezése nyomán Rott Nándor veszprémi püspök (1917-1939) két zsinatot tartott egyházmegyéjében, 1923-ban és 1934-ben. Az első zsinatnak a püspök szándéka szerint három, egymással szorosan összefüggő feladatot kellett teljesítenie: az új Egyházi Törvénykönyv kánonjainak alkalmazása a helyi viszonyokra; a korábbi partikuláris jogalkotás felülvizsgálata abból a szempontból, hogy összhangban áll-e az egyetemes egyházjoggal; végül az „Egyházmegyei határozatok és törvények”, mint egységes rendeletgyűjtemény megalkotása. A zsinat tanácskozó jellege az előkészítő szakaszban nyilvánult meg, az esperesi kerületek értekezletein és a határozati javaslatokat előterjesztő bizottságok munkájában. Az ülések lefolyását a Pontificale Romanum szertartáskönyv szabályozta. A veszprémi határozatok megszövegezése az 1921. évi váci zsinat konstitúcióinak figyelembevételével történt. Rott püspök a zsinat után a határozatokat életbe léptette és nyomtatásban is kiadta. Tekintettel a zsinat határozatainak erős függésére az Egyházi Törvénykönyvtől, figyelmet érdemelnek a püspöknek az ünnepélyes üléseken elmondott buzdításai, amelyek a főpásztornak papságával szemben támasztott követelményeit foglalják össze. A beszédek az áldozópap, a lelkipásztor és a plébános ideális képét vázolják fel, részben az egyházi hagyomány szellemében, részben a helyi körülményekhez és a püspök egyéni elvárásaihoz igazodva.

ifj. Lomnici Zoltán

A jogászi és az orvosi etika alapismérveinek komparatív összegzése

I. Az orvosi etika és a bioetika kialakulása

Az orvoslás évezredek óta tudatában van az etika jelentőségének. Az orvosi etika máig egyik legnagyobb hatású dokumentuma⁷⁵ a két és fél évezreddel ezelőtt megfogalmazott Hippokrateszi Eskü, amely nem szakmai kérdésekkel foglalkozik, hanem az orvoslás olyan általános kérdéseivel, hogy melyek az orvos általános kötelezettségei, és mi az, ami feltétlenül kerülnie kell – szakmailag, és mint szakmáját művelő embernek –, hogy a beteg, a közösség és a szakma ténykedését orvosi tevékenységnek ismerje el.⁷⁶ A gyógyítás alapelvei – *salus aegroti suprema lex est, primum non nocere, voluntas aegroti suprema lex est, veritas* – az Ókor orvosi tevékenységét szabályozó törvényi előírásokban hangsúlyosan jelentek meg.

Az évszázadok során azonban, mint minden más ember által végzett tevékenység, az orvoslás is jelentős változásokon ment át; tulajdonképpen csak a tevékenység tárgya: az emberi test és annak egészsége maradt változatlan. Megváltozott az orvosok képzése, megváltoztak a technikai körülmények, de megváltozott az orvoslás társadalmi- (és jogi-) megítélése is. Ugyanakkor alapjait tekintve mégis változatlan maradt minden, amennyiben a beteg-orvos közti viszony keretében az orvos továbbra is – mint évszázadokkal ezelőtt – képes az ember, az egyén életét döntően befolyásolni: Az orvos továbbra is élet és halál ura volt; csak mintegy dimenzionális ugrás bekövetkezte által, a mai orvostudomány megvalósította – nem utolsó sorban a technikai fejlődésnek köszönhetően – Madách Imre *Ember tragédiájában* a falanszter színben megfogalmazott víziót, amikor a mesterséges ember megteremtéséhez már csak egy szikra kell.⁷⁷

75 Ld.: Nancy Duin - Jenny Sutcliffe: Az orvoslás történe; Medicina; Budapest 1993; 14-15.

76 Ld.: Ferencz Antal: A bioetika alapjai, Szent István Társulat, Bp. 2001; 7.

77 Ld.: Landi Balázs: Az orvos polgári jogi felelősségének kérdései, tanulmány, Bp.

Ezen viszonyoknak a szabályozására immár nem elegendő az orvosetika, hatékonyabb rendezés után kellett nézni, ehhez mérten az orvoslás etikai szabályozása az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment át. Ennek az egyik legfontosabb oka, hogy az orvosok és az egészségügyben dolgozók társadalmi helyzete és társadalmi feladata is lényegesen megváltozott.⁷⁸

A legalapvetőbb változás, az egyébként az egész orvosi jogviszonyt érintő alapvető teóréma, a *well informed consent*: a beteg teljes tájékoztatása a tájékozott hozzájárulásért, ami a beteget mellérendelt helyzetbe hozza, és ami jogi kötelezettséggé teszi az eddigi erkölcsi tájékoztatási kötelességet. Az orvos eddigi egyetlen korlátja a saját szakmai etikája volt, a beteg pedig teljesen kiszolgáltatott volt. Nem véletlen a hippokrateszi eskü etikai töltete, ezért kezd magától az orvostársadalom a saját működésének etikai szabályait kidolgozni.⁷⁹

II. A Nürnbergi kódex és a náci orvos perek – a bioetika és a jogászai etika találkozásai

Alapvetően tehát a fent rögzített organikus fejlődés eredménye a bioetika, vagy más néven biomedicinális etika kialakulása, amely a második világháború után, az ún. Nürnbergi Kódexet követően indult fejlődésnek, de maga a fogalom a múlt század második felétől él igazán a köztudatban. E körben rögzítendő, hogy a hitleri eutanázia - program, valamint a náci orvos perek döntő befolyással voltak a vonatkozó folyamatokra, hiszen az egész világ előtt nyilvánvalóvá vált, hogy orvosok emberellenes kísérletekben vettek részt, és tudásukat gyógyítás helyett fajnemesítésre használták fel. Ekkor döbbsent rá az emberiség, hogy az orvosi tevékenységet valamilyen módon keretek közé kell szorítani, tehát nem csak az etikai normákat kell megalkotni, hanem az orvosi felelősség szabályozását is ki kell alakítani. Megalkotója Van Rensselaer Potter, aki rákkutatóként komoly filozófiai érdeklődéssel rendelkezett. Egy 1970-ben írt tanulmányában, amelyben először jelent meg a bioetika szó és fogalom, a bioetikát a túlélés tudományaként említi.⁸⁰

A bioetikát a technicizálódott medicina kialakulása és az 1960-as évektől erősödő emberi jogi mozgalmak hívták életre a nyugati kultúrákban. Az orvoslás több évezredes hagyományába, a gyógyító, testi-lelki egészséget helyreállító tevékenységébe és szemléletébe szinte berobbantak az új gyógyítási technikák és technológiák, a modern eszközök, és egészében átalakították, mintegy „újraalkotó” jellegűvé változtatták az orvosi tevékenység eddigi folya-

2000, 79.

78 Vö.: Gaizler Gyula – Nyéky Kálmán: Bioetika, Gondolat, Bp. 2003. 235

79 Ld.: Gaizler Gyula – Nyéky Kálmán: *im.*, 253.-257.

80 Ld.: Ferencz Antal, *im.*, 64. Vö.: Sándor Judit: Az orvosi jog és etika kapcsolata a bírói ítélkezésben, Kandidátusi értekezés, 1994, 1-3.

matát, de személytelenebbé tették a gyógyítást, kiszolgáltatottabbá a beteget.⁸¹

A kialakuló új erkölcsi szemlélet megőrzi az orvosetikai hagyományokat a ne árts! és a jótékonyság elvében, épít az igazságosságra és domináns elvéként az egyén autonómiájára.⁸² Bár e négy erkölcsi alapelv nem képez egységes rendszert, egymásra nem reflektál, egymásból nem vezethető le,⁸³ mégis az autonómia elv dominanciájának köszönhetően, paradigmaticus változást indított el az egészségügyben a betegjogokért való küzdelem terén számos országban, köztük hazánkban is. Viszonylag rövid idő alatt elméletileg máris megalapozta a korszerűbb, az orvos-beteg egyenjogúságán és partneri viszonyán alapuló szemléletet és gyakorlat lehetőségét.⁸⁴ Az autonómia felfogása a bioetikában ugyanis az elv rigorózus alkalmazása miatt (principalizmus)⁸⁵ és megkérdőjelezhető emberképe következtében elméleti és gyakorlati nehézségekhez vezethet. Ezt részben tükrözi is az autonómiáról folytatott vita.

A kritikai reflexiók egyik iránya az autonómiára, mint a bioetika alapvető morális elvére és szerepére, az erkölcsi döntésekben való közvetlen alkalmazásának nehézségeire irányul,⁸⁶ a kritikai vizsgálat másik, morálfilozófiai megközelítése pedig az individuális autonómia és szubjektum felfogás klasszikus értelmezéséből következő problémákra reflektál. Ez utóbbi pozícióból kiindulva mutatjuk be az individuális autonómia normatív eszméjének bioetikai jelentésárnyalatait.

A bioetika egybekapcsolja az élet (bios) és az orvosi etika fogalmát. Olyan pluridiszciplináris tudományos irányzatnak tekinthető, amely az orvosi biológiai tudományok fejlődése kapcsán felvetődő kérdésekre a tudományos, kulturális, vallási szociális, politikai, gazdasági és jogi dimenziók együttes tanulmányozása révén kísérel meg erkölcsös válaszokat adni, s ezek

81 Ld.: Jenei Ilona: Az autonómia elve a bioetikában (Kritikai reflexió). Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Eger, 1999, 99.

82 Ld.: Beauchamp, T.L., Chilress, J.F. (1989): Principles of Biomedical Ethics. (third. ed.) New York- Oxford, Oxford University Press.; 68-73.

83 Ld.: Clauser, K. D., Gert, B. Morality vs. Principalism. In: Gillon, R. edited (1994): Principles of Health Care Ethics. John Wiley.& Sons Ltd.; 251-267.

84 Ld.: Shannon, T. A. (1987): An Introduction to Bioethics. New York - Mahwah, Paulist Press; 5.

85 Vö.: Holm, S., Not just autonomy- the principles of American biomedical Ethics. Journal of Medical Ethics. 1995; 21:332-338

86 Vö.: Nicholson, R.H. Limitations of the Four Principles. In: Gillon, R. edited (1994): Principles of Health Care Ethics. John Wiley.& Sons Ltd.; 267-277.

segítségével problémákat leírni és etikai normát megállapítani.⁸⁷ Az orvosi etika az elmúlt évtizedekben hatalmas változáson ment át. Ennek az egyik legfontosabb oka, hogy az orvosok és az egészségügyben dolgozók társadalmi helyzete és társadalmi feladata is lényegesen megváltozott.⁸⁸ A fejlődés nyomán kialakultak a modern orvosetika alapelvei:

a) az autonómia tiszteletének elve

Az orvos-beteg kapcsolat mai szintjén a beteg önrendelkezési joga meghatározza azt, hogy kér-e illetve elvisel-e és milyen orvosi beavatkozást. A korábbi felfogásban az orvos mondta meg szaktudása alapján a kezelési módot. Ha alternatív kezelési mód létezik,⁸⁹ a beteg választhat, és ez a választási szabadsága kiterjed egészen a kezelés visszautasításáig. Az autonómia tisztelete alapelveiből eredeztethetők a tájékozott beleegyezés, az információhoz való jog, és az önkéntesség elvei.

b) az igazságosság elve

Az igazságosság erény, a jog, a rend és a kettő konfliktusba kerülhet. Az igazságosság ott okozhat konfliktust, ha a rendelkezésre álló szűkös lehetőségek felhasználása körében kell dönteni.⁹⁰

c) az ún. őszinteségi és bizalmi elv

Talán ez érvényesül a legerőteljesebben. Jogi vonatkozása akkor érvényesül, ha az orvos-beteg viszonyt megbízási jogviszonynak tekintjük. Az orvosi tevékenység egyik sajátossága, hogy mindenképpen érinti a személyiségi jogokat, az orvos szükségképpen korlátozza ezeket már az anamnézissel. Így követelmény a bizalom, a ráhagyatkozás, az előzmények és tünetek őszinte feltárása, de ezekkel mindkét fél oldalán vissza lehet élni. A bizalomnak ezért itt magasabb rendű etikai követelménye van.⁹¹

87 Ld.: Oberfrank Ferenc: A biomedicinális etika és az emberi jogok: európai helyzetkép című tanulmány, 59.

88 Ld.: Ferencz Antal, i.m., 64.

89 Kalciumás inoperábilis beteget pl. lehet citosztatikumokkal kezelni vagy más módon

90 Ha pl. egy lélegeztető- és tüdőgépe van az intézetnek, és három napja rajta fekszik egy újraélesztett 70 éves ember, de behoznak egy fiatal sérültet, akinél nagyon valószínű, hogy reverzibilissé tehető a keringésleállás, súlyos választás elé kerül az orvos. Az Egyesült Államokban ezt sokszor anyagiakkal oldják meg: a család finanszírozza a gépen tartást, és ha a családi kassza kiürül, leveszik róla a beteget.

91 Marcia A. Lewis, Carol D. Tamparo: Medical Law, Ethics & Bioethics, F.A. Davis

d) az ún. ne árts (nil nocere) elv

Az elv lényege, hogy valamilyen beavatkozás, vagy valamilyen beavatkozások visszatartása vagy visszavonása ne okozza a beteg károsodását, állapota és kilátásai romlását. A nem ártás és a beteg javára szolgáló cselekvés elve között éles különbséget kell tenni, mert a bioetikai elemzésekben sokszor ezt a két közeli elvet együtt kell mérlegelni egy-egy adott probléma elemzése során.⁹²

A konfliktust az okozza, hogy az orvos fájdalmat okoz, mozgásképtelenné tesz, az invazív beavatkozással sebet okoz, és nem állítható biztosan az, hogy begyógyul, és ha igen, látható marad-e stb. Arra, a kérdésre, hogy meddig mehet el az orvos a fájdalomkøzásban csak etikailag oldható meg. A megkettözødött normarendszerben az erkølcsi parancs csak akkor érvényesül, ha szigorúbb. A *parens patriae* újabb keletű elve, a legerősebb – legfontosabb érdeke védelme érvényesül, főleg a judikatúrában.⁹³

e) A jótékonyság elve

A jótékonyság elve⁹⁴ nem csupán jótékony adományt jelent, hanem ennél szélesebb és átfogóbb értelemben használja a bioetika, és legáltalánosabb alakjában a mások megsegítésének kötelezettségét rögzíti, túl a legszükségesebb vagy törvény által előírt mértékben.⁹⁵ A gyógyító tevékenység – mint ahogyan a vonatkozó jogi szabályozás teszi – alapvetően egy interperszonális, interszubjektív kapcsolatként is felfogható.⁹⁶ Egyik oldalon áll az ember,

Company, Philadelphia, 2007., 241.

92 Lásd: Ferencz Antal, i.m., 83.

93 Klasszikus esete egy 1988-as New Jersey-i ítélet a béranyaságról: egy házaspárnak nem lehetett gyereke, szerződtek egy nővel, aki a feleség megtermékenyített petesejtjét kihordta. A három trimeszter folyamán mind erősebb lett a béranya kötődése a magzathoz, ezért egyezséggel kérte, hogy a szülés után valamennyi nála lehessen. Látogatja őket a házaspár, jó még közöttük a kapcsolat, de végül nem akarja odaadni nekik. Per lesz belőle, az első és a másodfok ezt családjogi pernek tekinti, és úgy kezeli, mintha elvált szülők között volna gyermek-elhelyezési vita. És mivel erős az érzelmi kapcsolat, elutasítják a keresetet. A Supreme Court a *parens patriae* elve folytán azt mondja ki, hogy ez egyszerű gyermek-elhelyezési per, ahol a gyermek szempontjából legfontosabb érdeke a döntő, és ez nem vitásan az anyagi helyzet, ami a genetikai szülőknél feltétlenül jobb. Nekik ítéli a gyereket, de láthatja a biológiai anyát.

94 A nemzetközi szakirodalom a „principle of beneficence” fogalmat használja, vö.: Marcia A. Lewis, Carol D. Tamparo: *im.*, 142.

95 Ld.: Ferencz Antal, i.m., 93.

96 Ld.: Frivaldszky János: A jog interszubjektív jellege és a természetjog. Századvég 1998/10, 101-112.

aki beteg, s mint ilyen kiszolgáltatott helyzetben van. Bizonytalanság tölti el a laikus számára teljesen ismeretlen és megmagyarázhatatlan gyógyító szándékú kezelés tekintetében, ami – mint egy előre bejelentett és ezáltal tudatosult külső beavatkozás szervezetébe – a tudat alatt ösztönszerűen védett integritását sérti. A másik oldalon szintén egy ember áll, aki gyógyít, s mint ilyen többlettudással bír. Mindeközben hihetetlenül nagy teher nehezedik rá, hiszen a beteg bizalommal és reménnyel önnön integritását tárja fel előtte; az orvos pedig mindeközben emberi eszközökkel küzd az emberfeletti, az élet megmentéséért.⁹⁷

III. A jogászi hivatásgyakorlás és jogászi éthosz

Zlinszky János megfogalmazása szerint a jogász az emberek társadalmi gondjaival, egymás közötti nézeteltéréseivel, és ezek szabályozói módjával foglalkozik; *abból él, hogy mások veszekszenek – mondja a rosszindulatú szemlélő.*⁹⁸ Vagy más megközelítésben Luther Márton tömör ítélete szerint: Juristen sind schlechte Christen!⁹⁹

Amennyiben némileg árnyalni kívánjuk a borús képet és a jogot az emberi igények kielégítésének eszközeként fogjuk fel, melynek előfeltétele például az igények rangsorolása, a jogi posztulátumok vizsgálata, a jogosultságok értelmezése, etc., úgy a jogászi tevékenység – utalva Roscoe Pound elméletére – a mérnöki munkához hasonlítható. Ahogyan a mérnök megtervez egy gépet vagy épületet, a jogásznak ugyanúgy kell megtervezni és kialakítani az emberek közötti viszonyokat. A jogász ily módon tehát *a társadalom mérnöke*, a jogászi munka pedig társadalmi mérnökösködésként (*social engineering*) fogható fel.¹⁰⁰

Folytatva a gondolatmenetet a jog olyan társadalmi norma-és szabályrendszer, mely valamilyen hatalomhoz kapcsolódik, és amely mind horizontálisan,

97 Ld.: Landi Balázs: i.m. 5-15.

98 Zlinszky János: Keresztény erkölcs és jogászi etika, Szent István Társulat, Budapest, 1998, 16.

99 A jogászok rossz keresztények. Zlinszky: uo.

100 A klasszikusok rendszeres, bíróközpontú és múlt által kötött joga helyett az eseti társadalmi hatásokra nyitott, törvényhozást középpontba emelő és a jövő felé kinyitott jog képe lép itt elő: „in seeing law as an instrument for the conscious pursuit of social welfare, an instrument whose master term was policy rather than principle, whose master institution was the legislature rather than the courts and whose servants would devote themselves to social engineering rather than doctrinal geometry” Ld.: Pokol Béla: Vázlat az amerikai jogelméleti irányzatok elemzéséhez; in: jogelméleti szemle, 2002/2., Vö.: Mark Tushnet (1991): Critical Legal Studies: a political history. The Yale Law Journal. 1991. 1515-1544.

mind vertikálisan átfogja az ember életét. Ebben az értelemben a formális racionalitás mentén haladva minden csak annyiban értékelhető és értékelendő, amennyiben és amennyire a jog megnevezi (nullum crimen sine lege).¹⁰¹ Ez természetesen felveti a természetjogi és a pozitivistá gondolkodás közötti ellentétet, amelynek kapcsán Frivaldszky János leszögezi, hogy a természetjogtól és az abban foglalt, illetve arra vonatkozó értelemről való elszakadás után (...) – mivel a jog a számára érzékelhető releváns cselekvéseket szabályozza – a jogon a pozitív jogot kell értenünk, a jogilag releváns cselekvéseken pedig *jogpatológiát*, vagyis azt a helyzetet, amikor a jogvita állami rendezést igényel, mert spontán jogkövetés és jogérvényesítés révén a jogi igények nem elégíthetők ki a felek számára megnyugtató módon.¹⁰² A két elméleti megközelítés szintézise, azaz hogy a jog a hatalomhoz kapcsolódik, egy adott jogvita megoldási módját pedig az állami beavatkozás jelenti, így kijelenthető, hogy – legalább is ezen tézisek és nézetrendszer mentén – a jogász tevékenység a hatalom, az állam akaratának megvalósulási formája. A jogász hivatás közvetlenül képesíti a közhatalom terheinek vállalására – rögzíti Zlinszky.¹⁰³ Ez utóbbi eredménye a rend és az ezt garantáló jogbiztonság, amely biztosítja az adott társadalomban¹⁰⁴ élők számára a szabad emberi életet.

Thomas Hobbes írja Leviathanban : bármekkora is az emberek sokasága, ha cselekedeteiket egyéni nézeteik és vonzalmaik irányítják, nem várhatnak egymástól oltalmat vagy védelmet sem a közös ellenséggel, sem pedig az egymásnak okozott kölcsönös jogtalanságokkal szemben.

Mivel erejük legcélszerűbb felhasználása és alkalmazása tekintetében különböző véleményen vannak, ezért nem segítik, hanem gátolják egymást, s így erejüket a kölcsönös ellenállás folytán a semmire csökkentik.¹⁰⁵

101 Vagy más megközelítésben, Zsögöd Benőt idézve egy átlagember élő - élettelen világot lát, míg ez egy jogász számára jogalanyokat és jogtárgyakat jelent. Vö.: Péteri Zoltán: Bevezetés a jogfogalmakba, előadások, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 16.

102 Frivaldszky János: Hans Kelsen természetjog-kritikájának cáfolatához; Hans Kelsen jogfilozófiája II.; Világosság 2005/11. 15.

103 Zlinszky: i.m., 17.

104 Vö.: Varga Csaba: Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 350.

105 Ha feltételezzük, hogy az emberek nagy sokasága a mindannyiukat féken tartó közhatalom nélkül is egyetértésre tud jutni az igazságosság és a többi törvény betartása tekintetében, akkor ugyanolyan joggal feltételezhetnénk azt is, hogy az egész emberiség ugyanilyen magatartást képes tanúsítani, s ez esetben nem jönne és nem is kellene létrejönnie semmiféle világi kormányoknak vagy államnak, mert akkor elnyomás nélküli béke uralkodnék. Vö.: Helmut Coing: A jogfilozófia alapjai, Osiris, Budapest, 1996, 38.

Igaz, akadnak egyes élőlények, mint például a méhek és hangyák, amelyek békésen megférnek egymással (miért is ezeket Arisztotelész a politikus lények közé sorolja), holott saját itélőképességükön és vágyaikon kívül nincs semmi, ami irányítsa őket, s még beszélni sem tudnak, hogy egyik a másikkal közölhetné, mit tart célszerűnek a közjó érdekében. Ezért egyes emberek talán tudni óhajtanák, miért ne tehetnénk mi is ugyanezt. Hobbes ennek kapcsán leszögezi, hogy az emberek ezen élőlényekkel ellentétben szakadatlanul versengenek egymással a megbecsülésért és méltóságért. Következésképpen közöttünk irigység, gyűlölködés és végül hadiállapot uralkodik, e lények közt viszont nem. Összességében a békés egymás mellett, egymásért, és szabadon élés, létezés feltételeinek megteremtésében, biztosításában, alakításában rejlik a jogász küldetése és éthosza.¹⁰⁶

Per definitionem maga a jogászi éthosz, mint kifejezés a jogászok emberi tartásának, méltóságának, szakemberi elhivatottságának normáit, erkölcsi és szakmai követelményeit jelenti.¹⁰⁷ Természetesen felvetődik a kérdés, hogy van-e a jogászi foglalkozásnak külön éthosza? A válasz egyértelműnek tűnik, hiszen a jogásztól azt követeli a szakma hivatásbeli erkölcsé, hogy a jogban benne rejlő, általa hordozott erkölcsiséget kibontakoztassa, segítse elevenné válni, valamint hogy a jogba a társadalmi erkölcsöt beillessze. A jogászi éthosz nem más, mint alázat a joggal szemben, az elvi tételeknek (generálklauzula, preambulumok, *bona fides*, a kölcsönös jóhiszeműség, a tolerancia és a kétoldalú méltányosság követelményei) az azokat megillető kellő tisztelet megadása.¹⁰⁸

A jogászi éthosz konkretizálódása az a viselkedés, hogy a jogász bizonyos érdekeken alapuló döntési elvárásokat, befolyásolási kísérleteket elvet és velük szembeszegül, azaz nem hajlandó politikailag elvárt döntések meghozatalára vagy nem adja be derekat bizonyos hatalmi erők és a közvélemény nyomására sem, akar azt is vállalja, hogy az ár ellen úszik, ha az igazságosságra való törekvés ezt követeli.¹⁰⁹ Összefoglalva a jogászi éthosz szakmai elkötelezettséget, felelős magatartást, értékorientációt és az érdekkötöttség mellőzését – a moralitás fölényét jelenti.

106 Zlinszky: uo.

107 Ld.: Jogi lexikon, KJK Kerszöv, Budapest, 1999; 294-295.

108 Más megközelítésben jog világa az Ulpianus-szabta elvekre épül: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*. Vö.: Zlinszky: i.m., 45.,

109 „Tehát a jogászi éthosz alapvetően az igazságtétel követelményeit tartalmazza és az erkölcsiséggel valamint az igazságérzettel azonosítható.” Demeter Gellért Zsolt: i.m., 7-11.

IV. A jogászság legalapvetőbb morális kérdései

Rotterdami Erasmus, németalföldi humanista filozófus, teológus szerint „a művelt emberek között a jogászok követelik maguknak az első helyet és nincs is más emberfajta, mely annyira gyönyörködne magában. Glosszát glosszára, jogi nézetet jogi nézetre halmoznak, azt a látszatot keltik, mintha ez lenne a világ legnehezebb tudománya.”¹¹⁰ A jogásznak, mint a társadalom alakítójának sajátos szerepe és nagy felelőssége van, hiszen minden egyes jogi aktus valamilyen formában befolyásolja az emberek, a társadalom életviszonyait.

Joggal gondolhatnánk tehát, hogy a jogászokkal szembeni bizalom szilárd és megingathatatlan kell, (kellene) hogy legyen. Utalva Zlinszky fent idézett megállapítására, mivel a jogászi hivatás különleges szolgálat, amely különleges felelősséggel jár – ezért is igényli a példamutató, etikus magatartást.¹¹¹ Ez utóbbira is reflektálva Varga Csaba megjegyzi, hogy „nem a jogász dolga, hogy a társadalomnak erkölcsöt adjon. Nem kizárólagos felelőssége, hogy az anómia (a normátlanodás, vagyis bármiféle közös etikai vezérlő elvből kiüresedés) társadalmi kórjával szemben felvegye a harcot. (...) Ám elmúlt századunk utolsó harmadának először az Amerikai Egyesült Államokban tudatosodott fejleménye, hogy amennyiben kényszerítő erejével a jog magára marad, mint a társadalmi szétesettségben az utolsó még meglévő közös érték, úgy az is összeroppan a kényszerűen megnövekedett feladatvállalás önsúlya alatt.”¹¹² Áttekintve az előbbieken leírtakat egyetérthetünk azon tétellel, amely szerint kívánatos lenne egyfajta paradigmaváltás a jogászi (jogalkalmazói)¹¹³ gondolkodás és cselekvés (érvelés) tekintetében, amely a jogrend hatékonyabb működését előmozdítani, a társadalomnak a jogászokkal szembeni cinizmusát pedig mérsékelni hivatott.

110 Ld.: Péteri: i.m. 19.

111 Zlinszky: i.m., 18.

112 Kényszeredetten bolyongunk; Interjú Varga Csabával, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárával, De Jure, 2009/11, 22.

113 Ádám György e körben az alábbiakat rögzíti: „az utóbbi másfél évtizedben a magyar igazságszolgáltatás területén végzett kutatómunkám során kétségbeesetten jöttem rá arra, hogy a hazánkban működő igazságszolgáltatás következetesen a politikai hatalom „mostohagyermeké” volt (talán még ma is részben az), de ezt a „másodrendűséget” minden időszakban „tovább adta” azoknak az állampolgároknak, akik ennek a szekunder államhatalmi ágának voltak kiszolgáltatva, alárendelve.”Ld.: Ádám György: Emberi lények-e a bírók? Ítélezés orvosi műhiba perekben; Hibiszkuszkönyvkiadó, Budapest, 2003, 4-6.

V. Zárszó

Jó jogászról¹¹⁴ – legyen szó akár a társadalom mérnökéről, akár az közhalalom egyik letéteményeséről – akkor beszélhetünk, ha ismeri és alkalmazni tudja az adott társadalom életét szabályozó normarendszert, úgy, hogy a pályaalkalmasság szempontjából két igénynek maradéktalanul megfelel: a megfelelő jogtudás és a megfelelő tényismeret igényének.

A fenti értelemben a jogász törvénybe zárt identitással rendelkezik, ráadásul az a meggyőződés például, hogy a bíróból kizárólag a törvény szól, óhatatlanul egyjelentésű azzal, hogy a bíró személyes közreműködésének a súlya és dönté- séért viselendő felelőssége úgyszólván a semmivel egyenlő.¹¹⁵

Melyek tehát a jó jogász ismérvei? A jó jogász az, akinek saját értékszerző te- vékenységére lehetősége van, meg tudja ismerni a jót, meg tudja különböztetni a rossztól, és képes akarataival döntést hozni a jó megoldások mellett.¹¹⁶ A jó jogász látja a lényegi azonosságot az igazságosság és a méltányosság között és néha elfogadja és alkalmazza Arisztotelész azon tézisé, hogy „az igazságos és a méltányos tehát azonos, csak hogy, bár mind a kettő erkölcsös, mégis többet ér a méltányosság”¹¹⁷

Sarkalatos kérdés, hogy mikor minősül az egészségügyi ellátás etikai érte- lemben megfelelőnek. A hatályos egészségügyi törvény erre a kérdésre azt a választ adja, hogy „*megfelelő az ellátás, ha az az adott egészségügyi szolgálta- tásra vonatkozó szakmai és etikai szabályok*”¹¹⁸, *illetve irányelvek megtartásával történik*”.¹¹⁹ A törvényi fogalom meghatározást annyiban célszerű kiegészí- teni, hogy ezen egészségügyi ellátásnak igazodnia kell a beteg egészségi ál-

114 Arisztotelész sem a jó egyetlen ideájából indult ki, hanem azt a legvégső célt kereste, ami az ember, mint ésszerű lény számára fontos lehet. Valójában a jó helyett korának erkölcsi értékeit és erényeit (aretai) írta le. Ld.: Coing: i.m.,22.

115 Varga Csaba szerint a jó bíró ismérve, hogy az a jelentés, amit extrakciós művelete során a törvénszövegből kiemelt, voltaképpen olyan (más vagy több) jelentés, ami pedig nem is volt benne a törvénszövegben. Ld.: Varga: i.m., 39., 212.

116 Zlinszky: i.m., 31.

117 Arisztotelész: Nihomakhoszi Etika, Európa Könykiadó, Budapest, 1997. 1137.b, 181.

118 Tarr György Jobbágyi Gábort idézi, amikor megállapítja, hogy az orvosi etika az orvosi tevékenységre vonatkozó szakmai, erkölcsi szabályokat foglalja magába, mely szabályokat az orvosok alkotják, és abban különböznek a jogi normáktól, hogy mögöttük nem áll állami kényszerítő erő. Tarr György: Élet és egészség, orvos és beteg, jog és erkölcs, az emberi méltóság fogalmi szférájában - Az orvoslási jog vázlatla Püski, Budapest 2003. 51.

119 Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV törvény, 7.§ (2)

lapotához, az orvostudomány mindenkori állásához, nem hagyható továbbá figyelmen kívül az egészségügyi ellátórendszer adott színvonala, tárgyi feltételrendszere, ebbe beleértve az egészségügyi személyzet létszámát, elvárható szakmai tudását. Mindezekre figyelemmel akkor megfelelő az egészségügyi ellátás, ha a beteg a személyzet szakmai tapasztalatához viszonyított legmagasabb szintű ellátást kapja az érvényes szakmai és etikai szabályok, valamint irányelvek betartása mellett.¹²⁰

120 Ld. Kőszegfalvi: i.m.; 21.

Birher Nándor

A struktúrától a közösségig

A modernitás fejlődése a szerkezetekig való visszacsúszásig vezetett. A szerkezetek felismerése, a struktúrákra való rácsodálkozás, a világ ideális szerkezetének felfedezése egy újabb és élhetőbb közösségnek az illúzióját termelte ki magából. Az illúziók ugyan szertefoszlottak, az ideák csodálata önmagában már nem jelent gyönyörűséget, azonban a hétköznapiak mind a mai napig a szabályozottság jegyében zajlanak. Az emberség helyét egyre hatékonyabban veszi át a tudatosított gazdasági, politikai, kulturális folyamatok szabályszerűsége. Noha talán a látszat éppen az ellenkezője, a valóságban a sokszínűségek mögött az uniformizálás áll.

Ezeknek a kijelentéseknek nincs újdonságtartama. Az idealizmus hódítása azonban megtörni látszik a következő területeken:

- kiderült, hogy a politikai idealizmus regionális formáiban nem tarthatóak (nemzetszocializmus, kommunizmus). (Más kérdés, hogy globális formájának kialakítására komoly erők összpontosulnak)
- kiderült, hogy az egyes rendszerek nem egyszerűen „normatívan zárt, kognitívan nyitott” ideáltípusú struktúrák, hanem köztük az összefüggések sokkal bonyolultabbak (megkezdődött a hálózatokban való gondolkodás, azonban ennek szabályosságai még tisztázatlanok, a társadalomtudományokban inkább csak szociometriára korlátozódnak)
- kiderült, hogy a „fenntartható fejlődés” nem fenntartható különös tekintettel annak környezetvédelmi szempontjaira (azonban érdemi változásra mutató cselekvések nincsenek, helyette inkább csak virtuális cselekvések vannak)
- kiderült, hogy az individualizmus nem alapoz meg középtávon fenntartható emberi együttélést (ennek ellenére az individualizmust erősítő törekvéseket látunk globális vonatkozásokban)

Az idealizmus regionálisan megbukott rendszerei a túlélésüket egy globálissá tágított kontextusban vélik megalapozhatónak. Ez a kísérlet ebben a formájában sem lehet életképes, mivel a rendszer életképességét önmagában annak területi kiterjesztése (globalizációja) nem biztosítja – annak

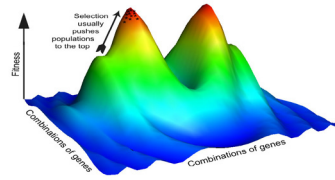
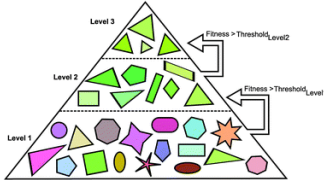
ellenére, hogy a folyamatok látszólag evolutívak¹²¹, a rendszerből magából adódó fitnesszek irányába fejlődnek¹²².

Az empirikusan leírható rendszerekben való világlátás egy fontos lépése a nyugati gondolkodás fejlődésének, amelynek alapjait Platón rakta le. Ez a rendszer azonban önmagában alkalmatlan arra, hogy élhető jövőt rajzoljon az emberiség elé, alkalmas viszont arra, hogy továbbgondolva az emberek közösségének alapjaként jelenhessen meg.

Ehhez a következő szempontokat kell figyelembe venni:

- a rendszerek nem állnak és működnek önmagukban. A rendszerek működésének jól azonosítható célja van (céljai vannak). (A rendszereknek és azok kapcsolatainak „természete” van.)
- a rendszerek nem statikus, hanem dinamikus valóságok, elmosódott határokkal (folyamatosan alakulnak, kapcsolódnak más rendszerekhez, alrendszerekhez)
- a rendszerek működésének középpontjában az emberek kollektív gondolkodása áll. A kollektív gondolkodás meghaladja az egyénit, artikulálása viszont egyéneken keresztül (is) történhet. A kollektív gondolkodás leírása

121 Model of genetic variation in human social networks, James H. Fowler, Christopher T. Dawesa, and Nicholas A. Christakis

122 Egy genotípus abszolút fitnessén a szelekció utáni és a szelekció előtti, az említett genotípussal rendelkező egyedek számának arányát értjük. A fitness nem egyénekre, hanem egyének csoportjára vonatkoztatva jellemző érték. A túlélő utódok nem az egyén utódaira, hanem a csoport átlagára vonatkoznak. A rokonok reprodukivitásának segítése is kiemelkedően fontos. A látszólag altruista megnyilvánulások a gének felől közelítve önző stratégiák, melyek adott géneknek a populációban való összesített genetikai reprezentációját hivatottak biztosítani. (Caporeal (2001) inkluzív fitness evolúciós pszichológia).

A fitness-tájkép a fitness értékeit egy háromdimenziós környezetben ábrázolja. A csúcsok a lokális fitnessmaximumokat mutatják. A természetes szelekció mindig „hegynek felfelé” halad, azonban elképzelhető olyan helyzet, amikor egy lokális fitnessmaximum stabilizálódik annak ellenére, hogy nem ez az optimális állapot, mivel a szelekció nem tud „visszafelé” haladni, azaz a lokális maximum felől a „kevésbé fitt” állapotot képviselő völgyek felé. A folyamatok ebben az értelemben is célirányosak tehát, sőt a visszafordításuk egyenesen lehetetlen. Társadalmi méretekben nem ismerjük az emberi értelem alakító képességét ezekben a folyamatokban.

hiányos, szabályosságai nem definiáltak, a kapcsolódó technikai eszközök viszont fejlettek¹²³.

- a rendszer kockázata, hogy a tudással (a kollektív gondolkodás alakításának képességével) rendelkező kevesek a többség fölött egyszerűen gyakorolhatnak hatalmat. (Ezt nehezítik a nemzeti identitások, kultúrák, vallások)

A rendszer lényegi elemeit Buber kiválóan leírta, leírása viszonylagos ismeretlenségének oka azonban, hogy a felismert igazságokat a kollektív gondolkodás jelenlegi formáinak átírásával lehet felszínre hozni. Ehhez pedig olyan közösségek kellene, amelyek elérik azt a kritikus tömeget, amely alkalmas a kollektív gondolkodás alakítására. Ezeknek a közösségeknek kell az ideális gondolati mintázatokat létrehozniuk¹²⁴.

A közösség szabályok mentén működik. A szabályok igazi természete azonban mindmáig méltatlanul homályos terület. Az együttélésünk és a túlélésünk elsődleges feltétele, hogy tudjuk-e a „törvényt”. A szélsőséges idealizmus és az ebből fakadó hamis individualizmus pontosan a „törvényt” kérdőjelezi meg. Ha a törvény idea, akkor túlságosan messze van az egyéntől, ha viszont a törvényt az egyén alkotja, akkor meg túlságosan viszonylagos. Ennek a ket-tösségnek az egyenes következménye, hogy a szabályok csak az egyes alrendszerekben követelhetők meg vasszigorral. Egyebekben az együttélés szabályai viszonylagossá válnak. A szabály és a megtartásának következményei „pozíció-függővé” válnak. Amíg a középkorban nagyjából világos volt, hogy mit lehet a királynak, addig ma egyre bizonytalanabb, hogy melyik érdekcsoport mikor és kit támad meg az igazságszolgáltatás látszólagos demokratizmusának álcája alatt, legyen szó itt akár személyekről, akár nagyobb csoportokról, országokról. Hol a politika számoltatja el a gazdaságot, hol fordítva, vagy éppen valamelyik vallás törvénye nevében tartanak számvetést.

Korunkban egyébként is jellemző a globális gazdasági érdekek előretörése. Ennek következménye, hogy az államok szabályozó funkciója gyakran a pénzügyi szabályok alá rendelődik, a jóléti állam ideológiája kiégett.

Mindeközben töretlenül virágzik a jogpozitívizmus eszménye: eszerint az

123 Gyakorlatilag a virtuális térben pontosan nyomon követhető az egyének teljes kommunikációja, tartózkodási helye.

124 Sajátos példája ennek a katolikus egyházfők törekvése a közösség „újraevangelizálására”. A klasszikus módszerekre a közvélemény negatív kritikákkal reagált, a sajtóban az egyház mint a konzervatívizmus bástyája jelent meg. Ezzel szemben Ferenc pápa a sajtó hírek alapján „népszerű”, szimpatikus egyházképet vázol, amelyhez nagyon gyorsan sokan csatlakoztak. Mindehhez pedig nem a katolicizmus dogmarendszerét kellett megváltoztatni, hanem a természetes világlátását kellett életszerűvé tenni.

emberi értelem saját szabályai mentén stabil konstrukcióval szabályozza magát. A szabályokat látszólag demokratikus elvek mentén világos folyamatok szerint hozzák és alkalmazzák.

A valóságban azonban a szabályozás ennél jóval bonyolultabb. A szabályok alkotásának rendszerleírása, a szabályozás és a szabályok érvényesülése komplex társadalmi jelenség, amelynek leírása választ adhat a társadalom működési rendjére is.

A változások közül szembetűnőek a következők:

- a közösségi gondolkodás egyre virtuálisabb szintekre toódik, helyette egyre erősödő individualizációt tapasztalunk egészen a hétköznapi nyelv¹²⁵ szintjéig. A klasszikus csoportok normatív szerepét (család, falu), illetve ellenőrző funkcióját átveszi a virtuális-tömegkommunikációs világ. A szabályok egyre globálisabbá válnak, közvetlen kontrolljuk pedig gyakorlatilag az egyes államok szintjén, vagy állami szinteken túlmutatóan tisztán gazdasági érdekek mentén valósul csak meg. Hiányoznak a kisebb egységek ellenőrző funkciói, ezért a hatékonyság jelentősen csökken.
- az árnyalt morális gondolkodás helyét átveszi az eddig érték közvetítő szimbólumként szereplő pénz. A pénz egyre több szakrális jellemzőt ölt magára, a használt nyelv asszociációs központjává válik¹²⁶, az eredményesség kizárólagos kritériumaként jelentkezik. Miközben a pénz fizikai vonatkozásaiban erőteljes dematerializációt tapasztalunk, a hétköznapi hatásait tekintve egyre központibb szerepet tölt be.

125 Patricia Greenfield kutatásai. Eredményei szerint az írott nyelv átalakulása az individualizmus és az anyagi értékek előtérbe kerülését mutatja. Az újabb szövegek sokkal több olyan, az egyénre fókuszáló kifejezést tartalmaznak, mint a „kap”, a „választ” és a „dönt”, mint a korábbiak. Eközben az olyan, inkább közösségorientált szavak, mint az „ad” és a „kötelesség”, aránylag háttérbe szorultak.

Greenfield számításai szerint 1800 körül az „ad” még négyszer gyakoribb volt a „kap”-nál, a XX. század közepére azonban a sorrend megfordult. Az „önmaga”, az „egyéni”, az „egyedi” és szinonimáik szintén gyakoribbá váltak, míg a tradicionálisabb társadalmakban nagyon fontos „valahová tartozás” és az „imádság” visszaszorult a nyelvhasználatban.

126 Nagy centralitású szavak befokszám szerint; befelé mutató élekből számított csúcserősség szerint; köztiség szerint. In: Kovács László, Magyar szóasszociációk hálózata, in Magyar Tudomány, 2012. 06.

befokszám	csúcserősség	köztiség
pénz	pénz	pénz
jó	jó	ember
autó	sok	öröm
rossz	kevés	szép
ember	pihenés	sok

- a gazdaság és a politika egyre inkább a pénzáramhoz kötődnek. A pénzáramok koncentrációja miatt egyre világosabbá válik a Máté szabály: "akinek van, annak még adnak" azaz: sokaknak kevés, keveseknek sok jut. A globalitás és a koncentráció a pénz természetes tulajdonsága. Mindez azonban nem szolgálja az emberek jobb életét.
- a világ jelenlegi helyzetét jellemzően nem egyes emberek akarata szabályozza. Tipikusabb az érdekkörök lobbyszerőinek részben véletlenszerű együtthatása, illetve egyre jellemzőbb lesz az érdekköröktől is függetlenné válni képes, ámde az ember által létrehozott „bálványok” önállósuló élete. Ide sorolható egyértelműen a már említett pénz továbbá a közösségi bálványok, azaz azok a csodált eszmék, amelyek valóságtartalmát az egyének alig-alig értik, úgymint a keret nélküli szabadságjogok, a családot szétziláló szabadosság, a demokratikusság köntösébe bújtatott ateista fundamentalizmus. A modernitásban megálmodott ideák önálló életre keltek az egyének sokaságában, a közösségi kapcsolatok átláthatatlan hálójában és felfalják fel az egészséges közösségeket, ill. a közösségek által biztosított értékeket.
- az imént felvázolt helyzet azáltal vált lehetővé, hogy az egyének közti természetes kapcsolatok fellazultak, gyengültek. A világ – vagy akár a kozmosz – kicsivé zsugorodásával, az életet megtartó természetes közösségek átalakultak. Nincs már szükség a család segítségére, a helyi közösség támogatására, legitimációjára, a vallás identitást adó erejére. Mindezek helyét a városiasodás, mobilitás, én-tudat veszi át. A korábbi közösségi hálók helyett egyedek sokasága alakul ki. Az egyedek pedig sokkal könnyebben irányíthatók, alakíthatók, mobilizálhatók mint az igazi közösségek. Ahol nincs erkölcs (mivel az erkölcs közösségi jelenség), ott a személyes moralitás jellemzően kevés a felelős döntéshez. Ezekben az esetekben az egyén szívesen követi az elé tárt mintákat. Ilyen minta lehet a termelés-fogyasztás mintája, vagy éppen a pénz transzcendentalitásának tisztelete. Hangsúlyozzuk, ezek a minták sem nem erkölcsiek, sem nem jogiak. Az erkölcsök a közösség megszűnésével együtt pusztulnak, a jog pedig az állam képzetének leépülésével párhuzamosan kopik. Végül a jog azonos szintre kerül a kikényszeríthetőségével. Az egyének által követett minták leginkább vallási jellegzetességekkel bírnak: alapjuk a virtualitásba vetett hit. Hit abban, hogy a pénznek ténylegesen is van értéke, hit abban, hogy a parciális célokért folytatott harc a legfontosabb a világon, hit abban, hogy az ember csak biológiai létező, illetve, hogy csak az „Én” az élet kezdete és vége.
- Miért vállalja az ember ezeket a hiteket? A többség azért, mert ezt a világot „készen kapja”, ezeket a struktúrákat elfogadva nem kell értelem után

kutatni. Ez tűnik a legkényelmesebb világnak. A falu szabályai helyett a közösségi terek szabályai vezérelnek.

- Miért éppen ezek a szabályok? Az egyének összefogása érték teremtésére kell, hogy irányuljon (fitnesz). Az érték, a megvalósítandó idea, az igazságos társadalom eszméje azonban mutálódott, helyét a rövid távú hatékonyság optimuma vette át. Az izolált egyén könnyen cselekszik a személyes optimumtól eltérő célok szerint működő rendszer érdekében. Könnyen mobilizálható a termelés és a fogyasztás céljaira. Mindez pedig a pénz termelésének és elosztásának hatékonyságát növeli. Ebben az értelemben a gazdaság-tana helyett a pénz áramlásának tanát kellene megalakítani. (Foucault, A szavak és a dolgok)
- A modernitás végén jelentkező európai problémák az etnikai, vallási csoportokkal kapcsolatban a legjobban úgy kezelhetők, ha ezeket a csoportokat individualizáljuk, és számukra a sokféleség szabadságának látszatát (szimulákrum) adjuk a megélhetés és a kultúra szabadságának látszatával. (Lyotard). Az egyén társadalmivá tágítása azonban nem szabadságot hozott, hanem még erőteljesebb alávetettséget. („emberhangya” – Feyerabend).
- Az ember mint biológiai létező, mint egy evolúciós állomás, vagy mint a kapcsolatok sokaságának összege kevés önmaga számára. Az ember az értelmét csak a közösség hosszútávon is életképes mintázatainak kialakítása során találhatja meg. Ezen túl pedig a természetes értelem öröklétre vágyik. Ez az öröklét egyszerre a legszemélyesebb és a legközösségibb is. Mindez azonban a vallásos hit területére vezetné a gondolkodást. Jelen munka azonban a problematika gyakorlati megközelítésére törekszik, így felvetődik a kérdés, hogy jósolhatóak-e a társadalmi mozgások irányai? Analóg módon felhasználhatóak-e az egyéb, rendszer ill. hálózatszemléletű tudományok tapasztalatai, gondolunk itt például a rendszerbiológiára. Az evolúciós fejlődés szempontjai szerint a fitnesz optimumok felé való közelítés egyirányú, irreverzibilis folyamat. Kérdés, hogy az ökológiai katasztrófa közeléhez, vagy éppen az atombombához vezető evolutív út esetében merre van a továbblépés lehetősége? Esetleg a közösségre vonatkoztatott nagyobb fokú tudatosság kontrollált új értelem megjelenéséhez vezethet? Ténynek tűnik, ha ez a tudatosság nem jelenik meg a fejlődés pusztulásához vezet. Az emberi kultúra „adaptív tájképének¹²⁷” felvázolá-

127 Az adaptív tájkép a populációk adaptációját mutatja be. fogalmát A koordináta tengelyek mentén releváns genetikai változók vannak feltüntetve, míg egy másik dimenzióban a genetikai összetételhez rendelt rátermettségi érték áll. Itt komoly figyelmet kell fordítani az ember értelmi képességeire, különösen is a fokozott kooperációs képesség és a nyelvi képességek összefüggéseire.

sa előttünk álló feladat. Modellezhető-e az emberi együttélés valamiféle „anyagcserehálózati¹²⁸” rendszermodellhez hasonló modellel? A pénzügyi elemzésekben használatos hosszútávú előrejelző modellek¹²⁹ használhatók-e az együttélés modellezésére? Esetleg valamiféle komplexebb modellben kellene gondolkozni?

A szabályalkotás és szabályalkalmazás gépiesedése és hálózatosodása

A társadalom változásainak előrejelzésére vonatkozó kérdés részletes megválaszolása meghaladja a munka jelenlegi kereteit, és a rendelkezésre álló ismeretmennyiséget is. Néhány felvetést azonban már most is érdemes felvázolni, különösen is egy, eddig ebből a szempontból elhanyagolt területen. Ez a terület nem más mint a jogalkotás/alkalmazás területe. Ugyan vitatott módon, de szokás a jogászokat a „társadalom mérnökeinek” is nevezni. Kérdés, hogy ebből a szempontból vizsgálódva, a szabályok kialakulásáról, ill. azoknak a közösségi életre gyakorolt hatásairól tudunk-e valamit mondani, esetleg előrejelezni? Lehet, hogy a jogi normák csak követik a társadalmi eseményeket, és nem alakítják azokat. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne a normáknak olyan szintje, amely megelőzi a társadalmi változásokat. Pontosabban oka a társadalmi változásoknak. Felvetődhet az is, hogy ezek a szabályok tartalmazzák a közösség életének optimumait. A normák meghatározzák, hogy mely társadalmi csoportok élveznek előnyöket, illetve fordítva a közösség szerkezete határozza meg az egyes szabályok érvényesülésének módzatait. Ugyan még sok tanulmány olvasható arról, hogy a jog funkcionális alrendszer, amelyet jól körül lehet írni, azonban egyre több szó esik arról is, hogy a szabályozási technikák természete megváltozott, a központi állami reguláció helyébe szektorális, intézményi, informális magatartásirányítás kerül, a jogi pluralizmus hálózatos valóságot tár elénk¹³⁰.

A modernitás az élet minden területén magával hozta a gépek, szerkezetek csodálatát. A természet eleve adottságának helyét átvették a szerkezetekre, a működési mechanizmusokra irányuló kérdések és válaszok. Így történt ez a szabályalkotás területén. Az erkölcs és a moralitás értelmezése a geometriai bizonyítástól a kazuisztikáig vezetett, a jog pedig lépcsőzetesen hierarchikus konstrukció képét öltötte magára. Látszólag a jogalkotás, jogalkalmazás pontosan szabályozott folyamatokban történik.

Egyre világosabbá válik azonban, hogy emögött a felszín mögött erősen hi-

128 Papp Balázs, <http://group.szbk.u-szeged.hu/sysbiol//>

129 Eugene F. Fama az információ hatékonyság erős, fél-erős, és gyenge formáiból kiindulva próbál hosszútávra vonatkoztatott következtetéseket levonni.

130 Fleck Z., Kritikai mérnökösödés, in replika - 54–55, p. 113–116

ányos ismereteink vannak a szabályok tényleges létrejöttéről és alkalmazhatóságáról. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a szabály alkotó-alkalmazó egyént vagy intézményt vesszük az értelmezés alapjaként, noha sem a szabályalkotásánál, sem annak alkalmazásánál nem egyének (miniszter, országgyűlés, bíró), hanem egyének és intézmények bonyolult kapcsolatrendszere áll.

Ha a szabályalkotást jobban meg akarjuk érteni, akkor ezeket a kapcsolatrendszereket kell feltárni. A helyzetet az teszi bonyolulttá, hogy kölcsönös együttműködésben alakul ki, hogy milyen szabályok tematizálódhatnak, illetve kik lehetnek azok akik valóban tematizálnak. Arra a kérdésre, hogy a magyarok miért nem úgy élnek mint például a svájciak a következő válasz adódik: „Magyarok kellene ahhoz, hogy magyar-mentalitás alakuljon ki, illetve csak magyar-mentalitás tudja azokat a magyarokat kitermelni, akik a szabályokat kimondják.”

A gépiesített szabályalkotás elmélete csak részben tartható. Helyette meg kell vizsgálni azokat a személyközi struktúrákat, amelyek lehetővé teszik a normák sajátos alakulását.

Fontos szempont lehet a normákban használt szavak kapcsolati rendszere ill. a közbeszédhez és a joggyakorlathoz való viszonyuk. A közbeszéd, a jogszabályszovegek és a joggyakorlat szövegei adják ki azokat az irányokat, amelyek a társadalom számára ténylegesen fontosak.

További vizsgálatot igényel, hogy a fontos témákhoz milyen mértékben rendelkeznek pénzügyi források. A gazdaság vezérelt társadalomban ugyanis alapvető indikátor a pénz útja.

Nyelvi szempontú példa a szabályozás hálózati jellegére

Régóta téma hazánkban a romákkal, cigányokkal kapcsolatos oktatási, foglalkoztatási problémák megoldásának lehetősége. Tanulmányok sokasága született a kérdéskörben, támogatási és felzárkóztatási programok indultak, a helyzet azonban ennek ellenére sem tűnik megoldottnak.

Feltételezésünk szerint a probléma gyökerei mélyebbre nyúlnak, mint ahogy azt első látásra gondolnánk. Éppen ezért megvizsgáltuk a teljes magyar joganyagban, hogy a roma, illetve cigány szavak mellett milyen gyakorisággal fordulnak elő – többek között – a „munka”, a „foglalkoztatás”, az „alkalmazás”, illetve az „oktatás” és a „képzés” szavak. A vizsgálat megvalósíthatóságát az tette lehetővé, hogy napjainkra már a teljes joganyag elektronikus adatbázis formájában kereshető. Itt nem csak a jogszabályokat, hanem a bírói gyakorlatot, a jogszabály előkészítésének fázisait a parlamenti viták során, vagy éppen a szakirodalmat is megtaláljuk. Jogászok nyelvén azt mondhatnánk, rendelkezésre áll a közel teljes „codex”.

Ebben a nagyon összetett joganyagban kerestük tehát a kulcsszavakat úgy,

hogy első körben leszűkítettük az anyagot azokra a jogszabályokra, amelyek címében szerepel a „roma”, továbbá a „cigány” szó. Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a fentebb említett kulcsszavak hogyan kapcsolódnak a keresett szavakhoz, azok milyen gyakran jelennek meg, illetve milyen típusú szabályokban bukkanak fel. A kutatáshoz az Atlas.ti szoftvert használtuk. (Az adatfeldolgozást ifj. Boros István végezte).

A szavak gyakoriságát, illetve előfordulási helyeit azonosítva az Ucinet programot alkalmazva megrajzoltuk a kapcsolati hálókat, amelyek rögtön láthatóvá is tették az eredményeket.

A kutatás további érdekessége, hogy a szóhasználatot három parlamenti ciklusban vizsgáltuk: a 2008-as ciklus végén, a Horn kormány idején, a 2010-es ciklus végén a Medgyesi-Gyurcsány kormány idején, valamint 2013-ban a második Orbán kormány idején. A szövegállapotok az adott időpontban hatályos jogszabályokat mutatták, így lehetnek átfedések is. Különlegesség, hogy a kapcsolati hálók elemzése során jól azonosítható, hogy melyek a jogszabály előkészítés (parlamenti vita), a jogalkotás és a jogalkalmazás (bíróági határozatok) során jellemzően használt szavak.

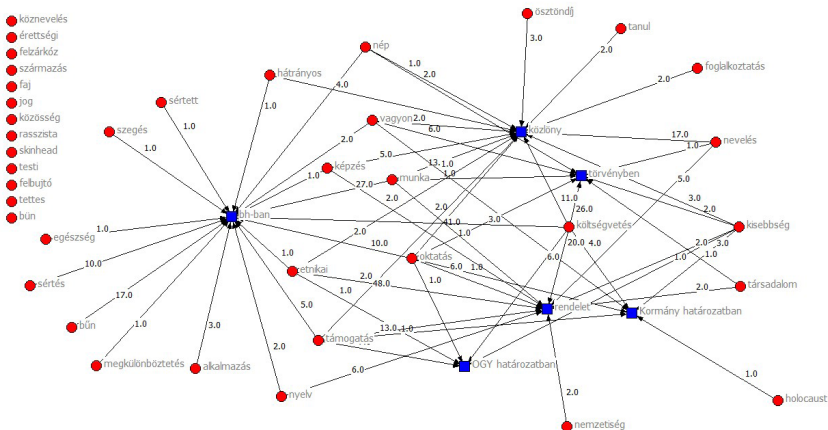
Kutatás eredményei: roma, cigány – foglalkoztatás, munka, oktatás

Az ábrákat vizsgálva rögtön szembetűnő, hogy mind a roma, mind a cigány szó esetében a leggyakrabban előforduló és a struktúrában központi helyet elfoglaló szavak a kisebbség, a költségvetés, a támogatás, ugyanakkor fokozatosan szorul ki a központi helyéről az etnikai kifejezés. Rögtön látszik az is, hogy az 1998-as állapothoz képest a szerkezetek egyre összetettebben lettek, egyre több kulcsszó egyre komplikáltabb rendszerben kerül elő. Sajátos viszont, hogy a 2010-es és a 2013-as állapot alig különbözik egymástól. Elmondható, hogy egyelőre csak kevés kapcsolattal van jelen a „felzárkóz”, vagy éppen az „egészség” szó, azonban végre adott a lehetőség arra, hogy egyre több hivatkozással a jogszabályokban előforduló szókapcsolatok középpontjába kerülhessenek. Ebben az értelemben már egy helyesen megkezdett fejlődési iránynak lehetünk tanúi.

Az alábbiakban bemutatjuk a „cigány” szóhoz kapcsolódó találatokat 1998-ban, 2010-ben és 2013-ban. Egyértelműen látszik, hogy az utolsó két időszak kapcsolódási szerkezete szinte tökéletesen azonos, eltérés lényegében csak a gyakoriságokban mutatkozik.

azonban 2013-ban már 9-szer fordul elő, igaz csak egy jogszabálytípusban, a rendeletekben. Az elemzésből látható tehát a terminológia megváltozása, azonban az is, hogy a „cigány”, illetve „roma” kontextusban a teljes codex vonatkozásában kizorulóban vannak a képzéssel kapcsolatos kifejezések. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy összességében a jogszabályok száma növekvő tendenciát mutat. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy hiába indulnak kitűnő oktatási, ösztöndíj programok, ha azok nem illeszkednek szervesen a jogalkotás és joggyakorlat teljes rendszerébe, a hatásuk sem lehet igazán átütő. Megfontolandó a tudatos jogalkotási tevékenységnek a romák és cigányok érdekében történő ilyen szempontú elemzése is.

Kontrollvizsgálatként elvégeztük az „egyház” szókapcsolati elemzését. Elemzésünk szempontjából az „egyházat” is állampolgárok olyan csoportjának tekintve, amely sajátos szabályozást és támogatást igényel, ahogy a roma nemzetiségű állampolgárokat is sajátos módon kell támogatni. Tisztában vagyunk vele, hogy az analógia csak nagyon felületes, azonban pontosan az olyan kérdésekben mint a támogatás, oktatás, illetve a munka jó példa lehet, már csak azért is, mert a kapcsolati hálók rokon vonásokat mutatnak. Meg vagyunk róla győződve, hogy jelentős hatékonyságnövekedéssel járna, ha a roma politika jogszabályi környezete is legalább olyan szerkezetben és súllyal használná a vizsgált kulcsszavakat, mint ahogy azt az egyházpolitika teszi.

Az ábrából első pillantásra is kitűnik, hogy a „támogatás”, „költségvetés”, „etnikai”, „kisebbség” szavak itt is nagy jelentőséggel bírnak, mind gyakoriság, mind kapcsolati rendszer szempontjából. Lényegi különbség azonban, hogy a munka szó előfordulási gyakorisága közel kétszeres a „cigány”, vagy a „roma” kontextusú előforduláshoz képest, illetve ennél is jelentősebb, hogy az

„oktatás”, „képzés”, „nevelés” szavak gyakorisága közel háromszorosa a 2013-as „roma” vagy „cigány” kontextusnak.

Világosan látható, hogy a hatékonyság egyik feltétele a képzés és a munkaerőpiac összehangolása már a jogalkotás, jogalkalmazás szintjén is. Ennek lehet egyik kiváló kitörési pontja a foglalkoztatási szövetkezet szabályozása és létrehozása a romák vonatkozásában. Ez lehet a kulcsa annak is, hogy megszűnjön az a jelenlegi, évtizedek alatt a „jogrendbe kódolódott” diszkrimináció, amelynek következménye, hogy a joggyakorlat esetenként az átlagosnál negatívabb kontextusban említi a roma nemzetiségű állampolgárokat.

Szabályszerűségek és felzárkózás

A társadalmi kapcsolatok összessége adott időpontban valamilyen mintázatot mutat. Az adott időpontban meglévő kapcsolatok egyre nagyobb része viszonylag könnyen mérhető akár az internetes adatforgalom, akár a telefonhívások, vagy földrajzi elhelyezkedés alapján¹³¹. A kapcsolati minták alakulása ezideig nem egyértelműen meghatározott szabályszerűségek mentén történik. Néhány szabályszerűség azonban már megfogalmazásra került, úgymint a skálafüggetlenség, vagy éppenséggel a kapcsolatok strukturáltsága. A kapcsolati minták tudatos megváltoztatásával – kötések kialakításával, vagy eltávolításával új mintázatokat lehet létrehozni. Ezek az új mintázatok spontán módon is létrejönnek, ha az egy cél érdekében szükséges, illetve ha megvan a lehetősége annak, hogy kellő számú klikk alakítson ki egy új, nagyobb szinten értelmezhető mintát alkosson (átszivárgás jelensége). A tudatos rendszerbe való beavatkozás szükségszerűen komplex feladat, egyszerre több körülményt kell változtatni. Például felzárkóztatási programok esetén nem vezet eredményre elszigetelt képzési, egészségügyi, szociális programok indítása, továbbá nem lehet eredményes egy egyszerű segélyezési rendszer kialakítása sem. Eredményt csak az hozhat, ha a felzárkóztatni kívánt közösség belső mintázatai alkalmasak arra, hogy a felzárkóztató által elvárt normákat elfogadják, a támogatásként biztosított szabályozókat, anyagi juttatást és egyéb segítséget a felzárkóztató által meghatározott cél szerint használják fel. Elsődleges lépés tehát a felzárkóztató által meghatározott célképzet elfogadására alkalmas struktúra létrehozása a felzárkóztatni kívánt közösségben. Ennek a megcélzott struktúrának lehetőség szerint minél jobban alkalmazkodnia kell a már meglévő szerkezeti adottságokhoz. Amíg a célképzet értelmezhetetlen a felzárkóztatni kívánt csoport számára, addig a felhasználás biztosan nem vezet eredményre. Pontosan ezért lenne fontos egy felzárkóztatási program esetén a

131 Akik nem rendelkeznek ezekkel az eszközökkel, azok nem is tudnak érdemben részt venni a társadalmi folyamatok szélesebb körű alakításában.

célok együttes megfogalmazása, ill. a célok szolgálatába álló társadalmi kapcsolati mintázatok kialakítása. Ennek alapvető eleme a bizalom, a gyámkodás, vagy a gyarmatosítás eddig gyakran kipróbált és nem túlságosan hatékony módszerei helyett. A társadalmi programok sosem lehetnek rövidtávúak és a hatásuk sem lehet személyi szinten mérhető. Egy felzárkóztatási programnál az indikátoroknak olyanoknak kell lenniük, amelyek hosszú távon és csoportra vonatkoztatva érvényesek. Pontosan ennek az ellenkezőjét látjuk ma pl. az EU források felhasználása esetén.

A közösségek átalakításánál figyelemmel kell lenni a társadalom területi rétegződésére is. A családi, helyi közösségi, megyei, régiós, országos, etc. egymásra épülések tudatos figyelembe vétele mellett lehet hatékony programokat szervezni. Különösen jelentős szerepe van azoknak az aktoroknak, akik a különböző területi szintű mintázatokot kötik össze. Szintén jelentős a bonding, bridging, linking típusú kapcsolatok megoszlása ill. az alakítás lehetőségének vizsgálata¹³². Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az esetek többségében két csomópont közti viszonyban is egyszerre lehet jelen a bridging – természetes és feltétlen legitimáció, a bonding – kompetenciához kötött legitimáció, és a linking - szabályozott legitimáció viszonya. Ezeknek a kapcsolatoknak az erősségét is fontos lehet leírni. Az igazán stabil kapcsolatok egyszerre épülnek a baráti bizalomra, a szakmai érdekekre és jogilag, erkölcsileg szabályozott környezetre. Ezek az egymást részben átfedő kapcsolati típusok mintázatokhoz hoznak létre, amelyek egy optimális állapot felé törekcsenek.

Az egyén magatartását tehát nem kizárólagosan a felismert erkölcsi tartalmak határozzák meg (akkor sem, ha valóban létezik az egyéni erkölcsi fejlőd-

132 Varshney Ashutosh, *Ethnic Conflict and Civil Society India and Beyond*, in *World Politics*, Volume 53, Number 3, April 2001, p. 362-398. „All violent cities in the project showed evidence of a nexus of politicians and criminals. Organized gangs readily disturbed neighborhood peace, often causing migration from communally heterogeneous to communally homogenous neighborhoods, as people moved away in search of physical safety. Without the involvement of organized gangs, large-scale rioting and tens and hundreds of killings are most unlikely, and without the protection afforded by politicians, such criminals cannot escape the clutches of law. Brass has rightly called this arrangement an institutionalized riot system. In peaceful cities, however, an institutionalized peace system exists. Countervailing forces are created when organizations such as trade unions, associations of businessmen, traders, teachers, doctors and lawyers, and at least some cadre-based political parties (different from the ones that have an interest in communal polarization) are communally integrated. Organizations that would lose from a communal split fight for their turf, alerting not only their members but also the public at large to the dangers of communal violence. Local administrations are far more effective in such circumstances.” p. 378.

dés¹³³), hanem a közösség mintázatai, amelyek egy adott magatartást elfogadnak vagy nem.

A dinamikusan változó (fejlődő) kapcsolati rendszerben a dinamikát két kapcsolati típus határozza meg: a legitimáló és a kompetencia kapcsolat. A legitimáló kapcsolatok kötnek be egy kapcsolati szintre, a kompetencia kapcsolatok tesznek képessé az adott szinten elvárt feladatok teljesítésére. Ideális esetben a legitimáció és a kompetencia egybeesik, vagy a kompetencia a legitimáció sine qua non-ja. Ezzel együtt a legitimáció megszerzése az egyik legnehezebb, az integráció útjába álló feladat. Amíg a többségi társadalom nem nyitja meg az integráció csatornáit (amit természetesen a saját rendszereinek a védelmében nem szívesen tesz), addig minden program inkább csak szegregál. A legitimáció csatornáinak megnyitásához elengedhetetlen a kölcsönös bizalom, ill. az a belátás, hogy külön-külön nem érhető el a társadalmi optimum. Ehhez a belátáshoz viszont az integrálandó rendszernek is el kell érnie a „kritikus tömeget”, azaz alkalmasnak kell lennie arra, hogy rendszerszinten érzékelhető legyen az együttműködés hiányának negatív következménye. A kritikus tömeg elérése önmagában még mindig kevés, szükséges a megfelelő kompetencia típusú kapcsolat is. A közösség legyen alkalmas a tőle elvárt feladat végrehajtására. Ez a kijelentés érvényes az integrálni szándékozó közösre is.

A hálózatos rendszerekben az egyre magasabb kapcsolati szinteken egyre kevesebb szereplő diszponál egyre nagyobb lehetőségek felett, ilyen értelemben a felelősség is megsokszorozódik. A legitimáló kapcsolatokat mintázatba szervezők alapvető érdeke, hogy ezt a képességüket minél tovább megőrizhessék, ehhez pedig olyan alanyok kellenek, akik viszonylag kevés megtartó kapcsolattal rendelkeznek. A legitimáló mintázatok megtartásához alapvető fontosságú eszközök a pénz és a tudás, ahogy azt már a 60-as évektől kezdődően leírták. Ez viszont azt is jelenti, hogy a pénz ill. a tudás áramlásának útját követve felismerhetővé válik a gazdasági társadalom legitimáló mintáinak struktúrája. Valószínűsíthető, hogy a pénz és a tudás (információ) útját világos, részben a jogalkotásban is megtalálható szabályok írják le.

A dinamikusan változó kapcsolati rendszerekben is azonosíthatóak a szorosabb, statikusabb kapcsolatok, amelyek megtartóak, csak lassan változnak (család, szűk értelemben vett barátok), komolyabb megrázkódtatásokkal szemben is ellenállóak. Ezek a kapcsolatok azért kiemelkedően fontosak, mert a változások során ezek adhatják a stabilitást. Problémásak abban az esetben

133 A Kohlberg féle erkölcsi fejlődési stádiumokat vizsgáló kutatás következtetése szerint az emberek többsége primitív, pre-konvencionális módon határozza meg a moralitását. Pontosan ezért lényeges, hogy a mintát adó közösségi erkölcsi ismeret minél magasabb szintű legyen.

lehetnek, ha ezekben a mintázatokban hordozott információ alapvetően hibás. (Itt óvatosan kell bánni a „hiba” kifejezéssel, hiszen az a cél viszonyában értelmezhető csak. Például a kiháló magyar társadalomban a szegények csoportjában a magasabb születési szám az átlaghoz képest nem „hiba”, ellenben az már az, hogy ezek a csoportok csak nehezen integrálódnak a nagyobb közösségbe¹³⁴.) Elképzelhető az a helyzet is, hogy ezeket a statikus mintákat is át kell alakítani, természetesen tudva, hogy stabil közösség csak a megtartó kapcsolatokra épülhet. A hazai roma lakosság a magyar társadalom számára egyszerre jelent lehetőséget és veszélyt. Lehetőség, mivel a korösszetételük sok szempontból kedvező, a fiataljaik lehetnek a következő időszak munkavállalói. Veszélyt jelenthet viszont az a tény, hogy a közöttük sok a szegénységben, mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű ember.

Amennyiben a hazai roma társadalom tagjai tömegesen leszakadnak a többségi társadalomtól, elveszítik kapcsolataikat egymással, a családjukkal, a közigazgatás szereplőivel, úgy nagyon komoly feszültségek megnyilvánítói lehetnek. Különösen is igaz ez, ha a kapcsolatok megszűnésével egyidejűleg megjelenik az elutasító magatartás, erősödnek a negatív attitűdök. A kapcsolati minták nem csak a rokonszenv, hanem az ellenszenv mentén is alakulnak. Az egyes csoportok céljaik elérése során versenyhelyzetbe, összeütközésbe kerülhetnek. A kapcsolatok pozitív, negatív¹³⁵ ill. semleges értékeket vehetnek fel. A romák kapcsolati rendszeri vonatkozásában a következő hipotetikus irányokat vázolhatjuk fel:

a, nemzetiségi kapcsolati rendszerük a jelenlegi trendet követve folyamatosan csökken, közösségük atomizálódik. A halmozottan hátrányos helyzetűek száma jelentős mértékben nőni fog, a társadalom számára komoly kiadást jelentenek.

b, a nemzetiségi kapcsolati rendszerük erősödik, roma érdekhálók alakulnak ki nagyságrendileg a többségi társadalom érdekhálóihoz fogható módon. A pozitív és negatív kötések megközelítőleg azonos arányban lesznek. Ebben az esetben az átmenet vagy a hirtelen integráció vagy a hirtelen konfliktus (szétesés) irányába fog mozdulni. Éppen ezért kiemelten fontos a roma közös-

134 „[...] Például az anyakönyvvezető egy nap ha anyakönyvez tíz gyereket, abból hét roma, három magyar. Na most, ha így haladunk, és nem lesz valamilyen változás magasabb szinteken ebben, akkor gyakorlatilag, ugye tizennyolc év múlva lesz nagykorú ez a gyermek, több lesz a magyar lakosságban cigány, mint magyar.” „Mondom, én jelzem, itt gond lesz 10–15 év múlva a lakosság összetételével. Nem tudom, erre fönt odafigyeltek-e.” (önkormányzati szociális osztály munkatársa)

135 Csaba, Z.L. - Pál, J. (2010): How negative networks are forming and changing in time? Theoretical overview and empirical analysis in two high-school classes. *Review of Sociology*, 16 (2): 69–95.

ségi kapcsolatok alakulásának olyan támogatása, amelyik bekapcsolja őket a többségi társadalom életébe is. Ennek első lépése a „link” típusú (közigazgatás irányába mutató) kapcsolatok megerősítése.

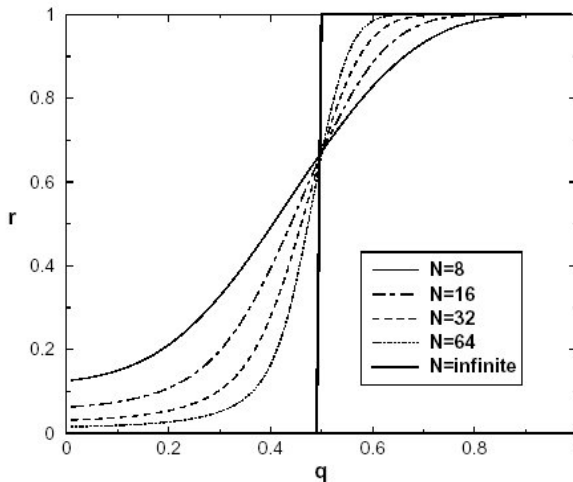
A formálódó rendszerben a feszültségeknek a megjelenése valószínűsíthetően átszivárgásos fázisátalakulással fog történni. A társadalmi hálózat redundáns: a jel több útvonal mentén is terjedhet a szereplők között. Ha a hálózatot katasztrófa éri, a kapcsolatok ritkulnak, és az egyes pontok között is megsemmisülhet a kapcsolat. Ilyen katasztrófa helyzet volt a hazai romák számára a rendszerváltás, amikor is a korábban államilag szabályozott munkaerőpiacról elsőként ők szorultak ki. Kockázat, amikor a személyes kapcsolatok véges száma egy kritikus érték alá esik, részhalmoz széthullik és a társadalmi egység megszűnik, noha kisszámú kapcsolatot tartalmazó lokálisan csatolt halmaz továbbra is létezik. Ez a szegregáció állapota. A szegregált csoportok összefogása esetén pedig könnyen ellenpólus képződhet a többségi társadalommal szemben (ill. fordítva), ami konfliktushoz vezethet. Minél nagyobb a részrendszerek sűrűsége, annál inkább fennáll a veszélye egy-egy új, konfliktusos mintázat megjelenésének¹³⁶. Ezt a helyzetet csak olyan új mintázat kialakulásának elősegítésével lehet kezelni, amelyik pótolja az egyes rész-mintázatok között hiányzó kapcsolatokat.

136 A legérdekesebb viselkedést mutató paraméter, amely egyértelmű fázisátalakulásra utal a pozitív kötések valószínűségének a függvényében az a legnagyobb klaszternek a teljes rendszerhez viszonyított mérete, r , amit röviden a legnagyobb klaszter relatív méretének nevezünk. Ez a mennyiség 0 és 1 között van, és ez lesz a számunkra érdekes rendparaméter.

Könnyen belátható, hogy ha csak pozitív kötéseink vannak ($q=1$), akkor egyetlen klaszter fog kialakulni ($r=1$), ha pedig csak negatív kötéseink ($q=0$) vannak, akkor egyáltalán nem alakulnak ki koalíciók ($r=1/N$), vagyis minden egyén egy külön csoportot képez az optimális (energiát minimalizáló) állapotban. Úgy gondolnánk, hogy ezen két szélső eset között lassú, fokozatos átmenet van. Meglepő módon azonban egy fázisátalakulás észlelhető a q paraméternek egy kritikus értéke körül. Azeredményekalapján elmondhatjuk, hogy végtelen rendszer esetében két különböző fázis létezik, a fázisátalakulás pedig a $q_c=1/2$ értéknél történik. Ha a rendszerben egy kötés $q < 1/2$ valószínűséggel pozitív, vagy másképpen megfogalmazva, a rendszerben a kötéseknek kevesebb mint fele pozitív, akkor végtelen nagy rendszer esetén a legnagyobb klaszter relatív mérete tart a nullához. Ha a rendszerben $q > 1/2$, tehát a kapcsolatok több mint fele pozitív, akkor a legnagyobb klaszter relatív mérete 1-hez tart.

NÉDA Zoltán et alii., Klaszterezés és fázisátalakulás frusztrált hálózatokban in MŰSZAKI SZEMLE, 42. szám, 2008., 3-9, Bálint E., Koalíciók alakulása komplex hálózatokban, http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/info_balint.pdf

A közösségi mintázatok kialakulásával¹³⁷ kapcsolatban alkalmazhatjuk a génkiütés analógiáját; a legtöbb egyedi változtatásnak kicsi a hatása az egész rendszerre, mivel a funkciót más szereplők veszik át, ill. a szereplők aktiválódása „környezetspecifikus”, csak akkor kerülnek elő, ha szükség van rájuk. Ez azt jelenti részben, hogy a diverzitás akkor is fontos, ha pillanatnyilag nem tűnik lényegesnek, továbbá azt is jelenti, hogy a rendszer megváltoztatása több irányú aktivitást követel meg. A genetika szerint a nélkülözhető gének többsége inaktív, ugyanígy egy közösség tagjainak többsége a hálózati mintázat kialakítása szempontjából irreleváns (nem rendelkezik lényegi legitimáló vagy kompetencia kötéssel). Igaz a kijelentés fordítottja is, az aktív szereplők többsége kulcsfontosságú, tehát a hatásgyakorlás rájuk kell, hogy irányuljon. Figyelemmel kell azonban arra is lenni, hogy a génkiütések 93%-a fitneszcsökkenéssel jár¹³⁸, tehát a rendszer uniformizálása, „integrálása” fitneszcsökkenést is okoz. Egy „elkényelmesedett” rendszer sokkal rugalmatlanabb az új kihívásokkal szemben. A tápanyagban gazdag környezetben baktériumok esetén drasztikus a génkomplexitás visszasesése. Optimális környezetben csökken a potenciális diverzitás. Ennek a kijelentésnek a fordítottja is igaz. Egy kihívásokkal teli környezetben nagy lehetőségeket tartalmaz a diverzitás. Ez lehet minden felzárkóztatási program alapelve.

137 Lényegi eltérés az evolúciós modellekhez képest a társadalmi modelleknél, hogy itt a generációváltás, „öröklés” nem egyedek és utódaik (faj) viszonylatában, hanem a kapcsolati mintázatok változásán keresztül értelmezhető, azok történeti (időbeli) változásait figyelembe véve.

138 Hillenmeyer/et/al./ (2008)/Science/320:/362

SZOCIÁLIS MUNKA

Bálint Bánk

Az anyós-, após-probléma lélektana

A közelmúltban felkértek, hogy fiatal házaspároknak tartsak előadást az anyóssal és az apóssal való kapcsolat kérdésköréről. Szívesen vállalkoztam a feladatra, hisz ez olyan népszerű téma, ami nemcsak a házasembereket érinti elevenen, hanem a közbeszédnek is gyakran emlegetett része, (gondoljunk itt a rengeteg anyósviccre, vagy az autó „anyósülés”-nek nevezett, leginkább veszélyeztetett helyére). Ráadásul magamnak is szépszámmal vannak élményeim, hallomásaim az efféle viszonyokat illetően, így biztos voltam abban, hogy lesz miről beszélnem. Az ugyan felötlött bennem, hogy gyakorlott pszichológus- és családterapeuta létemre e téma elemzésével a szakirodalomban még nem találkoztam, de ezt akkor a saját hiányosságomnak gondoltam. Célzott kutakodással sem találtam azonban érdemleges szakmai iránymutatást a címbéli jelenségkörre. Kénytelen voltam hát a meglévő ismereteimre és tapasztalataimra hagyatkozva lélektani magyarázatokat alkotni. Reményem szerint az értelmezési próbálkozásaim mások számára is tanulságosak lehetnek, ezért most papírra vetem őket.

Az anyós- és após szerepből fakadó gondokra nagyrészt magyarázatul szolgálhat a család rendszerszemléletű megközelítése. A szakirodalom jól ismeri a természetes rendszerek azon tulajdonságát, hogy létrejöttük után stabilitásra, külső – és belső egyensúlyuk fenntartására törekszenek, ezért ellenállnak minden olyan hatásnak, ami azt veszélyezteti. A rendszer ezen fejlődési fázisát nevezik morfosztázisnak, amely szinten állhat nagyon sok család, amikor egy külső személy a szülők szeretett gyermekéért kérésként, csábítóként jelentkezik. Az új párkapcsolat – lett legyen bármily ígéretes, vagy kalandos – a család fennálló működési és szerkezeti rendjét fenyegeti és emiatt az egész családot válaszlépésre készíti. Szerencsés esetben a származási család belátható idő alatt képesek bizonyul struktúrája módosítására, működése pragmatikus átalakítására, magyarul: az új helyzethez való alkalmazkodásra, és a morfogenezis szintjén nyitott lesz a változásra, ahhoz és az azt előidéző személyhez pozitívan viszonyul. Igen gyakori azonban, hogy a család – s főként a szülők valamelyike - ellenáll a változásnak, szembefordul a válságot kiváltó betolakodóval.

Ez az ellenállás megnyilvánulhat a (lehetséges) vővel, mennyel szembeni el-

lenézésben, kifogások nevesítésében. Az ellenkezés, ha tényszerűen vitatható is, érzelmileg mindenképpen megalapozott, hisz valóban nehéz elfogadniuk a szülőknek egy olyan személyt, akivel – többnyire – sem közvetlen kapcsolatban, sem genetikai rokonságban nem állnak. Az utóbbi szempont ugyanis a szociobiológiai elmélet szerint jelentősen növeli a segítőkészségünket. Az elfogadást hátráltató tényezők között most csak elméleti lehetőségként említjük a külső személy esetleges negatív tulajdonságait.

A szülő(k) kezdeti ellenkezése akár végig fennmaradhat, azaz egészen addig, amíg a gyermekük házassága, élettársi kapcsolata fel nem bomlik, illetve valamelyik szülő haláláig.

Bizonyos tényezők hatására az ellenkezés, ellenézés csökkenhet, esetleg megszűnhet. Ilyen pozitív hatású tényező gyakran az unoka megszületése, amely révén egyrészt létrejön a genetikai kapcsolat, (hisz az unokában mind a vő/meny, mind a nagyszülők génjei öröklődtek), másrészt az új szereplő megjelenésével végleg elveszik az eredeti családi szerkezet visszaállítási lehetősége. (Esetenként ehhez a kiábrándító felismeréshez a nagyszülőknek nem egy, hanem több unokára van szüksége!)

A család másik stratégiája a változással szemben az lehet, hogy az elkerülhetetlennek látszó veszteséget a lehető legkisebb mértékűre csökkentse. Ennek érdekében a párt választó gyermek elengedése helyett a választottját – látszólag készségesen - befogadja.

Valójában a vőt/menyt bekebelezi, a saját normáihoz igazítja és a legkisebb (jogú) gyermekként a származási családba integrálja. Ez történik akkor, amikor a szülők megajánlják az ifjú párnak, hogy költözzenek hozzájuk. (Még korábban azt mondják a fiuknak, lányuknak: 'Ne menjetek drága szórakozóhelyekre, legyetek együtt nálunk!') Sokszor nyitott fülekre talál a javaslat és a fiatal páros – a függetlenségükről, saját identitásuk kialakításáról lemondva - valamelyikük szüleihez költözik. Általában anyagi érdekekkel, gazdasági kényszerrel indokolják eme lépésüket. Felmentve magukat az alól az önvizsgálat alól, amiben tisztázniuk kéne: tényleg nem volt semmilyen más lehetőségük, vagy csak a szülők felől érkező csábításnak engedtek? A válasz a folytatás miatt érdekes, az aktuális helyzetet nem befolyásolja, hisz befogadottként, gyámolításra szoruló gyermekként mindenképpen alárendelt szerepbe kerülnek és csak részlegesen tudják kialakítani önnön szülői szerepüket. (Családterápiás gyakorlatomból számos példát hozhatnék fel arra, hogy manapság a több generáció együttélése mennyi konfliktussal jár, akár azt is mondhatnám, hogy nem működik. Ennek okát kideríteni viszont külön kutatást igényelne.)

Az ellenállás harmadik formájaként említhetjük az „átmentést”. A származási család ahelyett, hogy újrastrukturálódna, lényegében változatlan for-

mában, mint egy vírus, átmenti magát valamilyen más szervezetbe. A szülők ilyenkor – némi türelmi-, lappangási idő letelte után rátelepszene a gyermekük házasságára, alakulóban lévő új családjára. Hosszú időket töltenek náluk, ezzel megfosztva őket a belső igényükhöz igazodó formálódástól, szélsőséges esetben a bensőséges viszonytól, intimitástól. Folyton velük foglalkoznak, csupa segítőkészségből az ifjú pár minden megnyilvánulásába beavatkoznak és ha megszületik az unoka, akkor a nélkülözhetetlen NAGYszülői szerep megszerzéséért bármekkora erőfeszítésre hajlandóak, így keltve újra, a gyermekük számára egykor valóban pótolhatatlan mivoltukat.

Ákarmelyik változatot alkalmazza a család a status quo-ja védelmében, nyilvánvalóan komoly ellenérdekeltség keletkezik a szülőkben a (potenciális vagy hivatalos) vejükkel, illetve menyükkel szemben. Logikusan ugyan a saját gyermekükre kéne neheztelniük, annak önálló családra való törekvése miatt, de a szülői elfogultság a keserű indulatot a belső „áruló” helyett inkább a külső csábítóknak címezi. (Így tesz a férj is, amikor a feleségét hűtlenségen rajtakapja és a gaz, nőcsábász férfit lelövi.)

Az anyós-, após problémakör más jellegű magyarázatához az Ödipusz-komplexumból indulunk ki. A Freud által leírt, széles körben ismert jelenség szerint a szexuális fejlődés során a gyermekben erős készletetés ébred az ellenkező nemű szülője kisajátítására, akihez erősen vonzódik, esetleg szerelmes is lesz belé. Emiatt apjával/anyjával szemben pedig féltékennyé válik. A rendszerint óvodáskorban jelentkező konfliktus szerencsés esetben az azonos nemű szülővel való azonosulással feloldódik. Freud ezt a teóriát alapvetően a gyermek szempontjából fogalmazta meg és nem foglalkozott azzal, hogy mindez a szülőre milyen hatást gyakorol.

Nyilván Freud idejében is örömet váltott ki a szülőből gyermeke iránta megnyilvánuló rajongása, „házassági ajánlata”, ha ugyan odafigyelt rá és nem durván elutasította. Azóta viszont a gyermekek megbecsültsége és társadalmi jelentősége határozottan megnőtt. A klasszikus nemi szerepek módosulása és a családi viszonyok gyakori felborulása, a kapcsolatok képlékennyé válása miatt a gyermekek rangsorolása sem olyan egyértelmű, mint sok évtizeddel ezelőtt.

Például az elvált anyák tudnak sokat gyötrődni azon a dilemmán, hogy az apa nélkül maradt gyermeküket kárpótolják-e magukkal, vagy magukat kárpótolják egy másik férfival?

Mindezek a változások – szerintem - felerősítették az Ödipusz-konfliktus fordított irányú hatását olyannyira, hogy az anyós-, após-probléma kialakulásában meghatározó tényezővé válhattak.

A szülő számára vonzó az a „házassági ajánlat”, amit az Ödipusz-konfliktus idején a gyermeke tesz neki. Ezt az ajánlatot tagadja meg nyíltan a gyermek, amikor mással lép házasságra. A szülő csalódása természetesen többnyire ki-

mondhatatlan, hisz önmaga előtt sem tudatosíthatta azt a vágyát, hogy gyermekét felnőttkorában is magához kösse.

A szülői szerep egyik legnagyobb nehézsége éppen abból adódik, hogy mindig a gyermek fejlődéséhez igazodóan kell változtatni a kötés és távolítás mértékét. Nagyszámban akadnak szülők, akik egyáltalán nem tudják elengedni a gyermeküket. Elég itt utalnunk azokra a nőtlen férfiakra, akik felnőtt korban is az anyjukkal élnek. Az ilyen dédelgető anyák lényegében az ödipális helyzetet tartósítják, azt hosszú távra, akár életük végéig érvényesítik (és ezzel elkerülik az anyós szerepet). Az Ödipusz-konfliktusból a szülők egy része úgy menekül, hogy a csalódottsága, „elhagyottsága” miatt érzett indulatát „átolja”, azaz nem a gyermeke felé, hanem annak választottja ellen fordítja. Más szülők esetleg attól várják a megoldást, hogy a gyermekük elvesztését majd az unokákkal pótolják. Ilyenkor előfordulhat, hogy a nagyszülő megpróbálja „elszeretni” az unokát a szüleitől, netán egészen kisajátítani. A fiatal anya, apa bizonytalansága, működési nehézségei esetén ez akár elég könnyen sikerülhet!

A legkedvezőbb kimenetel, ha a szülők meggyászolják a veszteséget, (lásd: az örömannyák könnye!) és leválnak a gyermekükről, átengedve őt a választottjának. Ebben az esetben az anyós-, após-probléma élet vesztí, egészen addig, amíg az új házasság stabilnak látszik.

(A kapcsolat felbomlásakor ugyanis az „átengedés” oka fogyottá válik és a szülő a törvénytörő elfogultságából fakadóan elsősorban a krízisbe került gyermekét támogatja.)

Az anyós-, após-probléma elemzését megközelíthetnénk az ifjú pár indítékai, rejtett szükségletei felől is, de mi most csak a szülők szempontjából adunk lehetséges magyarázatokat, mivel a szülő-gyermek aszimmetrikus kapcsolatából fakadóan a viszony meghatározása elsődlegesen a szülők felelőssége.

A szülő pedig akkor viselkedik helyesen és válik leginkább elfogadhatóvá az anyós- és após szerepében, ha kezdettől fogva tudatában tartja, hogy a gyermeke - bár sajátjának tartja, - nem az ő tulajdona. Akkor sem, amikor kisdédként az ő ölébe kéredzkedik és akkor sem, amikor felnőve más ölébe vágyik. A szülő csupán túravezető, amíg a gyermek elér a házasságig.

Leveleki Magdolna

Klíímaváltozással kapcsolatos értékrend és attitűdvizsgálat

Ökofilozófiai kérdések és társadalmi válaszok egy kutatási koncepció kialakításához

1. Ökofilozófiai dilemmák

Az éghajlatváltozással összefüggő értékrend és attitűd változás kérdései a szakirodalomban két fő probléma körül fogalmazódnak meg. Az egyik kérdéskörben a természet- és társadalomtudósok azt vizsgálják, hogy milyen mértékben járulnak hozzá antropogén hatások a Földünkön zajló éghajlatváltozáshoz? A változások negatív következményeinek ismeretében felvethető-e az ember felelőssége, és ha igen, miben áll ez a felelősség, kinek tartozunk elszámolni a ránk bízott javakkal? A kérdések másik köre az értékrendbeli, gondolkodásbeli változásokra fókuszál, azt kutatja, hogy mi lehet a „paradigmaváltásnak” a tartalma, és mutatkoznak-e jelei az átalakulásnak, mit jelent a társadalom szereplőinek (egyének, családok, társadalmi csoportok) szintjén az értékekben, attitűdökben, véleményekben, preferenciákban, döntésekben, cselekvésekben végbemenő változás. (Albert, 2013, Leveleki, 2013.)

Ez utóbbi kérdésre a válaszok a haszonelvű-technicista és a környezetet becsülni tudó, a szabadság és önkorlátozás, a helyi illetve tágabb térhez kötődő (lokális – globális) valamint a tradicionális vagy újfajta megoldások keresésének kettősségében fogalmazódnak meg.

Haszonelvű-technicista szemlélet vagy a környezet megbecsülésének dilemmájának a lényege, hogy a haszonelvű, környezetét leigázó, a forrásokat saját hasznára korlátlanul kiaknázó technicista szemléletet felváltja-e az emberi élőhelyek és azok feltételrendszerei iránti megbecsülés, tényleges szükség szerinti felhasználás, a források megőrzése. (Béres, 2013)

A helyi illetve tágabb (lokális – globális) térhez kötődés kérdése úgy fogalmazódik meg, hogy valószínűsíthető-e a lokális szemlélet, lokális érdekek és közösségek, az „otthonszemlélet” erősödése.

Tradicionalitás vagy újfajta megoldások keresése: az adaptációs formák inkább tradicionálisak, múlt felé fordulóak, múltbéli mintákat keresők, vagy

teljesen új megoldások születnek, nevezzük ez utóbbiakat innovatív alkalmazkodási formáknak.

Szabadság vagy önkorlátozás? Végezetül vissza-visszatérő kérdés, hogy jelenti-e a környezeti szempontok figyelembe vétele szabadságunk korlátozását? Hogyan merül fel az önzés és az önzetlenség, szabadság és önkorlátozás dilemmája? Vagy ellenkezőleg az otthonszemlélet (önellátás és autonómia) erősödése révén az alkalmazkodást szabadságunk, biztonságunk növekedéseként éljük meg?

Ezekre a kérdésekre adott válaszok minden valószínűség szerint réteg-specifikusak, társadalmi csoportonként eltérőek: különböznek az egyén világnézete, foglalkozása, műveltsége, családtörténete, földrajzi-területi hovatartozása, életkora stb. alapján.

1.1. Antropogén hatások és az ember felelőssége

Az ember felelőssége két gondolatkörben fogalmazódik meg. Az egyik, hogy szerepet játszanak-e a környezet állapotának romlásában antropogén tényezők, az ember által alkalmazott technika, technológia, az életmód, a fogyasztás stb. A természettudomány válasza egyértelmű igen, hiszen mérési eredmények bizonyítják, hogy folyamatosan nő a Föld légkörének széndioxid tartalma és felszínének átlaghőmérséklete. Már az ENSZ 1972. évi stockholmi konferenciája szorgalmazta a szélsőséges időjárási viszonyok okainak és következményeinek kutatását. Az 1985-ben az ausztriai Villachban tartott tanácskozás minden kétséget kizáróan megállapította, hogy a „klímaváltozás hihető és komolyan valószínűsíthető”. (Láng, 2003) A villachi tanácskozás után pedig akörül bontakozott ki vita, hogy „a változás egyértelműen antropogén jellegű-e, vagyis meghatározott emberi tevékenység által kiváltott, avagy csupán egy természetes ingadozás része, ami korábban is előfordult már, csak akkor a világ közvéleménye még nem figyelt fel rá.” (i.m. 60.o.)

A véleménykülönbségek főbb érdekek, érdekcsoportok mentén polarizálódtak. Míg a környezetvédők és a politikusok egy része felkarolta, elfogadta a globális felmelegedés elméletét, és abban az antropogén hatások szerepét, az iparilag fejlett országok politikusainak más része nem vállalta azokat a konfliktusokat, amelyek a fosszilis energiahordozók radikális csökkentése esetén jelentkeztek volna. 1997-ben a kiotói jegyzőkönyv azonban már egyértelműen elismeri az emberi tevékenység és az üvegházhatású gázok kibocsátásnak összefüggését. (i.m.)

Az ember környezetkárosító tevékenységével kapcsolatosan felmerülő másik kérdés, hogy miben áll a felelősségünk, kinek, miért tartozunk elszámolni a Föld javaival? Ebben a kérdéskörben Lányi András (2007/a) a jövő nemzedékért vállalt felelősségünket, az utódokról való gondoskodás kötelezettségét hangsúlyoz-

za. Szerinte az emberi társadalom történetében alapvetően új helyzet teremtődött azáltal, hogy beavatkozásunk a természet rendjébe visszafordíthatatlan, tévedésünk, károkozásunk már helyrehozhatatlan károkat okozott. Rámutat arra is, hogy mindaddig, amíg katedráról hirdetjük a jövő nemzedék jogait, nincs számottevő ellenállás, de mihelyt ennek gyakorlati konzekvenciáit is próbáljuk leszűrni, látszik, hogy a dolog nem olyan egyszerű. „A mai társadalom rendje és békéje ugyanis a javak tömeges előállításán, a szabad prédának tekintett természeti források egyre intenzívebb kiaknázásán nyugszik. A társadalmi igazságosság követelményét még gondolatban is csak a zsákmány méltányos elosztása körül alkalmazzuk. Most pedig kiderül, hogy amit jogos szerzeményünknek véltünk, az utódaink elherdált öröksége volt.” (i.m.: 21.o.3.bek.)

Ugyanakkor Lányi rámutat arra is, hogy a racionális belátásnál nagyobb változás szükséges, ugyanis „a „belső ember”, mint szellemi lény nem lehet a „lét őrzője”, amíg nem tisztázza világban való léte testiségének jelentőségét. Éspedig azért nem, mert a környezet felelőtlen, irracionális és történelmileg példátlan mértékű pusztítása nem egyéb, mint modern euroamerikai civilizáció emberének bosszúja, aki arra ítéltetett, hogy a természet világában hontalan szellemként, az individuális test fogságában és szolgálatában tengesse életét. Számúzóttá pedig éppen az a kízó rögeszme tette, mely szerint az öntudat nem egy világhoz tartozik, hanem egy húsdarabhoz, aminek védelmében eleve kilátástalan élet-halál harcot kell folytatnia a külvilággal. S e mérhetetlen túlerővel szemben hogy is ne engedne meg magának bármi, amire képes egyáltalán? Önnön pusztulásának biztos tudatában miért habozna pusztasággá változtatni az idegen és ellenséges világot?” (Lányi, 2010. 47.o.)

1.2. Szabadság vagy önkorlátozás? Önzés vagy önzetlenség?

Az önzés és önzetlenség egyéni/családi programjai életmód-orientációs szerepet játszhatnak. Béres Tamás (2003.) Meyer-Abich (1984) nyomán ötféle felfogást különböztet meg. Egoista az, aki önmagán kívül csak saját családi, baráti körére van tekintettel. Az antropocentrikus felfogás alapján az egyén önmagán és a hozzá közel állókon túl vagy csupán saját népére, nemzetére van tekintettel vagy ezen kívül tekintettel van a Föld ma élő nemzedékére és az elődökre és utódokra is, vagyis a teljes emberiségre. A patocentrikus felfogásra az jellemző, hogy tekintettel van minden – szerinte érezni, szenvedni képes – lényre. Biocentrikus felfogásról akkor beszélünk, ha valaki tekintettel van minden élőre, holisztikusról pedig, ha tekintettel van mindenre.

1.3. Előre a múltba? Tradicionalizmus avagy posztmodern megoldások?

A kérdés úgy hangzik, hogy megőrizhetőek-e életünknek azok a keretei, amelyek a 19-20. században kialakultak, lehetséges-e ezen az úton tovább

haladva környezeti károkozás nélkül élni? Megoldást jelent-e a környezetkárosító technológiák korszerűsítése, új, környezetkímélő eljárások, eszközök alkalmazása? Avagy példát kell venni elődeinktől, és olyan paradigmaváltásra van-e szükség, amelyik alapvetően ellentétes a természetet leigázó ember szemléletével, és merít a történelem azon társadalmainak, társadalmi csoportjainak példájából, amelyek képesek voltak harmóniában élni környezetükkel?

John Gowdy a „piac kultúrájával” szemben a vadászó-gyűjtögető társadalmak üzeneteit összegzi 2007-ben magyarul megjelent tanulmányában. Azt tekinti át, hogy a vadászó és gyűjtögető társadalmak miként tudtak harmóniában élni természeti környezetükkel, hogyan igazodtak a környezeti kényeserekhez maximális szabadságot biztosítva az emberek számára. Szerinte a közgazdászok által egyöntetűen használt szűkösség fogalma olyan társadalmi konstrukció, mely csak a modern ipari társadalom korlátlan igényeket generáló időszakára alkalmazható. Az ősi – vadászó-gyűjtögető - társadalmak emberei ezzel szemben kimondottan jómódúnak tekinthetők, „mert kicsiny igényeik miatt egyensúlyt teremthetnek céljaik és eszközeik között”. (i.m.:23.o.) Az ősi közösségekben a munka nem elválasztható a művészetől, a tanulástól, a szocializációtól, a rítusoktól és a társadalmi élet más területeitől, a munka nem robot, nem eszköz ahhoz, hogy „igazi életet” élhessünk. Harmadsorban az egyén termelékenysége és a javakból való részesedés nem szükségszerűen kapcsolódik össze, és az önzés és a kapzsiság sem az emberi faj természetes jellegzetessége. Végezetül nem jellemzőek a korai társadalmakra az osztály és nemi alapú egyenlőtlenségek sem.

Összességében Gowdy alapvető szemléletbeli váltást sürget, mely irányának meghatározásában segítségünkre lehet korábbi társadalmi formák működésének tanulmányozása.

Gowdy megközelítése a közgazdaságtanban nem teljesen új, hiszen az alternatív közgazdaságtan jeles képviselői Polányi Károly, E.F. Schumacher és H.E. Daly. Polányi már a 20. század elején olyan gazdasági szemlélet kidolgozására vállalkozott, amely szakított a gazdaság „formális jelentésével, amely szerint a gazdálkodás a szűkösen rendelkezésre álló eszközök közötti racionális választás valamely cél elérése érdekében”. (Zsolnay, 2001) Szerinte is társadalomba ágyazottan alakul ki a gazdaság integrációja, és ennek három módját különbözteti meg: a reciprocitást, a redistribúciót és az árucserét. Schumacher: A kicsi a szép című művében az emberléptékű gazdasági egységek mellett teszi le voksot. Daly pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a piac nem dönthet arról, hogy milyen legyen a javak elosztása a jelen és a jövő generáció között. (Zsolnay, 2001.)

1.4. Az otthon-szemlélet avagy az autonómia és a lokalitás felértékelődése.

Wolfgang Sachs (2007) szerint a fejlődés jelenlegi szerkezete gátat vet a helyi közösségek útjába, károsítja a környezetet, elvonja a helyi erőforrásokat, csökkenti a jólétet. Az északi országok többsége olyan ökológiai lábnyomot hagy maga után, amelyik jóval nagyobb saját területüknél. Külszói területeket foglalnak le, hogy ellássák magukat mezőgazdasági terményekkel, elszállítják a nyersanyagokat a Föld közös javait (óceán, légkör) pedig arányuknál jóval nagyobb mértékben kiaknázzák. Vagyis autonómia, de milyen? – teszi fel a kérdést Lányi András. (2007/a) Az autonómia értelmezhető az egyéni választások függetlenségéeként, mely nézet szerint a közjó csupán fikció, az egyéni célok egyeztetése pedig felesleges (hozzáteszem: az érdekek által vezérelt, önszabályozó). Más felfogás szerint viszont választásaink „nem egymástól független tárgyi célokra, hanem más személyekre és a társas együttélés módjára irányulnak”. (i.m. 14-15.o.) Míg az individualista szerint az egyén autonómiája a kiinduló pont, és a személyközi érintkezés tisztán instrumentális, racionális szabályozása elegendő, a komunitárius felfogás szerint az egyén autonómiája csak vele szolidáris közösségben biztosítható, „ezért a hangsúlyt a normatív-kommunikatív racionalitás érvényesülésére helyezi, a szolidaritás feltételeként pedig a kulturális hagyomány közösségét fogja megjelölni.” (i.m.: 15.o.)

Lányi András: Az ember fája a Földnek című könyvében hangsúlyozza, hogy globális problémáink „csak helyben, helyiek által oldhatók meg. Mert helyreállítani csak olyasmit tudunk, aminek ismerjük a helyét.” (i.m. 135.o.) Az ELTE Társadalomtudományi Karán létrehozott Közös Örökségünk Kutatóműhely Magyarország négy tájegységén – Beregben, Nógrádban, Közép-Tiszavidéken és az Örségben vizsgálta, hogyan képes a lokális közösség, a falusi társadalom a korunkban végbemenő változásokra az ökológiai és szociális fenntarthatóság követelményeinek megfelelő választ találni. (Lányi-Farkas, 2010.) A kutatásnak témánk szempontjából egyik legfontosabb mondanivalója, hogy eltűnőben vannak Magyarországon a fenntarthatóság szempontjából előnyösnek tartott hagyományos mezőgazdasági kisüzemek, kihalnak azok a nemzedékek, amelyek még ismerték a paraszti gazdálkodást, hagyományt és munkakultúrát. Bár a fiatalok megélhetést keresve gyakran kényszerülnek elhagyni a falut, reménykeltő, hogy csökken a város vonzereje, és egyre nagyobb számban választják az otthonmaradást vagy a kétlaki életet. (i.m. 10.o.)

2. Adaptációs formák fenomenológiai nézőpontból

Az éghajlatváltozás következtében kialakuló válsághelyzetekre jól alkalmazható Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2007) definíciója, mely szerint minden válsághelyzet közös vonása, hogy „megkérdőjelezi az egyén addig kialakított élethelyzetének folytathatóságát, valamilyen szempontból lehetőség-

geinek szűkítésével fenyegetnek”. (i.m. 39.o.) A szerzők az adaptációt mégsem védekezésnek, nem valamilyen status quo védelmeként, hanem dinamikus és az egyént dinamizáló kulturális tudásként értelmezik.¹³⁹ Interjúkat elemezve fenomenológiai megközelítést alkalmazva az egyének által válsághelyzetekben követett stratégiák két nagy csoportját különítették el:

a) Vannak olyan technikák, amikor az egyén külső segítséget vesz igénybe: a közösséghez fordul, bizalmát valamely mögötte álló erőbe veti, gyermekkorból merít biztosságérzetet, hagyományokat, megtanult értékrendet mozgósít, ide sorolható bizonyos értelemben az új ismeretek elsajátítása is, bár ekkor a kívülről nyert támogatás saját erővé, aktívan alkalmazott belső eszközrendszeré válik.)

b) Más esetekben saját képességeire támaszkodik az egyén. Ezek a technikák lehetnek pszichikai egyensúly-teremtők (pl. vitális kapacitás mozgósítása, saját erőbe vetett hit, optimizmus, szabad döntés fenntartása, a dolgok átértelmezése, tágabb összefüggésbe helyezése, vagy a helyzet elfogadása).

Ebbe a csoportba sorolható a külső körülményeknek az egyén számára kedvezőbbé formálása is (felkészüléssel, több lábon állással, az egzisztenciális függetlenség megteremtésével, az óvatossággal, a kitartással, új ismeretek megszerzésével, a helyzetből való kilépéssel, szerepváltással, a kommunikációs mód megváltoztatásával, értékátrendezéssel, teljes újrakezdéssel, és a mások érdekében kifejtett aktivitással is).

Valamennyi alkalmazkodási technikában közös elem, hogy „megkísérlik kiterjeszteni az egyén erejét, hatókörét”. (i.m. 38.o.) A technika, melyeket az egyén alkalmaz, a társadalomból származik, ezek a technikák eredetileg a társadalom biztonságát, integráltságát szolgálják, „s amikor az egyén alkalmazni kezdi őket, ezzel önön társadalmiságát, lényének társadalmi oldalát mozgósítja, s így önmagát az individuális léthatárainál tágabb létező, a Társadalom képviselőjeként tételezve valóban kiterjeszti önön határait.” (i.m. 39.o.)

Az egyén által válsághelyzetekben alkalmazott módszereket számos tényező befolyásolja. (i.m. 54.o.) Közéjük tartoznak a vallásos szemlélet sajátosságai (melyek akkor is hatnak, ha a vallásos hit már nincs jelen, vagy elhalványodik), az értékrendszer, az egyén „társadalmi-termelési helyzete” kulturális-műveltségi jellemzői, áttekintő, világegyetemesítő képessége, nemi hovatartozása, életkora, foglalkozása, lakóhelye, más szóval „felnevelő közege”. De befolyásolja a válságkezelő technikákat maga a társadalmi rendszer is, „azok a kulturális szokások és szabályok, amelyek kijelölik az egyes alkalmazkodási lehetőségek határait.” (i.m.

139 Lányi András az alkalmazkodást olyan interaktív magatartásként határozza meg, „amely autonóm értékválasztásokon alapul, és a jövőt illető várakozások szerint alakítja viselkedését a jelenben.”

61.o.) Mindezek háttérében a nemzeti kultúra értelmezési mintázatokat, megoldásmódokat közvetít, szokásokat alakít ki, miközben új „globális”, a média és a világkereskedelem által közvetített alkalmazkodási módok is megjelennek. De a személyiség pszichológiai jellemzőit is meg kell említeni a stratégiák és technikák választását meghatározó tényezők között. (i.m. 62-63.o.)

3. Lehet-e/látszik-e összefüggés az éghajlatváltozás és a lakóhely-változtatás között a statisztikák alapján?

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor szerint a válsághoz való alkalmazkodás egy módja „a helyzetből való kilépés”. Ez a stratégia valósul meg például akkor, amikor a családok városból falura költöznek. A város a szerzők szerint „az egyre nagyobb és bonyolultabbá váló emberiség integrációjának kísérleti terepei”(i.m. 2007. 289.o.), miközben a falu a lokális közösség, a természetbe ágyazottság, a közvetlen interperszonális kapcsolatokra épített integráció, valamint a hagyományörzés és –átadás mintáit adja az emberiségnek (Lányi – Farkas, 2010), és elsősorban ezekkel segíti egyének és csoportok adaptációját.

Hazai kutatók az éghajlatváltozásnak és a migrációnak az összefüggéseit ismereteink szerint idáig semmilyen paraméter alapján nem mérték. Az alábbiakban azt néztem meg, hogy lehet-e egyáltalán valószínűsíteni az éghajlatváltozás és a népesség vándorlása között Magyarországon bármiféle összefüggést. Feltételezhető, hogy ha van kimutatható hatása a környezet állapotának lakóhelyünk megváltoztatására, megválasztására, akkor annak többféle jele lehet a népesség területi elhelyezkedésében.

Környezetünk állapotának romlásának vannak közvetett - például gazdasági - következményei és van hatása közvetlenül a létbiztonságunkra éppúgy, mint egészségünkre. A gazdasági tényezők között számunkra a legfontosabbak a mezőgazdaságra és az idegenforgalomra gyakorolt hatások, melyek növelik a gazdálkodás költségeit és csökkentik a gazdasági tevékenység hozamát, vagyis bizonyos térségekben rontják a megélhetési lehetőségeket (pl. Velencei tó környéke, Balaton, az Alföld középső része: Homokhátság)¹⁴⁰

Másutt a természeti katasztrófák esélyeit növelve közvetlenül veszélyeztetik az ott élők biztonságát. (Árvízi területek, viharoknak jobban kitett térségek: pl. Tiszahát, Nyírség) Az egészségügyi hatások között pedig elsőként kell megemlíteni, hogy egyértelmű összefüggés van a halálozások száma és az időjárási csúshőmérsékletek (hőhullámok) között különösen a nagyvárosi népesség körében. (Az egészségre gyakorolt hatás természetesen ennél is szélesebb körű.)

A kedvezőtlen változások által kiváltott egyik ésszerűnek tűnő alkalmaz-

140 Ezekkel a problémákkal behatóan foglalkozik: Oláh Miklós (2005), Dombi Gábor (2010), Agg Zoltán (2013)

codási mód a lakóhely-változtatás az időjárás-változás által erősebben érintett térségekből a kedvezőbb adottságú térségek felé, illetve a sűrűn lakott, a felmelegedés következtében kevésbé élhető nagyvárosok felől a ritkábban lakott, kedvezőbb környezeti paraméterekkel rendelkezők felé.

Hogy vannak-e valóságosan ilyen jellegű mozgások, ennek vizsgálatára egyetlen makrotársadalmi statisztika áll rendelkezésünkre: a népesség vándorlásának mutatói a népszámlálási adatok alapján. A 2011. évi adatfelvétel előzetes adataiból meg tudjuk nézni, hogy a tíz évvel korábbihoz képest településtípusonként milyen irányúak a mozgások. Feltételezhető ugyanis, hogy a városokból falvakba történő kiköltözés tendenciáit a korábbi urbanizációs folyamatokat magyarázó gazdasági tényezők kevéssé indokolják, elemzők szerint ezekben a faktoroknál valószínűbb a lakókörnyezet egészségre gyakorolt hatása valamint különböző pszichés és szociális tényezők. Amennyiben elfogadjuk, hogy a vándorlást, azon belül a városról falvakba történő költözést befolyásolják a környezet állapotának változásai, meg kell néznünk, hogy milyen mértékben jellemző az ilyen irányú mozgás: a kedvezőtlen környezeti adottságokkal rendelkező térségekből és településekről a kedvezőbb földrajzi térségek, települések felé irányuló helyváltoztatás.

3.1. Vándorlás városról falura

Magyarországon a belföldi és nemzetközi vándorlás legnagyobb nyertesei a falvak, ahol a vizsgált időszakban 2,3%-kal nőtt a migráció következtében a népesség száma. Ez azt mutatja, hogy a falu, mely az adaptáció egyik fontos ágense és „leginkább a lokális közösség, a természetbe ágyazottság, a közvetlen interperszonális kapcsolatokra épített integráció, valamint a hagyományörzés és –átadás mintáit adja az emberiségnek, és elsősorban ezekkel járul hozzá” egyének és csoportok adaptációjához.¹⁴¹ még mindig nagyobb vonzerőt jelent, mint a város.

A falusi népesség száma a két népszámlálás közötti időszakban 11-ben nőtt, 8 megyében csökkent. Preferált települések Pest, Győr-Moson-Sopron, Fejér és Vas megye falvai, de Komárom-Esztergomban, Zalában és Csongrádban is jelentős a falvakba költözők száma.

A falvakból történő elvándorlás Borsod-Abaúj-Zemplén megyén kívül nagymértékben érintette Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Baranya, Tolna népességét, de csökkent Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok és Somogy megyében is a falun élők száma.

141 Az ELTE Társadalomtudományi Karán létrehozott Közös Örökségünk Kutatóműhely például Magyarország négy tájegységén – Beregben, Nógrádban, Közép-Tiszavidéken és az Őrségben vizsgálta, hogyan képes a falusi társadalom a korunkban végbemenő változásokra az ökológiai és szociális fenntarthatóság követelményeinek megfelelő választ találni. (Lányi-Farkas, 2010.)

1. tábla

Belföldi és nemzetközi vándorlás 2011. évi népszámlálási adatok alapján
a 2001. évi adatokhoz viszonyítva (%)

Megye, főváros	2001. február 1. – 2011. október 1.		
	városok	községek	együtt
Budapest	1,7	-	1,7
Bács-Kiskun	0,5	-1,0	0
Baranya	0,3	-1,9	-0,5
Békés	-1,9	-3,2	-2,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	-4,2	-2,6	-3,5
Csongrád	0,8	2,3	1,2
Fejér	-1,8	6,1	1,4
Győr-Moson-Sopron	3,9	7,4	5,3
Hajdú-Bihar	1,4	1,1	1,4
Heves	-0,2	1,7	0,8
Jász-Nagykun-Szolnok	-2,0	-1,0	-1,7
Komárom-Esztergom	-1,1	3,6	0,5
Nógrád	-3,9	0,4	-1,5
Pest	13,6	14,6	14,0
Somogy	2,4	-1,4	0,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-2,0	-1,9	-2,0
Tolna	-2,2	-2,6	-2,3
Vas	-0,1	3,9	1,5
Veszprém	-1,2	1,0	-0,4
Zala	-0,3	2,3	0,9
Országos összesen			1,7
Ebből:			
Városok Budapest nélkül			1,3
községek			2,3

Forrás: 2011. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. KSH, Budapest, 2012.

Ha azt nézzük meg, hogy mely térségben volt a legjelentősebb a városi népesség számának csökkenése ismételten Borsod-Abaúj-Zemplén jár (-4,2%) az élen, második helyen Nógrád megye (-3,9%) található. Míg azonban Borsod-Abaúj-Zemplénben a falvakból történő elvándorlás is jelentős (-2,6%), addig Nógrád megyében a városból kiköltözők egy része a falvak népességét gyarapítja, így módon a vidéki népesség a vizsgált tíz évben Nógrádban 0,4%-kal nőtt.

4. Következtetések és hipotézisek

Természeti környezeti tényezők több vonatkozásban befolyásolják egyének és családok életstratégiáit. A vándormozgalom magyarországi statisztikái alapján feltételezhető, hogy a természeti és az épített környezetnek az egészségre, közérzetre, megélhetésre gyakorolt hatása mérhető elmozdulásokat eredményez bizonyos társadalmi-gazdasági mutatók mentén.

A migráció jelzőszámai szerint a népességnek faluról városra való áramlása a múlt század utolsó évtizede óta tart, és ez a folyamat 2001-2011 között sem állt le. A városokból való kiköltözés azonban nem magyarázható a gazdasági racionalitás fogalmkörében. Új fajta értékek, attitűdök mentén lehet csak értelmezni a változásokat, mely értékek között a kistelepülések környezeti, szociális adottságait érdemes/szükséges számba venni. Az otthon szemlélet (lokalitás), a felelősségérzet, az autonómia iránti igény erősödése valószínűsíthető a lakóhely-választással kapcsolatos döntések mögött. Kevésbé tudható azonban, hogy milyen mértékben játszanak szerepet ezekben a döntésekben tradicionális minták illetve milyen mértékben motiválja a cselekvőket újszerű megoldások keresése.

Vizsgálatunkban az eddigi kutatási eredményekre alapozva feltételezhetjük azt is, hogy egyének és családok alkalmazkodási stratégiái, döntései, cselekvései és az ezeket meghatározó attitűdök, vélemények társadalmi rétegenként eltérőek. Befolyásolja az egyén „társadalmi-termelési helyzete”, kulturális-műveltségi jellemzői, nemi hovatartozása, életkora, foglalkozása, lakóhelye, média fogyasztási szokásai, más szóval „felnevelő közege”.

IRODALOM:

- Agg Zoltán: Hipotézisek a klímaváltozáshoz való társadalmi gazdasági alkalmazkodás kérdéseiről, különös tekintettel a Balaton régióra in. Beszteri Béla: A felfedező tudomány, SZIE Győr, 2013, e-book, ISBN: 978-963-508-632-0
- Albert József: Érték, környezet, környezeti tudatosság in. Beszteri Béla: A felfedező tudomány, SZIE Győr, 2013, e-book, ISBN: 978-963-508-632-0
- Béres Tamás: Néhány szempont a globális éghajlatváltozással kapcsolatos kulturális mintázatok feltárását és értelmezését célzó átfogó vizsgálat tervéhez. Kézirat, 2003.
- Dombi Gábor: Demográfiai folyamatok hatásai a Balaton térségben, Comitatus, 2010. XX. évfolyam 8-9. szám = 35-50.p
- Gowdy, John: Vissza a jövőbe és előre a múltba. In: Takács-Sánta András (szerk.) paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs

- módok. Kossuth kiadó, 2007.
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: Konszenzusok és ambivalenciák. Reflexiók egy érték kutatás eredményeihez. In: Messing Vera és Ságvári Bence (szerk.): Közösségi viszonyulásaink. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Budapest 2012.
- Láng István: A fenntartható fejlődés Johannesburg után. Agroinform Kiadóház, Bp. 2003.
- Lányi András – Farkas Gabriella (szerk.): Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható? L'Harmattan Kiadó és a Budapesti Corvinus Egyetem, Bp. 2010.
- Lányi András: A fenntartható társadalom. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007/a
- Lányi András: A globalizáció folyamata. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007/b
- Lányi András: Az ember fáj a földnek. Utak az ökofilozófiához. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2010.
- Leveleki Magdolna: Éghajlatváltozás és értékátrendeződés Magyarországon. Tények és hipotézisek, in. Beszteri Béla: A felfedező tudomány, SZIE Győr, 2013, e-book, ISBN: 978-963-508-632-0
- Meyer-Abich, K. M.: Wege zum Frieden mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik, München-Wien, 1984.
- Messing Vera és Ságvári Bence (szerk.): Közösségi viszonyulásaink. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Budapest 2012.
- Oláh Miklós: (Ki)Útkereső Balaton régió, Comitatus, 2005. XV. évfolyam 8-9. szám = 23-33.p.
- Sachs, Wolfgang: Miféle fenntarthatóság? In: Takács-Sánta András (szerk.) paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007.
- Takács-Sánta András (szerk.) paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007.
- Zsolnai László: Ökológia, gazdaság, etika. Helikon kiadó, 2001.

Agg Zoltán

A klímaváltozás nyertesei vagy vesztesei lehetnek inkább a balatoni régió települései?

A leegyszerűsítve, egyszerűen globális felmelegedésként emlegetett éghajlatváltozás előkelő helyen szerepel a nemzetközi tudományos életben megfogalmazott világproblémák között. Az Eurobarométer felmérésekben is első helyen szerepel a Föld népességét veszélyeztető témák között:

1. Globális felmelegedés
2. Nemzetközi terrorizmus
3. Szegénység, élelmiszerhiány, ivóvízhiány
4. Fertőző betegségek elterjedése
5. Globális gazdasági visszaesés
6. Nukleáris fegyverek elterjedése
7. Fegyveres konfliktusok
8. Növekvő világnépesség

Az éghajlatváltozás, mely az elmúlt húsz év adatai tükrében Magyarországon az időjárás egyre szélsőségesebbé válása mellett, több alkalommal valóban a hőmérsékleti melegrekordok megdőlésével járt, további veszélyeket is hordoz. Így pl:

1. A mezőgazdaság nehezebb helyzetbe kerül
2. Erdőterületek pusztulnak el
3. Az ingatlanok értéke csökken
4. Az emberek a megélhetési nehézségek miatt elvándorolnak
5. Romlik az emberek egészségi állapota
6. A turizmus visszaesik
7. Az UV sugárzás miatt megnő a daganatos és a szembetegségek száma
8. Tömeges halpusztulás következik be
9. A közösségek szétzilálódnak
10. Az élővilág egyensúlya felborul
11. Növekvő háztartási költségek (locsolás, klímaberendezés)

12. Új betegségek jelennek meg
13. Ivóvízhiány, illetve vízminőségi problémák lépnek fel

Ezeket a veszélyeket az itt élő emberek természetesen különböző mértékben érzékelik, a balatoni régió területére vonatkoztatva tovább konkretizálhatók az éghajlatváltozásból következő veszélyforrások:

1. Gyakoribbá válik a Balaton alacsonyabb vízszintje
2. Csökken a Balaton térségi idegenforgalom
3. Nehéz helyzetbe kerül a Balaton-környéki borkultúra és élelmiszertermelés
4. A szükségessé váló öntözési, hűtési, stb. költségek miatt veszít gazdasági versenyképességéből az üdülőkörzet
5. Károsan befolyásolja a halállományt
6. Romlik a vízminőség
7. Munkahelyek szűnnek meg a mezőgazdaságban és az idegenforgalomban
8. Növekszik a fiatalok elvándorlása, tovább öregedik a helyi népesség

Ezek a problémák természetesen az éghajlatváltozástól függetlenül is fennállnak, így a legutóbbi népszámlálás eredményeinek tükrében különösen figyelemre méltó hazánk, és ezen belül is a Balaton Régió népességének előregedése. Ugyanakkor a régió egyes városaiban népességnövekedést is tapasztalhattunk, éppen az idősebb korcsoportban, ami rámutat nemcsak arra, hogy a legnépesebb korcsoportok most jutnak el a magasabb életkori kohorszokba, hanem a balatoni régió vonzerejére is. Már korábban is megfigyelhető volt egyes balatoni városoknak az átlagostól eltérő korstruktúrája, ami a nyugdíjasok Balaton-parti településre való költözésével is összefügghetett. Tapasztaltuk ezt korábban Balatonfüred esetében, de a korstruktúra változása jól kimutatható Siófok városánál is (a helyi hírportál Siófok népességszámának növekedését észlelve egyenesen a „Miami jelenségről” írt, utalva a tehetősebb amerikai nyugdíjasok Floridába költözésének párhuzamára).

Az éghajlatváltozás pozitív hozadékkal is járhat a balatoni régióban. Említünk meg ebből néhányat:

1. Biztosabb alapra helyeződik a turizmus
2. Új, melegkedvelő növények terjednek el
3. Több kormányzati figyelmet kapnak
4. A közösségi szolidaritás új érzését ismerik meg a környezetében élők

Ezekkel a kérdésekkel is foglalkozik a Pannon Egyetem folyamatban lévő kutatása, mely egy kérdőíves vizsgálattal az „Éghajlatváltozással kapcsolatos értékrend és attitűdvizsgálat a Balaton térségben” címmel foglalkozik ezzel a

kérdéskörrel. Ez a vizsgálat természetesen nem előzmény nélküli.

A Balaton társadalom-földrajzi kérdéseivel a XX. század második felében elsősorban idegenforgalmi szempontból foglalkoztak. Az üdülőterület lehatárolása is elsősorban a közvetlen part-menti területekre, illetve az ehhez kapcsolódó háttértelepülésekre korlátozódott, de az üdülőhely lehatárolását adózási szempontból az üdülőhelyi díj kiszabásának területére is meghatározták. (Így például nem szedtek üdülőhelyi díjat olyan ipari településeken, mint például Balatonfűzfő.)

A balatoni üdülőkörzet területe is egyre bővült, miközben a területlehatárolási problémák az üdülőterület, a területfejlesztési kistérségek, és a közigazgatási beosztás szempontjából folyamatosan gondot okoztak. Kérdéses volt a Balaton régió besorolása, hiszen a kiemelt üdülőkörzet területe lényegében egy közepes méretű megye területének felelt meg, az állandó népessége viszont egy kis megyéjével volt azonos.

Az ezredforduló környékén, amikor már megerősödtek a Balaton régió fejlesztésének intézményes keretei, létrejött a Balaton Fejlesztési Tanács, megalakult annak háttérszervezete, növekvő igény támadt a térség társadalmi, gazdasági fejlődéséhez szükséges statisztikai adatok elemzésére, illetve az adatgyűjtés körének bővítésére. Vizsgálati szempont volt az is, hogy helyesen történt-e a Balaton régió lehatárolása, s hogy létezik-e balatoni identitás. Olyan kérdések vizsgálata is előtérbe került, mint a Balaton régió állandó és üdülő-népessége közötti különbség okainak vizsgálata, a népesség korösszetételének változása, a vándorlási különbözet okai. A Balaton Fejlesztési Tanács háttér-intézményének szervezeti egységeként megalakuló társadalomkutató csoport feladata, hogy a szociológiai felméréseken túl a hivatalos statisztikai kimutató-sokban nem szereplő adatokat is megszerezzék. Az ezzel kapcsolatos kutatások fellelhetők a www.balatonregion.hu honlapon, illetve publikálásra kerültek a Comitatus Önkormányzati Szemle hasábjain is. A folyóirat elsősorban a nyári tematikus számokban közli ezeket a publikációkat, de esetenként is megjelenik egy-egy Balatonnal foglalkozó tanulmány.

A Balatoni Társadalomkutató Csoport vezetője a Comitatusban megjelent összefoglaló tanulmányában a népesség kérdéskörét a következőképpen írta körül:

„A régió népességére a két utóbbi népszámlálás időpontja között a kismértékű, de folyamatos csökkenés és a nagymértékű elöregedés volt a jellemző, melynek a partközeli településeken a természetes szaporodás csökkenése, a térség egészében a pozitív vándorlási egyenleg előbbi jelenséget kiegyenlíteni nem tudó mértéke az oka. A Balaton régió népessége 1990. és 2001. között közel 2,4 százalékkal csökkent. Ezen belül a partközeli települések lakosság-

ga fogyott, míg a háttértelepüléseké kis mértékben emelkedett. A KSH adatai szerint a régió lakónépessége 2005. január 1-én 253 052 fő volt. A 0,6 százalékpontos négy év alatti növekedés főleg az időskorú népesség partközeli településeket érintő megtelepedése által bekövetkező vándorlási nyereségének a következménye. A közelmúlt demográfiai elemzései derítették fényt arra, hogy jelentős strukturális problémákkal kell szembenézni a régió állandó népessége belső összetételének alakulásában. Az országos trendnek megfelelő természetes népességfogyást a régióban valamelyest kompenzálta az országos átlaghoz viszonyítottan kedvező vándorlási egyenleg, ez azonban a lakosság egyre jelentősebb mértékű előregedéséhez vezetett. E folyamatot jó ideje tovább gerjeszti az a körülmény, hogy elérhető áru lakóingatlanok és egész éves egzisztencia híján jelentős mértékű az újonnan végzett, magas szinten képzett fiatal korcsoporthoz tartozók régióból történő elvándorlása.

Ez utóbbival kapcsolatban a régió esetében egyértelműen kimutatható a kényszer. Megfelelő helyi egzisztencia, képzésük szerinti munkahelyek rendelkezésre állása esetén örömmel maradnának, hiszen olyan több generáció óta itt élők gyermekeiről van szó, akik szeretnek itt élni. Megélhetési okból azonban sorrendben, a fővárosban, a Dunántúl nagyvárosaiban és külföldön próbálnak szerencsét. A következő két éven belül a régió állandó népességének 5 %-a tervezi a Balaton környékének elhagyását, soraikban felülreprezentáltak azok, akikről az imént esett szó.

A régió népességének előregedését az a tény is erősítheti a jövőben, hogy a régióban üdülőingatlanokkal rendelkező magyar állampolgárok közül is az idősebbek részéről tapasztalható a régióba költözés szándéka, akik már inaktívként és biztos egzisztencia tudatában tennék meg a lépésüket.

A térség állandó lakosságának előregedését jól jellemzi, hogy 2004-ben 6535 fővel több 60 éven felüli lakos élt a régióban, mint 1999-ben. Az elmúlt évek demográfiai tendenciáit figyelembe véve prognosztizálható, hogy a régió népessége 2041-re akár 215 ezerre is csökkenhet (vándorlás nélküli változat), a 65 évesek és az ennél idősebbek aránya a jelenlegi 15%-ról megduplázódhat, vagyis eléri a 30-, (Keszthely városé pl. a 40-) %-ot. Mivel a prognózisok a régióba történő belföldi bevándorlás mérséklődésével számolnak, az üdülőkörzet népességmegtartó erejének viszonylagos megőrzése (jelentős területpolitikai beavatkozások híján) ma már csak a nemzetközi migrációtól várható. A régió demográfiai tendenciáinak endogén elemei mellett e folyamatot csak felerősíti a hazai és a külföldi állampolgárságú időskorúak üdülőkörzetbe történő megtelepedése, mely – különösen a gyógy idegenforgalmi központok közelében és a Balaton-felvidék egyes településein - új turisztikai ágazattá (silver economy, alkony gazdaság) fejlődhet.” (Oláh Miklós: (Ki)Útkereső Balaton régió, Comitatus XIV. évfolyam 7-8. szám)

Nemes-Nagy József egyetemi tanár vezetésével az ELTE-MTA regionális tudományos kutatócsoportja a gazdaság teljesítményét mérő GDP számításokat is elkészítette a régióra. Érdekes ezeket a számításokat összevetni Csíte András és Németh Nándor tanulmányával, amelyik Magyarország kistérségeinek jólétét vizsgálva egy másik mutatószámot alkalmazott.

A Balaton Régió Magyarország egyik fejlett térsége, a legtöbb balatoni kistérség viszonylag magas életminőséget nyújt. Ugyanakkor jelentősek a belső, balatoni különbségek is (Füred és Hévíz szemben a tapolcai, marcali és lengyeltóti kistérségek parttól távoli falvai). A balatoni kistérségek többségének relatív fejlettségi pozíciója szerény mértékben romlott a kilencvenes évek közepe óta.

A hévízi kistérség 1994-ben a harmadik legmagasabb 1 főre jutó GDP-vel rendelkezett, és maga Hévíz város is több ízben, mint Magyarország leggazdagabb települése híresült el.

Csíte András – Németh Nándor: Kistérségi HDI Magyarországon, 1994-2005. című tanulmánya szerint „a kevésbé vagy közepesen fejlett kistérségek övezeteiből kiemelkedik ugyan egy-egy néhány kistérségből álló fejlődési centrumövezet (pl. Budapest-Budaörs-Gárdony, Balaton, Sopron-Szombathely térsége, Győr és Komárom környéke).” Csíte András egy konferencia előadásán megállapította, hogy:

Az emberi fejlődés indexének (HDI) mutatószáma szerint a legfejlettebb Balaton környéki kistérség a balatonfüredi, nagyjából Csehország szintjén áll, a kevésbé fejlett keszthelyi az észti, az ennél kissé fejletlenebb tapolcai a bolgár, a legfejletlenebb lengyeltóti kistérség pedig a jordán szintet éri el. Ez utóbbi kistérség Magyarország leghátrányosabb (LHH) térségei közé tartozik.

2007-ben az 1 lakosra jutó GDP szempontjából sorba állított kistérségek között, Hévíz a 7. helyre csúszott vissza, miközben még 2004-ben a 4. helyen állt. Balatonfüred viszont tartja a 10. helyét. Az első 50 közé befér még a balatonföldvári, siófoki, balatonalmádi, fonyódi és keszthelyi kistérség, a tapolcai az 52-54. helyen tanyázik, míg a legtöbb, kevésbé fejlett településsel a marcali (101. hely) és a lengyeltóti (160. hely) kistérség rendelkezik.

Az elmúlt évtized társadalomkutatási tárgyú elemzéseit és a publikált cikkeket áttekintve az éghajlatváltozással összefüggésben több társadalmi-gazdasági probléma is előtérbe került. Az egyik a térség demográfiai és migrációs folyamataival is összefüggésben, a népesedés korösszetételének átalakulása, az állandó- és üdülőnépeség számának változása, az idegenforgalmi hasznosítás túl a lakófunkció erősödése.

A további tudományos kutatás során a következő kérdésköröket javasolom megvizsgálni:

Milyen mértékben változott a balatoni régió népességének konstruktuurája,

ezt mennyire befolyásolták a belső migráció folyamatai?

A gazdasági struktúra átalakulása következtében, a turizmus és az idegenforgalom mellett melyik ágazat képes megfelelő jövedelmet nyújtani a régió munkaképes korú lakosságának? A mezőgazdaság, a szőlő és bortermelés mellett lehet-e szerepe az időskorúakat kiszolgáló egészségügyi és szociális szolgáltatásoknak?

Milyen konfliktusok voltak illetve milyenek várhatók a régióban az éghajlatváltozás és a társadalmi-gazdasági változások következtében?

Vizsgálandó az éghajlatváltozással összefüggésben, elsősorban a Balaton vízszintjének változása miatti társadalmi konfliktusok hatásai is, így különösen a Balaton déli partján alacsony vízszint esetén, homokpadok és szigetek kialakulásának problémája, a Balaton vízpótlásának kérdése felvetődésekor, a régió túl térségekben élők szempontjainak figyelembe vétele (gondolok itt pl. a Marcal menti települések tiltakozó akciójára).

A nyugdíjas korú népesség Balaton környéki lakóparkokban történő letelepedésével kapcsolatban, a meglévő egészségügyi és szociális infrastruktúra is szűkös lehet, hiszen közvetlenül a Balaton parton egyedül a siófoki kórház színvonala vehető össze a budapesti és megyei székhelyű kórházakkal (pl. a balatonfüredi térségben lévő egészségügyi kapacitások nem szolgálják a helyben élőket, számukra a veszprémi kórház áll rendelkezésre).

További kutatások szükségesek azokon a településeken, ahol az elmúlt évtizedekben valamiféle konfliktus keletkezett. Ezek egy része az időjárás viszonyokkal függött össze, mint például a Balaton déli partján lévő településeknél, ahol magas vízállás és viharos időszak idején a Balaton kiöntése, míg alacsony vízállás esetén szigetek kialakulása volt a jellemző. (Tipikus példa Balatonfenyves Önkormányzata, ahol a testület egy alkalommal a Balaton medrében egy újonnan létrejött átmeneti szigeten tartott demonstratívan ülést.) Közigazgatási kérdésekkel kapcsolatos konfliktus a Balaton észak-keleti csücskében volt jellemző, így Balatonvilágos a siófoki ellátások igénybevétele érdekében Somogy megyéhez kívánt csatlakozni. Az erről kiírt népszavazás ugyan az alacsony részvétel miatt eredménytelen lett, de a megyehatár-módosításra így is sor került.

E település szomszédságában egy más jellegű közigazgatási változásra indult kezdeményezés, Balatonakarattya önállósnodni kívánt. Az erről szóló népszavazás sikeres volt, így a következő önkormányzati választás időpontjától kezdődően Balatonkenesétől különválik a vele egybeépült Balatonakarattya.

A területi közigazgatás átszervezése kapcsán vita volt arról is, hogy hány járás legyen a Balaton mentén, és hogy hol legyenek a járási székhelyek. (Az eredetileg nyilvánosságra hozott tervben, habár a kutatók javasolták, taktikai okokból mégsem szerepelt a Balatonalmádi járás, ami még jobban megerős-

sítette Balatonvilágos önkormányzati testületének megyeváltási szándékát.) Továbbra is kérdéses, hogy van-e realitása egy Balaton megye létrehozásának, vagy legalábbis a balatoni járások kistérségek együttműködésének az eddiginél szorosabb és intézményesítettebb formájának kialakításának.

A Balaton Régió turisztikai és lakóhely-fejlesztésének és jövőképeének fontos feltétele a kemény és lágy környezetszennyezések kezelése. A szőlő- és kertkultúra intenzív művelése kapcsán egyre több a panasz a zajhatásokra (kapáló- és permetezőgépek, palackozó üzem működése stb.), de a fejlesztési elképzelések kapcsán is felvetődnek a fokozottabb terhelés miatti környezetvédelmi problémák. Így például a Badacsony és Fonyód között tervezett kompjárat kapcsán nemcsak közlekedésfejlesztési, hanem környezetterhelési problémák is felvetődtek.

Megvizsgálandó, hogy a Balaton környéke - mint az idősebb hazai és külföldi nyugdíjas népesség letelepedési helye - mennyiben találkozik a meglévő állandó népesség és a jelenlegi üdülőtulajdonosok elképzeléseivel. Ismét véleménykutatásokat lenne célszerű végezni a letelepedő külföldi ingatlantulajdonosok és a helyi lakosok kapcsolatáról is.

Ma még nem jelentek meg erről friss kutatási eredmények. A statisztikai elemzések közül ugyan kiemelkedik a KSH összefoglaló tanulmánya a Balaton régió társadalmáról és gazdaságáról, ez azonban még a 2009-es adatokkal számolt, így mindenképpen szükséges megvárni a legutóbbi népszámlálás részletes eredményeinek a régió települései szerint csoportosított közzétételét, hogy megfelelő pontosságú másodelemzések készülhessenek.

IRODALOM

Albert József: Érték, környezet, környezeti tudatosság in. Beszteri Béla: A felfedező tudomány, SZIE Győr, 2013, e-book, ISBN: 978-963-508-632-0

Dombi Gábor: Demográfiai folyamatok hatásai a Balaton térségben, Comitatus, 2010. XX. évfolyam 8-9. szám = 35-50.p

Leveleki Magdolna: Éghajlatváltozás és értékátrendeződés Magyarországon. Tények és hipotézisek, in. Beszteri Béla: A felfedező tudomány, SZIE Győr, 2013, e-book, ISBN: 978-963-508-632-0

Lőcsei Hajnalka – Németh Nándor: A Balaton régió gazdasági ereje, Comitatus, 2005. XV. évfolyam 8-9. szám = 7-21.p.

Oláh Miklós: (Ki)Útkereső Balaton régió, Comitatus, 2005. XV. évfolyam 8-9. szám = 23-33.p.

Albert József

Érték, környezet, környezeti tudatosság a Balaton térségben - környezeti szakértők szerint

A VEAB Szociológiai Bizottságának szokásos évi konferenciáján tartottam előadást e témában. Az előadás rövidített anyagát adom most közre a *Studia Wesprimiensia* c. folyóiratban.

Mindenek előtt előzményként meg kell említenem, hogy a Pannon Egyetemen folyik egy átfogó kutatás a klímaváltozás hatásairól, s ennek keretében szociológiai vizsgálat is történik a Balaton térségben arról, hogy az ott lakók (600 fős minta) miként vélekednek a vizsgált kérdésekről, milyen ismereteik, értékeik, környezeti attitűdjeik vannak, s mit tapasztaltak a klímaváltozásról a térségben, hogyan értékelik ezeket, s miként vélekednek a várható hatásokról. Ezt a kérdőíves megkérdezést egészíti ki a térség környezeti szakértőinek mélyinterjúk módszerrel történő vizsgálata. Én négy szakértővel készítettem mélyinterjút, az egyikük egyetemi tanár, két személy a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság munkatársai, egy személy pedig évekig a Közép-dunántúli Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőségnél dolgozott, és feladatát képezte a Balaton-parti térség környezet állapotának felmérése, korrekciós javaslatok készítése. Ketten hosszú időn keresztül fontos közéleti tevékenységet is folytattak, P. Sándor az első szabadon választott Parlament környezetvédelmi bizottságának elnöke, R. Mária két ciklusban a veszprémi önkormányzat képviselő testületének tagja. A politikai részvételt azért hangsúlyozom, mert a társadalmiság olyan dimenzióját is megjelenítik, ami ráirányítja a figyelmet a változtatás lehetőségeire, vagy éppen a hiányosságaira.

Mivel az interjúk túlságosan széles spektrumban tartalmaztak kérdéseket, ezek közül csak néhányat elemzek dolgozatomban.

A klímaváltozás mint probléma

A klímaváltozást mind a négy megkérdezett szakértő jelentős, nagy problémának tartja, és kialakulásáért az embereket is nagymértékben felelősnek vélik. Eltérő mértékben ugyan, de számolnak az antropogén hatásokkal. Szerintük a felelősség jobban terheli a nagy ipari termelő, fosszilis energia fogyasztó és a gazdag, túlfogyasztó országokat (USA, Kína, Japán, Oroszország).

„- Az utóbbi évtizedekben egyértelművé vált, hogy a globális klímaváltozás az emberiség első számú környezeti problémája. Ebből más környezeti problémák is származnak.(...) Kapcsolatban van a savasodással is, ami a Föld széndioxid tartalmának növekedéseivel függ össze, de ez az első számú, és egyre súlyosabbá váló probléma. Olyan, amiből más problémák is származnak. Még akkor is, ha időnként megszólalnak, hangot kapnak egyéb vélemények, amelyek ezt bagatellizálják.(...) Ha megnézzük, láthatjuk, hogy a változások gyorsasága, sebessége megnövekedett, korábban jóval kisebb volt. A sarkvidéki jéghegyek, a gleccserek olvadása, a tengerszint növekedése mind ezt jelzik.(...) Magyarországon ma már olyan növények és állatfajok jelentek meg, amelyek korábban csak a Mediterráneumban voltak jellemzők. A klímaváltozás az ország vízgazdálkodását is érinti. A magyar mezőgazdaság termékszerkezetét is érinti, a meleg, szárazságtűrő növények irányában kell elmozdulnunk, a termékszerkezet nem maradhat ilyen, úgy kell megváltoztatni (a fajtákat), hogy meleg, illetve szárazságtűrőek legyenek (...) Az egészségügyi viszonyokat is érinteni fogja, a melegedést, főleg idősebb korban, nehezebb elviselni. A járványok szintén gyakoribbá válnak, a melegedő klímában könnyebben szabadulnak el.() Az időjárás a véletlenek szintjén zajlik, a tendenciákat kell nézni, igenis változás van. (...) Ha valaki kétségbe vonja a klímaváltozás tényét, azt szokták mondani: nézd meg honnét kapja a fizetését. A gazdasági érdekek ebben komoly szerepet játszanak. A részgazságokba persze bele lehet kapaszkodni, viszont tény, hogy jó 20 év alatt a szénkibocsátásban az antropogén hányad megduplázódott. Ha a tendenciát nézed, akkor egyértelmű a melegedés. Az eddig mért legmelegebb tíz év közül nyolc ebben az évtizedben volt.(...) Hamis biztonságot kölcsönöz ez a földtörténeti változás, mert, szinte rejtve történik, az ember a természeti folyamatokba soha nem látott mértékben beavatkozik. (...) A mai gyakorlatban a fosszilis tüzelőanyagok, az olaj, a gáz, a szén nélkülözhetetlenek, hetente indítanak széntüzelésű erőműveket. Másfelől a világ népszaporulata miatt erdőket irtanak, szántóföldekké alakítanak át. (...) A melegedés hatására Szibériában, az örök fagy birodalmakban jelentős mennyiségű metán szabadul fel, ami jelenleg jég formájában van jelen és szintén növeli a globális felmelegedést. A globális fölmelegedés nem azt jelenti, hogy a Föld minden pontján azonos módon emelkedik a hőmérséklet, nagy lehűlések is vannak. (...) Az Északi Sark jegének olvadása következtében keletkezett tengeri úton hajóval át lehetett menni az Atlanti óceánból a Csendes Óceánba. (...) A klímaváltozás globális jelenség, a kezelést nem lehet nemzeti határok közé szorítani, hasonlóan a terrorizmushoz. Földrajzilag, politikailag más-más környezetben jelenik meg, másként érzékelik, rendkívül sok érdek ütközik.(...)

A kiotói kibocsátás csökkenést az USA és Kína nem támogatták, holott az

emisszió közel felét ők okozták. A civilizációs kibocsájtást a fejlődő országok másként látják, számukra a nulla növekedés elfogadhatatlan. Azzal érvelnek, hogy ti annak idején megcsináltátok a HAVÁRIÁ-t, fejletté váltatok, nekünk is jogunk van a növekedéshez.” (P. S.)

„Az éghajlat megváltozásának hatásairól még mindig inkább elméleti viták folynak, nem nagyon látjuk azt, hogy gyakorlati lépések is történének; hogy hathatós intézkedések fogalmazódnának meg a gyakorlatban. Pedig látjuk, az idei év jó példa erre, - az ellentétek éve -, hogy húsvétkor még hó esett, utána meg többször 35-40 fokos melegek voltak hetekig. Egyelőre nem tudjuk, hogy a klímaváltozásnak van-e nagyobb hatása a természetre, vagy pedig az emberi tevékenységnek. Az, hogy adott helyen hogyan kezelnek valamit, jól vagy rosszul, ennek lokálisan és regionálisan is mintha nagyobb hatása lenne, mint az éghajlatváltozásnak.” Cs. J.

Augusztus végén interjúalanyom (Cs. J.) kollégájával Várpalotán a lőtéren pannon sziklagyepet vizsgáltak, és azt tapasztalták, hogy a szárazsághoz egyébként viszonylag jól alkalmazkodott gyep is ki voltak égve. Ilyenkor leegyszerűsítve az történik, hogy a növények életciklusukat lerövidítik, gyorsan elvirágoznak, termést hoznak, elszáradnak. Az évelő fajok is leredukálják a tenyészidőszakot. Ha az őszi folyamán elég eső esik, ezek az élőhelytípusok elég jól regenerálódnak.

„A lumnizer szegfűről írják, hogy akár októberig is virágozik, de mi augusztus közepén már csak kiszáradt, érett tokokat találtunk. A csapadékeloszlásnál tendencia, hogy az őszi és téli csapadék nem változik, illetve a súlypont ott van, oda tolódik el. A csapadék összmennyisége enyhén csökkenő tendenciát mutat, eloszlása nagyon egyenlőtlen. Egyre hosszabbak viszont a nyári száraz, eső nélküli időszakok. Az utóbbi száz évet tekintve az éves átlaghőmérséklet tendenciáját tekintve fokozatosan emelkedik, a vegetációs periódus hossza is egy bő héttel megnövekedett. Nem tudjuk, hogy a hőmérséklet emelkedésnek milyen hatása lesz.” Cs. J.

„A kevés eső miatt kiszülnek a legelők, előfordul, hogy már augusztus végén etetni kell az állatokat. Az Igazgatóság gyepkezelési és génmegőrzési célból komoly szürkemarha és bivaly állományokat tart fenn saját vagyongazdálkodásban levő területein. Ezek táplálása ilyenkor gondot okoz, sokkal költségesebb. Vannak bemutatási helyek, ahol lehet ezeket látogatni. A bivalycsordákat a Kis-Balaton térségében, Sármelléken, Zalaváron tartjuk, szürkemarhák Csupakon, Tihanyban, a Káli-medencében láthatók, míg a salgföldi major mangalica, őshonos szárnyasok, rackák illetve kutyafajták bemutatását is szolgálja.

Eltolódtak az évszakok, melegebb a nyár, a tél is kiszámíthatatlanabbá vált. Hosszabb távon a természet meg fogja tartani az egyensúlyát. Pár éve a Bala-

ton vízszínjével is gondok voltak, de a probléma megoldódott. A földtörténeti időszakokat nézve mindig voltak szárazabb meg nedvesebb időszakok, például Szigliget és Tihany valamikor szigetek voltak. Ez hullámszik. Ez a szárazság valószínűleg megszűnik, átmeneti. De azért ezt nehéz megjósolni.” (K. A.)

Az egyik szakértő úgy véli, hogy Magyarország jobban járna, ha a kvóta-feleslege terhére ipart fejlesztene. Véleménye szerint hazánk környezetéhez, és főleg a „régii kapitalista” országokhoz képest kevesebbet szennyez, kétségei vannak afelől, hogy az ország ökológiai lábnyoma a megengedhetőnél, az elfogadhatónál nagyobb lenne.

„Kezdjük a kvóta ügyvel. Magyarország kvótaügyben nagyon jól áll. Jól is álltunk, hatalmas tartalékaink voltak és jelentkeztek gazdag országok, aki fejlesztették az iparukat, ők vásárolták meg. Én ezt nem tartom jónak, hogy nálunk szinte nincs fejlesztés. Normális egyensúlyt kellene kialakítani az iparral, persze nem környezetszennyező iparágakkal, de például az élelmiszer ipart, a textil ipart lehetne fejleszteni. Kímélő módon munkahelyeket kellene csinálni, ami gazdasági szempontból fontos lenne. (...) A nagy fogyasztás, a nagy ökológiai lábnyom nem ránk vonatkozik, hanem a nagy országokra. A gazdag országoknak kellene visszalépni. Nem hiszem, hogy a mi ökológiai lábnyomunk nagyobb lenne a megengedhetőnél. Nálunk soha nem volt olyan nagy, mint a régi kapitalista országokban, ráadásul visszaszorult az iparunk. Lépjünk vissza folyamatosan, mi nagyon visszafogottak vagyunk, nem hiszem, hogy mi nagy kárt okozunk. Például Romániában folyik a műtrágyagyártás, és sok más fejlesztés is történik.” (R. M.)

Van-e érzékelhető hatása a klímaváltozásnak a Balatonra és a Balaton térségre?

Milyen jeleket, szimptomákat említettek a megkérdezett szakértők? Mindannyian megemlézték a szélsőséges időjárást, ami nemcsak általában a világban, vagy az országban jellemző, hanem a Balaton térségben is. Főleg a szélsőséges időjárás hatására ingadozik nagymértékben a Balaton vízszintje. Egy ilyen alkalommal került fel a 2000-es évek elején a Balaton vízpótlása, például a Rába folyóból. A Déli parton a Balatonban kis szigetek keletkeztek, félt volt, hogy veszélybe kerül a balatoni turizmus. Az egyik Balaton parti település polgármestere feltételezhetően figyelem felkeltési céllal egy ilyen újonnan alakult szigetcskén tartott demonstratíván képviselőtestületi ülést. (Agg, 2013) Tipikus esete volt a turizmus érdek és a környezeti érdek ütközésének. Erről az egyik interjú alanyom a következőket mondta:

„Az előrejelzések Magyarország szikkadásával számolnak. Magyarország klímája eltolódik, mediterrán jellegűvé válik. A szélsőségesség jellegét emelem ki. A Balaton vize lecsökkenhet. Voltak utópisztikus ötletek, hogy a Rábából

kell pótolni, szerencsére voltak értelmes vízügyesek, akik nem támogatták az ötletet. A Rába vize nem azonos a Balatonéval, megváltoztatta volna a Balaton ökológiáját. Itt is távlatos gondolkodásra lenne szükség, rendszerszemlélettel. A turizmus azonnali cselekvést sürget, akárhonnét is vizet akarnak, mert nem jön a vendég. Óriási veszteség érheti őket, bezárhatják a boltot.

Konszenzusra lenne szükség. Pár év múlva kiegyenlítődhez a víz, a természeti jelenségek változnak, a természet érdekeit kell elsősorban figyelembe venni. Pár évig esetleg többet kell gyalogolni, eliszaposodik a part, stb.” (P. S.)

A Balaton vizével kapcsolatos a balatoni halgazdálkodás. A horgászok egyfelől a balatoni halgazdaságra panaszkodnak, amely „túlhalássza hálóval” a Balatont, másfelől konstatálni kénytelenek azt is, hogy a tisztább víz azt is jelenti, hogy kevesebb benne a táplálék, ami a halak számára hátrányos. Különbséget vélnek felfedezni a tisztább (és halban szegényebb) felső és az alsó, a Kis - Balatonhoz közelebbi rész között. A Keszthelyi öbölben több a hal, mert több a táplálék is. Ugyanakkor az egyik interjúalanyom férje, aki sokáig a Veszprém megyei önkormányzat halászati-vadászati referense volt (P. Gy.), úgy véli, hogy a halkérdés csak kismértékben befolyásolja a Balaton környezeti minőségét. De kétségtelen, hogy el kell döntenie mi legyen a Balaton, inkább halastó vagy tisztább vizű fürdőt. Vagy valamilyen elfogadható kompromiszsumra kell törekedni.

„A Balaton esetében a hal jelentéktelen faktor, 5-10 százalék. Mivel visszaesett a szerves anyag bejuttatás, visszaesett a halállomány. Fel szokott merülni kérdésként, halastavat vagy fürdőtavat akarunk? A kettő együtt nem megy. A nyugati medence terheltebb, a keleti részen méterekre lelátni. Tisztább a víz és kevesebb a hal. A környezetvédelmet nem igazán befolyásolja a halászat.... Az idegen fajok betelepítését tiltani kellene, az amur veszélyes lenne. A törpeharcsa ismét elszaporodott, de a környezetre nem veszélyes. A Balaton – úgy tűnik – tud vigyázni magára. Az ezüstkárász is, noha megjelent, a horgászok nem szeretik, mert ikra- és ivadékfaló, de el is tűnt, a veszély lecsengett magától. Nem kellett közbeavatkozni. Tavaly volt egy harcsapusztulás, nincs rá elfogadható magyarázat, de azért a harcsaállomány nem pusztult ki.”(P. Gy.)

Érdekelt, hogy a Balaton kapcsán felmerült-e, hogy visszaállítsák a régi szabályozatlan állapotot. A rendszerváltás időszakában például a Dunával kapcsolatban komolyan felmerült, a szerző maga is tagja volt egy kutató csoportnak, amelyet az ISTER környezetvédő Alapítvány szervezett, vezetője a Dunai vízlépcső - építés elleni tiltakozás prominens alakja, a biológus-ökológus Vargha János volt.

A megkérdezettek ilyen szándékról A Balatonnal kapcsolatban nem tudnak, a legnagyobb beavatkozás a kis Balaton „lecsapolása” volt. Korábban, még Má-

ria Terézia uralkodásának idején készült terv a Balaton teljes lecsapolásáról, felszámolásáról, de ez szerencsére nem valósult meg. Ami jelenleg történik, azt röviden Cservenka Judit foglalta össze kérésemre.

„Ami szóba jöhet ilyen értelemben, a Kis-Balaton tározó területe, ami régen a Balaton öblözete volt. A Festicsek próbálták lecsapolni, de nem sikerült. Mocsaras, ingoványos terület maradt. Funkciója a 80-as évekig (1-es ütem), hogy a Zala folyóból érkező szennyet megfogja, és a vegetáción átszűrve jusson a víz a Balatonba. Az évek során egy algás tó lett belőle (Hídvégi-tó), az üledékből jelentős mennyiségű foszfor oldódott vissza. Emiatt egy időben nem is engedték be a Kis-Balaton vizét a Balatonba.

Ebben az évben elindult a 2-es ütem folytatása (Fenéki-tó). A vízügy kezdetben a tószerű állapotot szerette volna megvalósítani a vízszint jelentős megemelésével, de a Balaton - felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság természetvédelmi okokból ezt nem támogatta. Nem akarta, hogy olyan egysíkú tórendszer legyen, mint az 1-es tározó. 'A ramsári egyezmény betartása miatt is, ami a vadon élő vízimadarak védelméről szól, próbáljuk megőrizni a természetes mocsaras, nádas, gyékényes, sásos, minél változatosabb élőhelyi sokféleséget. (Balatonszentgyörgy, Zalavár térsége, A.I.). A beruházás élővilágra gyakorolt hatását a különböző élőlény-csoportokra irányuló, hosszútávú monitoring vizsgálatok eredményei fogják megmutatni.” (Cs. J.)

A Balaton vize immár évek óta kifogástalan minőségű. A javulás összefügg a Balaton környék csatornázásával, a szennyező üzemek (vágóhidak, hígtrágyás állattartó telepek, borgazdaságok, stb.) környezeti érdekű (szennyezést redukáló) átalakításával, felszámolásával, továbbá a korábbi nagyüzemi gazdálkodás során történő műtrágya mennyiség csökkenésével. Ennek a műtrágyának jelentős része korábban „bemosódott” a Balatonba.

A Balaton környékének legnagyobb gondja a csapadékeloszlás megváltozásából fakad, nyáron kevés a csapadék, kiszáradnak a legelők, takarmányozási gondok keletkeznek. Problémát okoz a vizes élőhelyek kiszáradása, a lápok eltűnése, az özönfajok (aranyvessző, bálványfa, selyemkóró stb.) által saját élőhelyükről kiszorított, vagy a gyorsan változó környezethez alkalmazkodni képtelen ritka, őshonos fajok veszélybe kerülése. Az erdőkben nagy problémát jelent az öreg bükkösök, gyertyánosok felújítása, amelyhez adott mennyiségű csapadékra és megfelelő hőmérsékletre lenne szükség. „Lehet, hogy mi vagyunk az utolsók, akik még ilyen erdőben sétálhatunk”- mondta szomorúan Cservenka Judit.

„Vannak olyan változások, amelyek nem feltétlenül degradációk. Növény-társulások, fajok esetén látunk elmozdulásokat. Nagyok az évszabatszerű eltérések. Van ahol nincs változás (győzedelmes hagyma), van, ahol igen. Például a pókbangó esetében, ami egy korán virágzó orchidea faj, erősen függ az egyed-szám a téli és a tavaszi csapadék mennyiségétől.” (Cs. J.)

Mit kellene tenni a klímaváltozás káros hatásainak csökkentése érdekében?

Előbb nézzük meg azt, hogy mire lenne szükség, mit kellene csinálni lokális szinten. Az interjúk szerint a probléma még nem eléggé tudatosult, nincsenek átfogó tervek a klímaváltozással összefüggő problémákról és feladatokról. Például a természetvédelmi kezelési tervekben sem szerepelnek kifejezetten éghajlatváltozás - hatások kivédésére irányuló intézkedések. Európai uniós forrásból számos vizes élőhelyen sikerült a területek vízellátását vízviszatarató műtárgyak segítségével javítani. Ugyanakkor konkrét tevékenységükben fellelhetők ilyenek, fejlesztéseikben törekednek környezeti szempontok érvényesítésére, amelyek eredményeként például csökkentik a káros anyagok kibocsátását. Vagy a környezeti nevelésben, bemutatókban, az általuk működtetett erdei iskolák tevékenységében bőven vannak ilyen elemek. Fontos előrelépés volt a HABIT-CHANGE Interreg pályázatban való részvételük, ugyanis a vásárolt berendezések, mérőeszközök segítségével a monitoring révén célzottan végezhetnek klímaváltozással kapcsolatos kutatásokat.

„Korábban az volt a probléma, hogy láttuk ugyan a változásokat, de háttérváltozókat nem tudtunk mérni. Két telepített meteorológiai állomásunk folyamatos adatszolgáltatásra képes. A vegetációban végbement változásokat a hőmérséklet és a páratartalom befolyásolják leginkább. Ezek mérésére mikroklíma - mérőket szereztünk be, melyek hosszú időn keresztül képesek adatot rögzíteni. Vásároltunk vízminőség-mérőket is, havi rendszerességgel mérjük a - nem őshonos, melegebb vizeket kedvelő, több esetben özönfajként fellépő hínárfajok monitorozásával párhuzamosan - a Tapolca- és a Kétöles-patakon az oldott oxigént, a PH-t, a vezetőképességet és a hőmérsékletet.” (Cs. J.)

A Nemzeti Biodiverzitás-monitorozó Rendszer keretében számos különböző élőhely - típust monitoroznak, 48 védett növényfaj állomány nagyságát kísérik figyelemmel, próbálják elkerülni a kihalásukat. „A sásdi réten él a lisztes kankalin, amely régi címernövényünk. Ez egy jégkorszaki maradványfaj, az Alpokban él magas hegységekben (1000-2000 méteres magasságban), nálunk maradtak csak fenn lápréti populációi, ezért az Igazgatóság működési területén kiemelt feladat ennek a fajnak a megőrzése. Sokéves kutatás és kísérlet folyik a faj különböző körülmények közötti viselkedésének megismerése érdekében. Ritka fajaink legtöbbször szűk ökológiai igényű, specialista fajok; a környezeti tényezők gyors megváltozására feltehetően nem tudnak majd elég gyorsan reagálni.” (Cs.J.)

Fontosnak tartja a nemzeti park a nagy területekre kiterjedő legeltetést. Sajnos, a térségben visszaszorult az állattartás, sok elgyomosodott terület van, ezeket legeltetni, vagy rendszeresen kaszálni kellene. „A mocsárréti, lápréti fajokat kellene védeni (kékperjés illatos hagyma, lisztes kankalin, fehér májvi-

rág, szittyósok, magas sások, stb.) De ezeket kiszorítják a nem őshonos fajok, mint például a magas aranyvessző. Ez a faj Amerikából került be, itt nincs természetes ellensége, agresszíven terjed és szorítja ki a természetes fajokat. A magas vízállásnál nem okoz problémát, ott van gond, ahol csak időszakos a víz jelenléte (...) Az aranyvesszőt zsenge korában lelegeli a szürkemarha, vagy le kell kaszálni. Egyedül a méhészek kedvelik, mivel jó mézelő.” (Cs.J.)

A pusztuló feketefenyőket, amelyek szintén nem őshonosak a Balaton felvidéken, lombos fákkal kellene felváltani, mint a molyhos tölgy, virágos kőris.

Egy másik interjúalanyom, Péterné Rózsa Mária szintén hangsúlyozta az erdők védelmét. Egyfelől a régi erdőterületek ésszerű, tradíciókat figyelembe vevő rekonstrukcióját, másfelől a jelenleg elterjedt erdőbekerítés tilalmát

„...Jó lenne, ha megnéznénk, hogy hol voltak erdős területek, legelők, víz-sza lehetne nyúlni a régi birtokszerkezethez, láthatnánk, hogy mi érzi ott jól magát. (...) Az állattartást kellene támogatni, most tarra vágják és nincs állat rajta. Az üres legelőért támogatást kap, a bokrokat, fákat eladják az ajkai Hő-erőműnek.(...) Nagy probléma, hogy bekerítik az erdőket. Nem lehet bemenni, a vadállomány teljes tönkretétele ez, útvonalakat vágnak el, például a szarvas egész messzire elmegy, ha teheti. A Somló alatt zalai szarvast lőnek, de a kerítésrendszerekkel ennek véget vetnek. A gazdag emberek ezt csinálhatják. A híres magyar szarvas állomány meg fog szűnni, beltenyészet alakul ki. Falopásra hivatkoznak, tegyenek oda egy sorompót, de nem kellene az egész erdőt bekeríteni.”P.Gy.)

Tanulságos történet az is, hogy mennyire nehéz környezeti értékeket védetté nyilvánítani. „Veszprém szép város, de mindössze egy védett tiszafája van az Imre doktor házában. Én környezetvédelmi referensként, plusz képviselőként is szorgalmaztam, hogy legyen Csatárhegyen a kápolna környéke természetvédelmileg védett hely. A zirci múzeum botanikusával megnéztem, hogy milyen természeti értékek, fajok vannak ott, amelyek ezt indokolnák. Nem tudtam kivitelezni. Mindig elodázták a döntést. Talán a vadászok féltek, hogy nem mehetnek oda? Pedig nem lett volna bekerítve.” (P. R.M.)

A négy megkérdezett szakértő közül ketten nagyon fontosnak tartanak az öntözési lehetőségek bővítését. Erre az aszályos időszakokban lenne leginkább igény. Szükség lenne víztározókra, valamikor a megyében kb. 50 számon tartott, jelentősebb tározó volt, ma ennek a töredéke, (P. Gy.)

(...) „A tavaszi, téli vizeket, belvizeket meg kellene próbálni megfogni. Valamilyen szinten biztos megoldható lenne, noha a nyári aszályal a párolgás mértéke is nagyobb lenne. Meg kellene kérdezni erről a hidrogeológusokat.” (Cs. J.) Gondként merül fel a vizes élőhelyek megmentése is. Az élőhely-rekonstrukciók csak középtávon jelenthetnek megoldást....

A változtatáshoz szükséges teendők általánosabb szinten is felmerültek.

Például, hogy miként kellene megváltoztatnunk értékeinket, környezet attitűdjeinket. „Bízzunk az emberi bölcsességben, hogy a szaporodó jelek láttán egy újfajta társadalmi elképzelés alakul ki, ahol nem a minél több technikai eszköz, a szolgáltatások legmagasabb színvonala, stb., hanem olyan egyszerű értékek mint a család, az egészség, a szociális érzések, az un. belső értékek válnak fontossá, amiről megfeledeztünk. Tudjunk örülni apró dolgoknak is (...) Vannak gazdaságon túli értékek, amelyek ugyanolyan fontosak”. (P.S.)

Az interjúk során felmerült az is, hogy a fenntarthatósághoz milyen gazdaságra lenne szükség? Piac nélküli ökogazdaságra? Az önellátás, a közvetlen csere felértékelésére? Kicsiny, átlátható méretű gazdaságokra? (Schumacher) Erről az egyik interjúalany a következőket mondta: „Meg kellene szüntetni a gazdaság omnipotenciáját, a gazdaságot funkcionális autonómiával kellene felruházni, ugyanis fontos funkciókat lát el.. Georg Simmel német filozófus írja, hogy a rablásból lett a csere, megjelenik a pénz, ami a cserét felgyorsította. A piacnál jobb színteret a cseréhez azóta sem tudtak kitalálni. Az euró-amerikai civilizáció immanens kategóriájává lett. Érdekesen rímel rá XVI. Benedek Caritas Veritatae körlevele. A pénzügyi válság idején, 2005-ben írta, hogy ezek a fogalmak, hogy pénz, piac, haszon nem önmagukban rosszak, a kérdés, hogy a közjót szolgálják-e vagy az önző haszonszerzést. Nem a piacot kell megszüntetni, mert akkor visszatérhetünk a rabláshoz. (...)

Óriási gond, hogy a gazdaság forog a maga mágikus négyzetében. Külső-belső egyensúly, növekedés, elegendő munkahely, a pénz értékállósága. Igaza van Dahrendorfnek, hogy a munka társadalmában lassan elfogy a munka .. A gazdaság a maga növekedési igényét mindig azzal falazza alá, hogy munkahelyteremtés. Mit fognak csinálni az emberek?

(...) Nem a gazdaság teljes legázolásán át vezet az út, nem vagy - vagy, hanem is-is probléma... Az omnipotenciát, amit élvez a gazdaság, funkcionális autonómiává kellene átalakítani. Van funkciód, azt lásd el, de ne próbáld az élet minden viszonylatát személytelenné tenni.”(P.S.)

Hogyan történjen az alkalmazkodás a megváltozott klimatikus viszonyokhoz? Legáltalánosabban értékeinket, környezeti attitűdjeinket kellene megváltoztatni, környezettudatosabbakká kell válnunk mindennapi cselekvéseinkben is. A klímaváltozáshoz történő alkalmazkodás során ugyanerre van vagy lenne szükség, csak célirányosan a klímaváltozásra fókuszálva. A mindennapi viselkedés szintjén ez azt jelenti, törekedjünk arra a tágran értelmezett fogyasztás során, hogy mindig tekintettel legyünk a klímaváltozásra, úgy kell élnünk, hogy ne rontsuk a jelenlegi helyzetet fogyasztásunkkal, a káros anyag kibocsátással, sőt próbáljuk meg javítani azon. Egész konkrétan: minél kevesebb fosszilis energiát használjunk, kerüljük a túlfogyasztást, gondoljunk ökológiai lábnyomunk nagyságára, stb.

Felmerülhet az is, hogy a modern tudomány és technika segítségével magát az emberi szervezetet alakítsuk, változtassuk olyanná, hogy ezáltal el tudja viselni a megváltozott kedvezőtlen környezeti körülményeket. Ez ma még szerencsére nem valóság, scifikben olvashatunk róla, de a megvalósíthatóságtól nincs annyi-
ra messze. Az egyik interjúban hangzott el a következő eszmefuttatás.

„Gyakran felmerül, hogy ha nem sikerül megtartani, megőrizni a természetet ebben a formájában, akkor változtassuk meg az embert.(...) Egy angol geológus már beszélt egy olyan emberről, aki 200 év múlva a tengerekben fog élni. (...) Wilhelm Oswald fizikus-kémikus kőnigsbergi kertjében halastavat épített, és amikor megkérdezték tőle, hogy miért tart nyálkás halakat, amikor rengeteg más, esztétikusabb dolgot is tarthatna, azt válaszolta, ”bolond lennék fűteni a világegyetemet”. A halak anyagcseréjüket a mindenkori hőmérsékleten végzik, ami kétségtelenül nagyon energiatakarékos. Ha az ember is vízben élhetne, ilyen szempontból valóban előnyös lehetne, mert például téli álmat aludhatna, több embernek lehetne munkája, stb. Az állatok 38 C fokon, az ember 36,5 fokon tud élni, ami jelentős hőkibocsájtást jelent hét milliárd ember esetében (...) Géntechnológiai úton kikalapálok egy embert, aki a mindenkori hőmérsékleten tudna élni. Talán inkább az életvitelt kellene megváltoztatni. Viszont kétségtelen, hogy van három olyan új technológia, ami az emberi identitást is megváltoztathatja. Ezek a következők. Az információs technológia, a biotechnológia és a nano technológia. A biotechnológiát már nemcsak gyógyászati, hanem kozmetikai, farmekológiai céllal is használják. Vannak olyan vegyi anyagok, amelyek képesek a személyiséget megváltoztatni. A nanotechnológia azáltal, hogy mindenben áthatol, a rendszerhatárokat veszélyezteti. Megváltozhat a környezet és az én közötti viszony.”(P.S.)

Természetesen a professzor úr sem szeretne ilyen jövőt, ilyen resilienciát, azt tartaná jónak, ha az emberi viszonyok változnának meg úgy, hogy az ember a megváltozott körülmények között is létezni tudjon.

A problémák fő okát abban látja, hogy körülbelül 200 éve megváltozott a gondolkodás, a természetszemlélet. „Ma sokak szemében a természetnek nincs önértéke, csak használati értéke. Pedig tisztelni kellene a teremtményt. Amit nem tiszteltek, annak egyetlen értéke a haszna Túlságosan eluralkodott az antropomorf szemlélet.” (P.S.) Úgy véli, hogy az ember mentalitásában is változást kellene elérni, ami a felnőtteknél már nagyon nehéz, a nevelésnek kellene nagyobb szerepet kapni. A rossz utat módosítani kellene, mert ha nem változtatunk, bekövetkezik a katasztrófa. Egyetért Láng Istvánnal, akinek a vezetésével megalakult a Túlélés szellemi kör. „Ki kellene mondani, hogy a túlélésről van szó.”(P.S.)

Hosszan lehetne folytatni, hogy mit kellene tennünk a katasztrófa elkerüléséért. Csak vázlatosan sorolom fel a megkérdezett szakértők további javasla-

taik. Több anyagi forrást kellene szánni a környezetvédelemre, az oktatásra, a nemzeti parkokra. Nagyobb részt kellene vállalni a tömegkommunikációnak a tájékoztatásból, a klímaváltozás hatásainak és a szükséges tennivalóknak a megismertetéséből. Nagyon fontos szerepe van a civil társadalomnak, a politikai akaratoknak, a felelősséget érző emberek összefogásának, közös fellépésének. Csak rendszerszemléletű, távlatos gondolkodással remélhető siker.

HIVATKOZÁSOK

- **Agg Zoltán:** Hipotézisek a klímaváltozáshoz való társadalmi – gazdasági alkalmazkodás kérdéseiről, különös tekintettel a Balaton régióra. In: A felfedező tudomány, szerk. Beszteri Béla, 2013, http://kgk.sze.hu/a_felfedező_tudomány. Letöltés ideje: 2013. november 15.
- **Interjú dr. Cservenka Judittal**
(dr. Cservenka Judit a Balaton – felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság kutatási szakreferense, kertészmérnök, környezetvédelmi szakmérnök, korábban a NEVIKI Toxikológiai Intézetének, majd a Veszprémi Egyetemnek a munkatársa. Részt vett a környezetmérnöki szak létrehozásában. Phd fokozattal rendelkezik.)
- **Interjú dr. Kopek Annamáriával**
(dr Kopek Annamária geográfus, turizmus közgazdász, 1981-től a Közép - dunántúli Környezet és Természetvédelmi Hivatal munkatársa, majd a Balaton - felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság munkatársa, jelenleg az Ökoturizmus és környezeti nevelés osztály vezetője)
- **Interjú Dr. Papp Sándorral**
(**Dr. Papp Sándor** vegyészmérnök, környezetkémikus, akadémiai Dr, ny. egyetemi tanár, az első szabadon választott Parlament országgyűlési képviselője és a Környezetvédelmi bizottság vezetője. Több környezeti témájú könyv szerzője.)
- **Interjú Péterné Rózsa Máriával**
(**Péterné Rózsa Mária** vegyészmérnök, : Kutató mérnök a MÁFKI-ban, majd 1980-ban átkerül a Természetvédelmi Felügyelőségből Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőséhez. Ő volt az első környezetvédelmi munkatárs. Innét került át a területfejlesztéshez. A létrejött Országos Területfejlesztési Központ nyomán regionális fejlesztési tanácsok létesültek. Helyileg a Veszprém Megyei Önkormányzat fogadta be az új területi irodát, itt dolgozott 2004-ig. 2002-től 2010-ig Veszprém városban önkormányzati képviselő.)
- Néhány felhasznált információ Rózsa Mária férjétől, **Péter Györgytől** származik.

Magvas Mária

A dualizmuskori szegénygondozás gender szemléletű megközelítése

2008-ban az ELTE Szociálpolitika szakon benyújtott *Szegénygondozás Veszprémben, a dualizmus korában* c. szakdolgozatomban elsősorban a szegénységélyezésről, a kolduskérdés kezeléséről írtam részletesen. A tárgyalt időszakban a szegényügy körébe utalt tevékenység három részére tagozódott: *szegénységélyezésre, szellemi és testi beteggondozásra, állami gyermekvédelemre*. A címben jelölt kérdéskörrel szakdolgozatomban végeztem el az alapvetést, melyet a megadott terjedelmi korlátok behatároltak.

Jelen írásomban kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam a szegénygondozás témakörét egy új aspektusból, a társadalmi nem (gender) központú szociálpolitikai megközelítésből, ezzel új impulzust adva a szegénygondozás témakörének gender szempontú továbbgondolására.

Fogalom meghatározás

„A gender egy társadalmi konstrukció, azon szerepek (szocializáció, esélyek, követelmények, stb.) összessége, amelyeket látszólag biológiai nemünk határoz meg; azon tulajdonságok halmaza, amelyeket a köznyelvben nőiesnek és férfiasnak hívunk.”¹⁴²

Gender interszekcionális elemzés pedig „szociális és kulturális kategóriák összefonódásának vizsgálata, többség-kisebbség kapcsolatára, marginalizált csoportokra fókuszál, úgy mint: gender, faj, etnicitás, fogyatékoság, sexualitás, osztály és nemzetiség.”¹⁴³

Lehetséges elemzési szempontok

142 Dr. Bánya Emőke – Benkő Fruzsina: *A feminizmus és a szociális munka: elmélet és gyakorlat*

In: (szerk.:Dr. Adamik Mária) *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe „Gendering Social Policy”* ELTE TÁTK, Budapest, 2012. 118.o.

143 Uo.117.o.

Egy társadalmat különböző szempontok szerint elemezhetünk, leírjuk a különböző társadalmi problémákat, azokat a politikákat, amelyek a problémákra reagálnak és vizsgálhatjuk, hogy a meghozott döntések, intézkedések milyen változásokat eredményeznek. Az elemzés finomítható és árnyalható, illetve teljesebbé tehető a gender-szemponútú és interszekcionális megközelítéssel.

Jelen esetben a szegénygondozás témaköre megközelíthető, kibővíthető a szociálpolitika gender fókuszú elemzése központi kérdéseinek felvetése által: egyenlőtlenségek vizsgálata férfiak és nők között, fogyatékos emberek és épek között. A többségi és kisebbségi csoportok helyzete. A hatalmi viszonyok mentén is érdemes lenne elemezni a fenti területeket.

Férfi és nő közti társadalmi különbségek, szerepelvárások

Elsőként a férfi és nő közti társadalmi különbségekről, szerepeikről kellene említést tenni. Vizsgálható a kérdés a segítők és a segítették oldaláról. Kik segítenek? Férfiak vagy nők? Hol vannak jelen? A hivatalokban a férfiak, a konkrét, tevéleges cselekvés terén pedig a nők. A segítői oldal három nagy területre osztható: hatóság, egyház, egyletek. A hatósági munkát férfiak végzik, az egyházban is. Elsősorban a katolikus egyházra gondolok, mivel Veszprémben a dualizmus idején nagyon erőteljes a jelenléte és a tevéleges segítség terén is kiemelendő a szerepvállalása. A katolikus egyház részéről anyagi segítséget, támogatást az egyház vezetői adtak, az egyházi hivatal az anyagi támogatások adminisztratív lebonyolítója, a plébániák, papok, káplánok, akik kiosztják az adományokat. Veszprémben működtek apácarendek is, az oktatásban és az ápolás területén tevékenykedtek. Apácák ápolták a betegeket a kórházban és az 1930-as évektől a szegényház működtetését szintén ők látták el. (korábban a város működtette és férfi felügyelőt alkalmaztak) Az egyletek tevékenységére a későbbiekben fogok kitérni, előljáróban annyit, hogy ezen a területen már jelentős a női szerepvállalás.

Érdemes területenként külön-külön is vizsgálni a fenti, nemek szerinti szerepeket, feladatokat.

Miként látja az adott problémát a kor férfi társadalma és asszonyai? Tovább színezhető a kérdésfeltevés. Miként vélekedik egy adott szociális problémáról egy úrinő, és hogy látja ugyanazt a kérdést egy polgári származású nő? Különbségek a különböző társadalmi osztályokból származó nők gondolkodása, szerepei között. A fenti szempontok szerint végiggondolt dolgozatban talán nagyobb szerephez juthat a feminista megközelítés, ami alatt azt értem, hogy nagyobb hangsúlyt kapna a nők szerepének, helyzetének vizsgálata.

A dualizmuskor segítettjei és a kitaszítottak

A segítették oldaláról vizsgálva a kérdést. Kik szorultak segítségre, illetve kiknek volt hajlandó segíteni a dualizmus kori segítő? Férfiak, nők, gyermekek, betegek, fogyatékosok. Korábbi szakdolgozatom készítése során, a levéltári kutatáskor a marginalizálódottak között nem találtam még csak utalást sem a cigányokra, prostituáltakra. Miként viszonyultak a segítők ezekhez az emberekhez? Volt-e különbség a bánásmód, hozzá állás tekintetében egy fiatal lány vagy fiú, idős asszony és idős férfi között?

Gyáni Gábor *A regulázó gondoskodás* című tanulmányában behatóan foglalkozik a szegények, szegénység megítélésének a kérdésével. A szegénységnek a megítélése az újkorra megváltozott. A családszerkezet átalakulásával, a nukleáris család kialakulásával az egyénekről már nem közvetlenül a család, hanem a közösség kezd gondoskodni, ami persze közel sem jelent akkora biztonságot, mint a családi kötelék. Megváltozott idővel a szegény megítélése is a társadalom részéről. Gyáni Gábor a „szegény imázs” megváltozásának okát részben az individualizációban és a szegénység ökonomiai jelentéstartalommal történő bővülésében látja. A vándor koldus nem tartozik már családi kötelékbe, közössége sincs már, az állami hatóság látókörébe kerül, mint potenciális bűnöző, akire oda kell figyelni, a velük való bánásmód rendészeti kérdéssé válik. A XIX. századi liberalizmus idején az a szegény számíthatott csak segítségre, aki megfelelt a társadalmi gondoskodás szempontjából fontos négy dolognak: biztonságnak, rendnek, munkának és méltóságnak. A biztonsághoz tulajdon kellett, ha nem voltak anyagi javak, akkor ezt a munkával lehetett némileg pótolni. A különböző javak birtoklása a biztonság mellett, önállóságot, tisztelt méltóságot adott a javak birtokosának. A proletár munkával igyekezett az elvárásoknak megfelelni. Ő az, aki tevékeny, nem lusta, dolgozik, ezen az úton csatlakozhat a polgárok világához. A pauper, a nincstelen, akiben a fenti logika mentén nincs mit tisztelni, nevelésre szorul, vissza kell vezetni a társadalomba, ez pedig csak erőszakkal megy. Meg kell őket büntetni, mert ők maguk erkölcsi hiányosságukból adódóan maguktól nem képesek változni. A változás itt azt jelenti, hogy visszatagozódnak a normális társadalmi életbe. Lustálkodás helyett munka, munkára kényszerítés. A prostituáltak is kordában tartandók, a felügyelet alá tartozók közé tartoztak, akik veszélyt jelentettek a jó erkölcsökre. Leginkább azonban közegészségügyi és rendészeti problémát jelentettek.

Eltérő problémalátás

Visszatérve a fentiekben említett eltérő problémalátásra férfi és nő között, valamint osztálykülönbségekre, úrinők és cselédek között. Találtam kettő újságcikket, amely több rétegű. Nemcsak a férfi és nő látásmódbeli különbségeről kapunk információt, hanem az úri osztály és a cselédség viszonyáról,

valamint véleményéről, az alsóbb néprétegekről. A Veszprém című folyóirat 1884 októberében kettő vezércikket is megjelentetett a cselédek fővárosba áramlásával kapcsolatban.

1884. október 19-én a Veszprém című folyóirat vezércikkének címe: Ártatlan áldozatok. A cikk írója nevét így írta alá: dr. Ethicus. Feltételezésem szerint a cikket álnév alatt férfi írta.

A cikk arról szól, hogy fiatal lányok tömegével mennek a fővárosba cselédnek. A tapasztalatlan lányok hamar áldozatul esnek, megesett lányokként térnek vissza. A cikk nem is annyira az erkölcsi részét emeli ki, de erről is ír, hanem inkább a dolog anyagi természetét. Ugyanis betegség esetén, vagy ha lelencházba került a leányanya gyermeke, ennek költségét a község - ahonnan az anya származik - fizeti és ez szinte elviselhetetlen terheket ró a településekre. A cikkből megtudhatjuk, hogy miként vélekedik a polgárság egyik férfi tagja, vélhetően a közvélekedéssel megegyezően a „munkásosztály legalsóbb rétegéről”. Idézet az újságcikkből: „... aki többször és közvetlenül érintkezik a munkásosztály legalsóbb rétegével és áttekintő pillantást vet a közöttük mindig gyorsabban terjedő immorális életre, megdöbbenéssel veheti észre, hogy a férfiak közt a mértéktelen bor- és pálinkaivás, az asszonyok közt a könnyelműség és ivás, a lányok közt pedig a ledér életre való hajlam kezd szívós gyökeret verni (...)”

Erre az írásra reagál ugyanebben az újságban 1884. október 26-án André Gyuláné. Átlapoztam a korabeli lapokat, nem jellemző, hogy nők sűrűn megszólaltak volna a lapok hasábjain. Az írás címe: Cselédjeink. Rendkívül lesújtó véleménnyel van a cselédekről. Azt panaszolja, hogy mindenki elmegy a környékről a több pénz reményében, és aki itt marad cselédnek, azok alkalmatlanok. Mit várnak el a cselédektől? „Használhatóságot”, megbízhatóságot, ügyességet, szorgalmat, erkölcsöt. Helyette mivel találkoznak? „az idősök még csak tudnak valamit..., de a fiatalja iszonyúan romlott, haszontalan kezd lenni. Szemtelen, hencegő, lopó, szökő, kárt tevő, rest, piszkos, rendetlen, gondatlan, hűtlen...” Az előző cikk a megoldást abban látná, hogy a rendőrkapitány csak akkor állítson ki cselédkönyvet, ha a szülők egy bizonyos összeget fel tudnak mutatni, ami biztosítékul szolgálna arra az esetre ha a lányok megbetegedne, tehát ne a településnek kelljen a költséget kifizetni. Jelen írás viszont az úrhölgyeket összefogásra biztatja. „(...) nem egyezhetnének meg abban, hogy őszinte, a valónak megfelelő és részletes bizonyítványt adni a távozó cselédnek, kiemelve a távozás okát is és rossz bizonyítvánnyal jövőt nem fogadni meg? „

Egyik írás szerzője sem gondolkodik el azon, hogy mit érezhetnek ezek a fiatal lányok, akik egy falusi közösség életformáját, szokásait maguk mögött hagyva hirtelen bekényszerülnek a városba, egy másik társadalmi osztály életvilágába, ami számukra teljesen ismeretlen. Itt kellene hirtelen megfelelni az

elvárásoknak, ami természetes, hogy nem mindenkinek sikerül.

Az alábbi cikkrészletből képet kaphatunk a kor előkelő asszonyairól, akiknek a maguk oldaláról nézve sarkalatos kérdés volt, hogy nem kapnak megbízható cselédet. A szembenállás, elkülönülés a női táboron belül erősen érződik. Az együttérzésnek nyoma sincs. Az első cikk pedig bemutatja, hogy miként is vélekedett a város előkelősége a legalsóbb népréteg férfairól, asszonyairól és leányairól. Nem voltak sokkal jobb véleményen a kolduló gyerekekről sem.

A következő újságcikk az úrhölgyek lelkiismeretét ébresztgeti, mégpedig egy „nőtárs” személyében, aki nem így nevezi magát. A cikk végén az aláírás: F.né. Nőtárs mivoltáról szó sincs, az osztálykülönbség erősen feltételezhető. Vélhetően egy polgári származású szociálisan érzékeny hölgy ragadott tollat a megtapasztalt gyermeknyomor láttán. A cikkből kiderül, hogy többet is tett ennél. Ez az írás időben már jóval később született, a 30-as években, úgy tűnik azonban, hogy nem történt jelentős változás a szegények megítélése dolgában. Érvelése a koldusnak adni vagy nem adni kérdést illetően ma is aktuális.

F.né. *„Veszprém szép és elegáns asszonyait”* buzdítja jótékonykodásra a Veszprémi Hírlap 1934. november 25-én írt cikkében. Részlet az írásból: *„Nem bundáról lesz szó és nem is a legújabb kozmetikumokról, még csak az önök elbájoló mosolyáról sem, hanem szíviükről, mely hiszem, hogy van, s amely ha jó és nemes, jobb szépítőszert az összes kozmetikai szereknél... Szépasszonyok jöjjenek el egyszer a gránerudvar elemi iskolához reggel félnyolc felé! (...) Azokhoz szölok, akiknek nem egy a legújabb divatú kabátjuk lóg a szerényük fogasán, perzsa, csikóbundás asszonyok nézzék meg egyszer ezeket a kis alakokat, amint ott várákznak az iskola kinyitására. Meztlábások, felsőkabát nélkül csak egy ujjnélküli zekében. Szívbookmarkoló... Kérem szépasszonyok és elegáns dámák kérem, segítsenek egy elhasznált ronggyal rajtuk.... S ha elutasítjuk magunktól a gyermek koldusokat mondván, hogy cukrot vesznek a kapott pénzen ezzel csak magunkat áltatjuk, okot adva ezzel szívtelenségünkre. Ne bánjuk, ha tíz esetből nyolc cukrot vesz. Marad két eset, amikor komolyan rá van szorulva a gyermek és mégha cukrot is vesz? Ennyi öröme van egy hatéves kolduló fiúcskának az életből.”*

A dualizmuskori nők helyzete

Szépasszonyok, úrinők említése kapcsán fontos, hogy szó essék a kor nő ideáljáról, a dualizmuskori nők helyzetéről általában, ami a székesfővárosban és vidéken hasonló volt.

F. Dózsa Katalin Pesti nő a századfordulón c. írásában a Magyar Háziaszony, a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyletének hivatalos lapjának 1884. novemberi számából idézi a következő sorokat. *„A nő, kinek maga a természet rendelt kenyérkeresőt és védőt a sors csapásai ellen, e gyöngye nő, ki nincs küzde-*

lemre teremtve, kénytelen önmaga kenyerét megkeresni. És ez szomorú jele az időknek. Azelőtt erre nem volt eset, vagy nagyon ritkán, de ma, midőn az agglégénység csúnya kultuszát maga a megélhetés nehézsége tette divatosná, midőn a leány hiába várja a kérőt, a férjet, kénytelen maga megkeresni a kenyerét, és ezért lépnek oly sokan nőtanítói pályára” – írta. A nő rendeltetése, élete célja, hogy férjhez menjen.

Korábban sem ment minden leány férjhez, de őket a rokonság eltartotta, ennek fejében ezek a vénkisasszonyok besegítettek a háztartásba, gyakran a cselédeknel is többet dolgoztak. A társadalmi pozíciójukat meg tudták tartani, minthogy megtartották azok az özvegyek és leányok is, akik vagy cselédnek mentek, ha nem volt képzettségük vagy nevelőnőnek, társalkodónőnek. Az átalakuló gazdaság részéről megjelent az igény a női munkaerő iránt. Felmerül a nők képzésének az igénye, de ez társadalmi ellenállásba ütközött. A nőket másodrendűnek tartották. Ma már igencsak nevetségesnek hangzó érveket hoztak fel arra vonatkozóan, hogy miért nem dolgozhat a nő. Ugyancsak a fenti írásból idézve, a szerző 1870-es Vasárnap újságban leírtakat ismertette: azért nem dolgozhat, mert „gyermekkei elgyöngülve jönnének világra, s karjai közt halnának meg”. A nőkről úgy vélekedtek, mint akiknek az agyi kapacitása nem elegendő ahhoz, hogy szellemi munkát végezzenek. A nagy erőfeszítésben pedig idegileg károsodnának. A nők ilyenén való féltése a munkától csak a középosztálybeliekre vonatkozott. Azon már nem nagyon gondolkodtak el, hogy akkor hogyan lehet, hogy nők megfeszített napi 14-16 órában kemény fizikai munkát végeznek a földeken, a bányákban és a gyárakban, közben a gyermekükről és a családjukról is gondoskodniuk kellett. Jómódú úriasszonyok között is voltak, akik dolgoztak. Özvegyesség esetén átvették a gazdaság irányítását, később az induló kisebb üzemek vezetését- erre Veszprémben is találunk példát-. Erre a helyzetre a társadalom úgy tekintett, mint szükségből ellátott feladatra, de nem ez a követendő út a nők számára. A közgondolkodás hosszú ideig ellenállt annak a nők részéről megfogalmazódó igénynek, hogy ők is tanulhassanak, később pedig, hogy ők is bejuthassanak az egyetemekre, kiléphessenek az otthon világából.

Lassan, de mégis eljött az az idő, amikor a nők is szakmát tanulhattak. A politikai jogok követelése azonban továbbra is nagy ellenállást váltott ki a férfitársadalomból. A nők szervezetekbe tömörültek hazánkban is. A magyar nőmozgalomnak kiemelkedő alakja Bedy Schwimmer Rózsa volt. 1904-ben megalakul a Feministák Egyesülete Glücklich Vilma vezetésével, akik elszántan küzdöttek a nők választójogáért. A társadalom 1913-ban még úgy vélekedik a nőkről, hogy ők éretlenek a politikára. Talán ekkor még sokan elképzelhetetlennek tartották, hogy képviselő nő is lehetne. Hat év múlva pedig a nemzetgyűlésben már ott ül az első nő képviselő Slachta Margit missziós nővér. A

keresztény feminizmus képviselője. A „keresztény” jelzővel a mozgalmát meg akarta különböztetni a radikális liberális feminizmustól. A feminizmus kifejezés használatával pedig elhatárolta magát a konzervatív, a nőket csupán családanyszerepben elfogadó nézetektől. Nem volt radikális feminista. A feminizmust, mint a nők egyenjogúsításának programját elfogadta azzal, hogy a nők jogos szervezkedése nem járhat együtt a vallási, a családi és az erkölcsi élet aláásával. Ő mag is szorgalmazta és kiállt a nők választójogának megadásáért.

Slachta Margit 1920-ban Veszprémbe látogatott a nő nagygyűlésre. Erről a Veszprém Hírlap 1920. május 20. számában tudósított. Többek között beszélt a nők feladatáról a jelenben. *... ma a magyar nők kötelessége a politikával foglalkozni. Bennünket nem a politika vonz, hanem vonz, harcra parancsol és készítet a család, a mieink, mert megtanultuk, hogy a politikának hatalma van ... a dolgozó ember szájából a falatot kivenni... Amikor tehát kilépünk otthonunkból s megjelenünk a politika küzdőterén az nem azt jelenti, hogy a férfi szerepére vágyunk, hogy a férfit és a nőt egyformának tartjuk. ... mi mindenkor és mindenben nők akarunk maradni. A nőknek külön politikai szervezetre van szüksége. ...*

A korai feministákat sokan félreértették nőiesség, anyaság, közszereplés összeegyeztetése terén. Acsády Judit „A huszadik század asszonya című tanulmányát a következő sorokkal zárja: „... Az új nő náluk- mármint a feministáknál- továbbra is leggyakrabban a családon, mint referencia kereten belül mozgott. Viszonya saját magához, a férfihoz és a társadalom felé azonban már más volt, korábbi elvárások kötelékéből szabadulva, a férfihoz hasonlóan autonóm egyénné kezdett válni. Autonómiája a korai feminista elképzelésben azonban nem jelentette a mások iránti felelősségérzet feladását.”

Koldusok helyzete Veszprémben

A továbbiakban a segítettekről, a koldusokról lesz szó. Koldusok, férfiak és nők, történt-e különbségtétel köztük, a betegek és fogyatékosok és az egészségesek között? Segítségre szoruló nők. Kik ők?

Veszprémi koldusok névjegyzéke – részlet a jegyzékből – (1856–1861)

Neve a koldusnak	Életkor vallás	Eddigi foglalkozása	Családja száma	Értéke	Munka-képes-e?	Minő segélyre van szüksége
Nedvárdi István	67 év r. k.	napszámos volt	neje, 3 gyermeke	egy ház	-	-
Filó Antal	70 év r. k.	50 év előtt koldus volt, azóta koldus	1 fia, 3 lány szolgálnak	semmi	Kevés munkára képes	fél segély
Kovács János	97 év r. k.	9 év előtt napszámos, azóta koldus	Egy hibás lánya	semmi	Munka-képtelen	egész
Gáspár József	66 év r. k.	napszámos	3 férjezett gyermek	semmi	igen	-
Zsmenda Andrásné özvegy	61 év r. k.	Zsmenda áruló' volt, 3 éve koldus	2 fia, 1 koldus, másik napszámos	semmi	-	fél segély
Aloór János	70 év r. k.	Világtalan koldus	-	-	-	fél segély
Özv.Fábri Istvánné	45 év r. k.	Edénnyel kereskedett, két évtől munkaképtelen	-	-	Idült mell-beteg	fél segély

*portékát áruló, kereskedéssel foglalkozó

A fenti névjegyzék folytatódik, összesen 167 fő szerepel rajta, ebből 117 nő, 50 férfi. A 117 nőből 83 az özvegy, 13 férjezett, 21 fő hajadon. A koldusok életkorára ma azt mondanánk zömében nyugdíjas korúak. A hajadonok között 5 fő 40 év feletti, a többiek huszonévesek. „Hajadonságuk” oka, hogy nem voltak egészségesek.

Az összes koldus közel egyharmada beteg volt. Az idősek esetében többször szerepelt a „világtalan” bejegyzés. Feltűnő a fiatalok, huszonévesek körében a „nyavalyatörösök” (epilepsziások) viszonylag magas száma. Az alábbi betegségre utaló bejegyzések szerepelnek még: szélhűdés, elmebeteg, szemére hibás, vízkóros, siket, vak. Több esetben csak annyit írtak be: hibás, sérült. A névjegyzékben négy házaspárt találtam, akik közül csak a férj kapta az egész segélyt. Házaspár mindkét tagja egy esetben kapott fél-fél segélyt, ott, ahol a feleség világtalan volt.

A segély elutasításának több oka is volt. Nem kapott segélyt, ha valaki csekély ingatlannal bírt vagy a káptalan már segélyezte, netán eltartója, „kenyérkeresője” volt. A névjegyzékben több esetben nem szerepelt semmilyen bejegyzés a segély összegére vonatkozóan. A bejegyzett segélyek változó nagyságúak voltak. 46 fő fél, 46 fő egész segélyre volt jogosult. Egész segélyt kaptak azok az idősek,

akik hosszabb ideje koldultak, munkaképtelenek voltak és nem volt eltartójuk. Megrendítő arról az özvegyasszonyról olvasni, aki 81 éves és 21 éve koldult, hasonlóan szívszorító azon 80 év feletti özvegyasszonyokra vonatkozó bejegyzés, akiknek neve után a „régikoldus” bejegyzés szerepel. Fiatalabbak akkor kaptak egész segélyt, ha súlyos betegségben szenvedtek (pl. mindkét szemére vak volt valaki). Több esetben csupán a névjegyzékből nem volt kideríthető, hogy a rászorulóknak közül, a munkaképtelenek miért csak fél segélyt kaptak. Például az a vak ember, akinek nem volt családja, eltartója is csak fél segélyre számíthatott. Felmerülhet a kérdés, hogy volt-e esetleg a nők között olyan, aki egész segélyt kapott. Volt-e különbség, és ha igen miben (körülmények, életállapot, munkaképesség) akkor, amikor egy férfi és egy nő egész segélyt kapott.

A koldusok foglalkozásukra nézve zömében napszámosok, cselédek. Egykettő elszegényedett mesterember pld. csutorás, tímár, kosárkötő is szerepelt a listán.

A legkiszolgáltatottabbak az idős, munkaképtelen, fiatalabbak esetében a beteg emberek voltak. Amennyiben ez a szerencsétlen helyzet még fokozható, akkor úgy tűnik az özvegyasszonyok sorsa még nehezebb volt. Erről tanúskodik a fentiekben részben ismertetett névjegyzék, valamint egy özvegyasszony kérelme 1842-ből. Az asszony a „*Tekintetes Deputatio*”-tól *szemei gyengeségére, erőtlenségére, folyvást tartó betegségére*” hivatkozva a szegények sorába történő felvételét kéri, mivel „szükségessék megszerzésére és neveletlen gyermekém táplálására elégtelen vagyok.”¹⁴⁴

Ezen időszak legkiszolgáltatottabbjai, ha a két nemet összevetem, akkor a nők voltak, erről tanúskodik az alábbi Lajstrom.

A Veszprém Megyei Levéltárban megtaláltam azt a Levesosztó Lajstromot, amely „a Veszprém város Szegénysorsu ínségesek számára, adakozás útján bejött összegből előállított eledelekből részesített szegényeket magában foglalta. 1867. évi június 16-tól kezdve augusztus 5-ig.”¹⁴⁵ A listán 189 név szerepel, ebből 120 nő, akik férjezetek vagy özvegyek. A nevek mellett szerepel az eltartott gyermekek száma is, jellemző a három gyermek, tíz esetben négy, kettő esetben hat és egy esetben volt hétgyermekes az igénylő. A kiosztott adagot is gondosan feltüntették. Szerepelt egy, másfél, kettő, kettő és fél adag a lajstromban. Egy alkalommal osztottak csak ki 3 adagot a hat és a hét gyermekes anyáknak. Egy illetve kettő adagot adtak egy-egy igénylőnek, még a több gyerekeseknek is. Az adag átvételét keresztük igazolták, az igénylők mindegyike írástudatlan.

A dualizmus kori Veszprém női segítői

144 VeML V.104. Veszprém városi Szegények Intézetére vonatkozó iratok 1800–1867.

145 VeML V.104. Veszprém városi Szegények Intézetére vonatkozó iratok 1800–1867.

Hol tevékenykednek, segítenek a nők a dualizmuskori Veszprémben és kik ezek az nők? Ott vannak az egyesületekben, egyletekben. Társadalmi munkában végzik feladataikat.

Jótékony egyesületek, egyletek

Az egyesületek megalakulása a reformkor mozgalmaihoz kapcsolódik és Széchenyi István kezdeményezésére indult, amely az első hulláma volt a szerveződéseknek. Az egyesületi mozgalom második hulláma az 1860-as évekre tehető és a kiegyezés után vált országosan is elterjedté. Erre az időre tehető a Veszprém megyei egyesületek megalakulásának jelentős része. A folyamat eredményeként 1911-ben Veszprémben közel 35 egyesület, társaság működött.¹⁴⁶

Az alábbiakban azon jótékonykodó egyletek, egyesületek munkáját, tevékenységét szeretném bemutatni, amelyek polgári, illetve különböző felekezetek kezdeményezésére jöttek létre. Ezen egyesületek tevékenysége nélkül a polgári kor szegénygondozása nem képzelhető el. A létrejövő egyletek a hagyományos szegényellátást egészítették ki.

Jótékony Nőegylet

1881-ben néhai özv. vizeki Tallián Pálné 30.000 koronás alapítványt hozott létre. *„Oly célból, hogy Veszprém város azon igazi szegényeit, kik készebbek nagy nyomorral küzdeni, mint emberbarátjaik segélyét kéregetés által igénybe venni, vallás, nem és korkülönség nélkül felkeresni, vagyoni helyzetüket gondosan megvizsgálni, ott ahol szükséges, nekik segélyt nyújtani; különös gondot fordítani az elhagyott árvák neveltetésére is.”*¹⁴⁷ 1911-ben 166 rendes és 42 pártoló tagja volt. Elnöknője özv. Véghely Dezsőné (alispánné) volt. Az Egylet vezette, fogta össze a népkonyha működését, telente ruhát osztottak a szegény gyermekeknek (1891-ben 100 gyermeket öltöztettek fel). Segélyt is osztottak, szegények fájára adtak támogatást. Nemesyszer előfordult, hogy más egyleteket is segítettek pl. az izraelita nőegyletet, az izraelita krajcáregyletet.

Szent Vince Egyesület

1909-ben alakult. Védnöke: báró Hornig Károly megyéspüspök volt. Elnöke Kránitz Kálmán felszentelt püspök, ügyvezető igazgatója Ádám Iván kanonok-plébános, pénztáros dr. Molnár Dénes apátkanonok, titkár dr. Beöthy

146 Réthy Ede: VI. Veszprém város kulturális és társadalmi intézményei In: Veszprém múltja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök, Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912.

István tanulmányi felügyelő

Gyűjtőbizottsági elnök:özv. Jánosy Sándorné úrhölgy, választmányi tagok: 6 úrhölgy

Célja a szegényügy rendezése, a szegény és elhagyott családok, vagy egyesek anyagi segélyezése, vigasztalása és oktatása. A „valódi szegények” istápolása, de lehetőleg nem pénzzel, hanem természetbeni adományokkal. 1911-ben kiosztottak 1.100 kenyert, 5.849 kg lisztet, 3.550 bolti utalványt, 1.628 zsír és 400 tüzelőfa-utalványt 6.342 korona értékben. Az alábbiakban arról olvashatunk, hogy miként végezték munkájukat a kor „szociális munkásai”. *„A jószívű adakozás nem merül ki a segítségnyújtással, hanem fűszerezik még azt szeretettel. A szegényt vigasztalják és felemelik. Sőt tanítják tisztaságra, szorgalomra, emberbecsülésre és istentiszteletre. Otthonokban látogatják a szegényeket, és otthonukban keresik fel az ínségeseket. Nemcsak segíteni akarnak embertársaikon pillanatnyi bajukban, hanem javítani akarnak sorsukon. Az igazi szegényt kipuhatólják, a professzionátus kéregetőt leleplezik.”*¹⁴⁸ Összejöveleiket imádsággal kezdték, majd rövid lelki olvasmányt olvastak fel, hogy „erőt merítsenek” az egyletben folytatott tevékenységhez. Ezt követően megbeszélték a korábbi gyűjtéssel kapcsolatos tapasztalataikat. Véleményezték a beérkezett segélykérelmeket, döntöttek a meglátogatott szegények segélye ügyében. A gyűlés imádsággal zárult.

A katolikusok mellett a veszprémi izraelita hitközség tagjai több jótékony egyesületet működtettek saját szegényeik, elesetteik istápolására. Ezek közül a legfontosabbakat mutatom be.

Krajcár-egylet

Alapította Hochmuth Ábrahám veszprémi főrabbi neje 1865-ben. Az alapszabály szerint minden tag heti egy krajcárral szolgálja az egyesület célját. Nevét is innen kapta az egylet. Az első ilyen jellegű egylet volt ez az országban és ennek mintájára alakultak meg a krajcár-egyletek a legtöbb zsidó hitközségben.

Célja a veszprémi zsidó népiskolába járó szegény sorsú tanulókat meleg téli ruhával és lábbelivel, továbbá az összes szükséges tankönyvekkel és tanszerekkel ingyen ellátni.

Tagjainak száma 287 fő. Vezetője 1911-ben Deutsch G. Sándorné

Veszprémi izraelita jótékony nőegylet

Alapítás éve: 1852. Célja: szegény betegeknek és munkaképteleneknek anyagi támogatása és „erkölcsös hajadonoknak kiházasítását elősegíteni segélyezés

148 Réthy Ede: VI. Veszprém város kulturális és társadalmi intézményei In: Veszprém múltja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök, Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912. 115.

által”. Évente jelentékeny összeget adtak a helybeli szegényeknek téli tűzifára. Elnöke 1911-ben Weisz Elekné. A társadalmi élet fellendítésében is jelentős szerepe volt a Nőegyletnek. Felolvasásokat, előadásokat, hangversenyeket és táncmultságokat rendeztek, amelyek bevételét jótékony célra fordították.

A veszprémi protestáns felekezetek szintén gondoskodtak a maguk szegényeiről. Amíg egyetek nem alakultak, az egyházközség vezetősége (presbitérium, elnökség) gondoskodott a szegényellátásról. Évente nyilvántartották a rászorultakat, akiket részben a közpénztárból, részben az ajánlkozó családok adományaiból tartották el.

A református leányiskolát segélyező egylet

A református elemi fiú- és leányiskola 1614 óta működött. Veszprém városában, 1911-ben 63 fiú és 53 leány tanuló járt a fenti iskolába.

Az egylet 1887-ben jött létre. Vezetője 1911-ben Koller Sándorné. Célja: „*hogy a nevelés és oktatás áldásaiból egyetlen református leányka se zárassék ki. Öröködi a leányiskola fennállása, fejlődése, virágzása felett. Azt évenként erejéhez mérten anyagilag is segélyezi.*”¹⁴⁹ Az egyesület tagjainak száma 90 fő.

Ágostai evangélikus nőegylet

Az evangélikus közösség maga 300 körüli tagot számlált. Nőegylete megalakulásának éve: 1895. Vezető: Stubenvoll Ferencné. A hívek körében gyűjtött adományokat szegény sorsú gyermekek megsegítésére fordították, úgymint ruházat, tanszerek, tankönyvek.

Polgári alapítású egyletek

A felekezethez kötött egyesületek mellett szélesebb társadalmi bázison nyugvó egyesületek is alakultak, amelyek vallási hovatartozástól függetlenül, rászorultság alapján támogatták a város szegényeit.

Az egyletek működéséről szóló leírásban jól látható, hogy az egyleteket zömében férfiak hozták létre, ők is vezették. A különböző felekezetek által létrehozott nőegyleteket kivéve, ahol a vezető és a fontos pozíciókat betöltők nők. A Szent Vince Egylet egyházi alapítású, láthatjuk, hogy ott a fontos pozíciókban papok vannak, az úrhölgyek azok, akik a „barátságos látogatónők” szerepét töltik be. A Szent Vince Egylet működéséről részletes képet kapunk, valamint

149 Réthy Ede: VI. Veszprém város kulturális és társadalmi intézményei In: Veszprém multja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök, Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912. 123.

a kor „szociális munkájáról” is. A leírásból érzékelhető a segítettek oldaláról a teljes kiszolgáltatottság a segítő irányában, akik jogot formáltak arra, hogy a privát élet minden területébe beleszólhassanak.

Magánszemélyek, nők is gyakran adakoztak erről rendszeresen tudósítanak a korabeli lapok, fel is sorolják, hogy ki mennyi forint támogatást ajánlott fel, ezek a hölgyek általában a város vezetőinek feleségei. Özv. vizeki Tallián Pálné az egyedüli asszony ebben az időszakban a városban, aki nagyon bőkezűen támogatta a rászorulókat. Alapítványokat hozott létre, nevével a kutatásom során gyakran találkoztam, de csak vele, mint gazdag adományozóval. Látható, hogy a nők helye a segítség területén az egyesületekben volt, itt nagyobb mozgásterük lévén a maguk urai lehettek.

Az egyesületeken kívül szervezettebb formában is törekednek a segítségnyújtásra. Veszprémben is sorra alakulnak országos szervezetek helyi fiókjai, így például az *Országos Stefánia Szövetség*. 1918 májusában dr. Rainprecht Antal főispán, dr. Csolnoky Ferenc kórházi igazgató főorvos, dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő, a vármegyei és a városi tiszti főorvosok élére álltak annak a mozgalomnak, amely az Országos Stefánia Szövetség Veszprém megyei fiókszövetségét hivatott megalapítani. A mozgalom célja az anya és csecsemővédelem volt. Még egy olyan szervezet esetében is, amely az anya és csecsemővédelmet volt hivatva segíteni még itt is a létrehozók a város vezető férfúi. Megalakult a *Patronázs és Nővédelmi Hivatal is* 1918-ban a Szociális Missziótársulat szervezésében, de a helybeli „úrhölgyek” részvételével, a polgármester felesége dr. Komjáthy Lászlóné és dr. Csolnoky Ferencné (városi kórház főorvosának felesége) vezetésével. Két szakosztálya közül a patronázs részleg a fiatalkorú bűnözők megmentésére, megjavítására jött létre, ezzel is segítve a fiatalkorúak bírójának munkáját. A Nővédelmi Hivatal elsősorban a hadisegélyezés kérdésével foglalkozott. A Hivatal működéséről a korabeli lapok tudósítanak. Minden csütörtökön délelőtt 10 és 12 óra között felváltva két-két úrhölgy meghallgatta a jelentkezők panaszait, „kérdéseit elintézi, ügyüket felkarolja.”

A patronázs munka Veszprémben még nincs feltárva. Kutatandó téma lehet, hogy kik ezek a fiatalkorúak, inkább fiúk vagy vannak lányok is köztük. A fővárosban voltak olyan szervezetek, amelyek a rabok mellett a hozzátartozókat is segítették. Vajon volt-e ilyen egyesület Veszprémben?

Kirekesztett nők, a prostituáltak helyzete

Az egyesületi élet bemutatása után a kirekesztett nők egyik csoportjára a prostituáltakra szeretném felhívni a figyelmet. Gyáni Gábor fentiekben hivatkozott írásában részletesen foglalkozik a prostitúció kérdésével, a prostituáltak megítélésével. A nemiség helye a családon belül van a kor erkölcsi szerint,

ez persze szigorú értelemben csak a nőkre vonatkozott. A prostituált veszélyt jelentett a közegészségügyre is, a nemi betegségek terjesztője. Egy veszélyes kórral állunk szemben, ettől meg kell óvni a társadalmat, ez jogosítja fel a hatóságot arra, hogy a nőket, akik bordélyokban dolgoztak kötelezzék a rendszeres orvosi vizsgálatra. A női szexualitásról alkotott elképzelést jól példázza, hogy azokat a nőket is kényszervizsgálat alá vetettek, akik például vendéglőkben dolgoztak felszolgálóként. Eleve feltételezve, hogy esetleg titkos kéjnök. A rendészeti kérdés jelen esetben azt jelentette, hogy felügyelet alatt kell tartani ezeket a veszélyes elemeket, a bordélyházak legálisan működhettek, szigorú ellenőrzés mellett. A bordélyon kívüli kéjelgés azért is volt veszélyes, mert nehéz volt kontrol alatt tartani a prostituáltakat, ezért szigorúan büntették.

Elő kutatásokat végezve bukkantam rá a következő írásokra. A prostitúció – a szó legszorosabb értelmében – a századfordulón sem jelentett mást, mint nemi aktust. Ennél azonban bonyolultabb jelenségről van szó. A férfi fizetett a nőnek a szolgáltatásért. A kettős mérce tetten érhető ezen a területen. A férfi esetében megengedett tevékenységnek számított bordélyba járni, egyfajta természetes szükségletét elégítette ki. A nőmozgalmakat leszámítva azzal már nem foglalkoztak, hogy ezek a nők valójában miért is kényszerülnek erre a „munkára” és ha nem lenne igény a férfiak részéről, akkor nem is működhettek volna ilyen piroslámpás házak. Nemcsak a székesfővárosban, hanem Veszprémben is voltak időszakok, amikor többen felemelték szavukat a bordélyházak működtetése miatt, zömében egyházi emberek. Például amikor egy apácák által működtetett leányiskola szomszédságában nyitotta meg kapuit egy bordélyház. Veszprémben Hoga György helytörténész Örömlányok és bordélyházak Veszprém városban címmel készített munkájában arról ír, hogy mennyire nem talált egyetlen újságban sem tudósítást az örömlányokról. Kivéve egyetlen cikksorozatot, abból is elvesztek részek. Veszprémben az 1860-as évektől létezett már nyomtatott sajtó 3-4 újságból is tájékozódhatott az olvasó. Valószínű nem véletlen, hogy ezt a témát nem feszegették. Erkölcstörténeti tanulmányokban lehet olvasni arról, hogy milyen büntetés járt a házasságtörésért. A XVIII. században például a házasságtörésért a férfiaknak botütés, a nőknek korbácsütés járt. A paráználkodásért is hasonlóan, nemenként eltérő büntetést szabtak ki. A nők diszkriminatív büntetését bizonyítja az is, hogy előfordult, hogy egy nőt miután megkorbácsoltak, elűzték a városból. A büntetés együtt járt a megszégyenítéssel. Általában piacnapon történt, amikor tele volt a tér emberekkel. Várpalotán például úgynevezett „bikapéznz” kellett a férfiaknak fizetni büntetésül, ugyanígy kellett özvegyasszonynak is fizetni, ha félrelépett. Idézet Hoga György írásából egy büntetési jegyzőkönyvből, egy protocollumból 1781-ből. *„Kupi Judit veszprémi lakos az éjszaka épen mikor a Katonaság indulóban volt, Szedlák Ferencz Házában a katonasággal tilalom ellen tapasztatván és a midőn a Vigyázók el akarták hajtani,*

*majd a Katonaság által ezen rossz... és gyanús személy lévén ez előtt hasonló cselekedetért meg is íntetett és keményen meg is veretett...és maga jobbítására nézve 16 korbácsütés alá ítéltetik és a Városbul ki tiltatik, ha még tovább is itt tévelyegne, Büntetését el fogja ujra venni.*¹⁵⁰

A fentiekben említett cikksorozat 1902-ből a Veszprémi újság szeptember-októberi számaiban szemléletes módon leírja a városban zajló prostitúció legkülönbözőbb formáit. Bűnös nők, akiktől hemzseg a város magukhoz édesgetik a tapasztalatlan leányokat. „Cselédlányok, bukott nők csak úgy hemzsegnek úton útfélen és szinte lesik a férfiakat.” Olvashatunk olyan nőkről is, akikről nem gondolná a környezete, hogy mivel foglalkozik. „Ezek a tisztességes hölgyek úrinőknek tartják magukat s tagjai az intelligens osztálynak.” Említés történik kerítőnőkről és borzalmas körülmények között nyomorgó vénasszonyról, aki gyermeklányokat bocsát áruba. Dívik a leánykereskedelem is. (...)” *Veszprémben nem csupán az erkölcsstelenség járja divatját, hanem a legocsmányabb bűn a leánykereskedelem is ijesztő módon virágzik, s nap-nap mellett óriási mértéket ölt...De nyomára jöttünk annak is, hogy 12-14 éves jól kifejlett leányokat is bűnbe sodornak, elcsábítanak bűnös asszonyok, ezek a sokat emlegetett lélek kufárok, mint a minők Galambos Jánosné, Galambos Ferenczné és Király Trézsi... A fennemlített asszonyok adják, veszik a leányokat. A veszprémi leánykereskedés Győr, Sopron és Fiume felé irányul. A faluról Veszprémbe kerülő cselédlányokat könnyű szerrel behálózzák ezek a gonosz lelkek, jó állást kínálva nekik, túrt házakban helyezik el őket. És ez a foglalkozás (már-mint a leánykereskedelem) igen jövedelmező...* Ebben a cikkben lehet arról olvasni, hogy a városban hivatalosan 30 örömlány felett gyakorol felügyeletet a rendőrség. Ezek csak a hivatalosan nyilvántartottak. Bordélyházak is működtek. A cikksorozatra semmi reagálás nem történik. Ez megdöbbentő. 12-14 éves gyereklányok esete nem érintett meg senkit? Láttuk már, hogy azért néha nők is tollat ragadtak és megnyilvánultak. Ezúttal senki. A bordélyházakban, Veszprémben több 16 éves lány is „dolgozott”.

Korábbi kutatásomban nem foglalkoztam azokkal a társadalom peremére szorultakkal, akik a rendőrségi jegyzőkönyvek szereplői. Igaz bizonyára ott lesznek a koldusok és a most említett prostituáltak is, ha ebből az aspektusból vizsgáljuk a szegénység kérdését bizonyára még árnyaltabb képet kaphatunk erről a korról, a város szociális vonatkozásairól.

További gender szempontú megközelítések lehetségesek még. Számomra, tekintettel erre a korra a nemek szerinti elemzés tűnt a legfontosabbnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

150 Hogy György: Örömlányok és bordélyházak Veszprém városban Veszprém, 2008. 19.o.

- Aczél Zsófia – Dr. Szikra Dorottya: *A jóléti állam és a nők: a „maternalista” szociálpolitika* In: (szerk.:Dr. Adamik Mária) Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe „Gendering Social Policy” ELTE TÁTK, Budapest, 2012.
- Acsády Judit: *„A huszadik század asszonya”* In: Nagy Beáta-S. Sárdi Margit (szerk.): Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és a művészetekben Csokonai Kiadó Debrecen, 1997.
- André Gyuláné: *Úrinők a cselédekről* Veszprém folyóirat, 1884. október 26.
- Dr. Bányai Emőke – Benkő Fruzsina: *A feminizmus és a szociális munka: elmélet és gyakorlat* In: (szerk.:Dr. Adamik Mária) Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe „Gendering Social Policy” ELTE TÁTK, Budapest, 2012.
- Dr. Ethikus: *Ártatlan áldozatok* Veszprém folyóirat, 1884. október 19.
- F.né: *Veszprém szép és elegáns asszonyaihoz* Veszprémi Hírlap, 1934. november 25.
- Gyáni Gábor: *Regulázó gondoskodás* In: Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” koldusok csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Hogya György: *Örömlányok és bordélyházak* Veszprém városában Viza Kft., Veszprém, 2008.
- Magvas Mária: *Szegénygondozás Veszprémben, a dualizmus korában* szakdolgozat ELTE 2009.
- Nő nagygyűlés* Veszprémi Hírlap, 1920. május 20.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

Balogh Margit: *Slachta Margit*

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/slachta_margit/

F.Dózsa Katalin: *Pesti nő a századfordulón. Nőkérdés: feminin vagy feminista*

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/pesti_no_a_szazadfordulon_nokerdes_feminin_vagy_feminista/

Susan Zimmermann: *Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita és politika Bécsben és Budapesten a századfordulón* (Fordítás: Kerényi Gábor)

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemiseg_tisztesség_es_szegenyseg_a_nokkal_es_a_prostitucioval_kapcsolatos_vita_es_politika_becsben_e/

Darida Zsuzsa

Egyenlők-e az esélyek?

Veszprém Megyei Jogú Város

Esélyegyenlőségi Programjának bemutatása

1. Bevezetés

Veszprém festői fekvésű, történelmi és egyházi vonatkozásaiban páratlan értékeket őrző, műemlékekben gazdag város. A Bakony délkeleti oldalán, egy észak felé fokozatosan lejtő fennsíkon fekszik. Bármelyik irányból közeledünk, úgy tűnik sík területen épült a város. Váratlan és meglepő arculata csak közelről tárulkozik fel. A fennsíkba süllyedt, szelíden kanyargó Séd patak völgye „hegyek” között halad. Ez a felszíni változatosság teszi egyedivé a várost. Mélységet és magasságot lakhatóvá épített, történelmi korok emlékét őrző városrészei a Várhegy körül kezdtek kialakulni. Kevés európai város büszkélkedhet olyan korai történelmi múlttal, mint Veszprém.

Mint megyeszékhelynek minden szempontból, nemcsak társadalmi, hanem gazdasági vonatkozásaiban is meghatározó szerepe van. Megyei jogú városként koncentrálna a népességet, megyén belül itt a legnagyobb a vállalkozási aktivitás, a tőkekoncentráció, több a munkalehetőség. Mindemellett oktatási, kulturális és közigazgatási központ is. Gazdasági, személyi és közösségi szolgáltatások (szociális-, egészségügyi ellátások, idegenforgalom) sokszínűsége teszi igazán jó lakóhellyé. Veszprémet mindenekelőtt iskolavárosként, továbbá tudományos, művészeti és vallási központként is ismerik. Hamarosan pedig egy új arcát is bemutatjuk: megismerhetjük azt a Veszprémet, ami polgárai számára – a következő öt évben várhatóan – egyre inkább barátságos és élhető. Megismerhetjük Veszprémnek azt az arcát, ami az esélyegyenlőség tükrében rajzolódik ki előttünk.

2. Jogszabályi háttér bemutatása

2013. június 27-én – összhangban az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (továbbiakban Ebktv.), a helyi esélyegyenlőségi programok elkészítésének szabályairól és az esélyegyenlőségi mentorokról szóló 321/2011. (XII. 27.) Korm. rendelet és a helyi esélyegyenlőségi program elkészítésének részletes szabályairól szóló 2/2012. (VI. 5.) EMMI rendelet rendelkezéseivel, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közgyűlése Esélyegyenlőségi Programjában rögzítetten elfogadta az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében szükséges feladatokat.

Az Esélyegyenlőségi Program készítésekor különös figyelmet fordítottunk a következőkre:

- Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény;
- a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény;
- a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény;
- a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény;
- az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény;
- a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény;
- a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény.

A program elkészítésekor figyelembe vettük a vonatkozó uniós előírásokat, így Veszprém városának Helyi Esélyegyenlőségi Programja összhangban áll az *EU 2020 stratégiával*¹⁵¹, mely az Európai Unió 10 évre szóló növekedési stratégiája, a 2000-ben megkezdett Lisszaboni Stratégia folytatása, annak tapasztalatait beépítő új, közösségi gazdaságpolitikai célrendszer és ahhoz tartozó intézkedésterv.

Az Európa 2020 stratégia megvalósításának legfontosabb eszközét tagállami szinten a nemzeti reformprogramok jelentik, melyeket a tagállamoknak minden év áprilisában, a stabilitási/konvergencia programokkal együtt kell elkészíteniük. A nemzeti reformprogramok rögzítik az uniós kiemelt célok alapján megfogalmazott nemzeti célokat, továbbá ismertetik, hogyan kívánják a kormányok a célokat teljesíteni, illetve a növekedést hátráltató akadályokat leküzdeni. A dokumentumok azt is meghatározzák, hogy kik, mikor, milyen intézkedéseket hoznak majd, s hogy ennek milyen költségvetési vonzatai lesznek.¹⁵² Jelen dokumentumunk célkitűzései és a helyzetelemzés nyomán megfogalmazódó intézkedései tervei szellemiségükben igazodnak a Nemzeti Reform Programban foglaltakhoz, mint ahogy igazodnak a „*Legyen jobb a gyerekeknek!*” Nemzeti Stratégiához¹⁵³ is.

151 A Bizottság közleménye a Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, az Európai Központi Banknak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, a Régiók Bizottságának és az Európai Beruházási Banknak – Intézkedések a stabilitás, a növekedés és a munkahelyteremtés érdekében, Brüsszel, 2012. május 30.

152 Európai Bizottság, Európa 2020 http://ec.europa.eu/europe2020/documents/related-document-type/index_hu.htm

153 47/2007. (V. 31.) OGY határozat a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégiáról, 2007-2032.; www.biztoskezdet.hu

A program illeszkedik a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiához¹⁵⁴ (NTFS), az Országgyűlés *Roma Integráció Évtizede Program*¹⁵⁵ Stratégiai Tervéről szóló 68/2007. (VI. 28.) OGY határozathoz, valamint a *Nemzeti Ifjúsági Stratégiáról* készült dokumentumhoz.

A Program a hazai és az uniós szabályozáson túl összhangban áll a település valamennyi eddig elkészült dokumentumával, ám azokon bizonyos módon túlmutat. A városnak ugyanis eddig még nem készült a jelenlegihez hasonlóan széles körű, átfogó és a legfrissebb – már a 2011. évi népszámlálási, valamint a 2012. évi helyi intézményi – adatokat is összefoglaló helyzetelemző és problémafeltáró dokumentuma, ami kiemelten az esélyegyenlőség kapcsán érintett célcsoportok tekintetében végzett kutatások eredményein alapult volna.

3. A stratégiai környezet bemutatása

A Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata által alkotott tervek, koncepciók, rövid- és hosszútávú startégiák közül a következők állnak jelen Helyi Esélyegyenlőségi Programmal összhangban :

- Antiszegregációs Terv (2008),
- Gazdasági program (2011-2014),
- Idősügyi Koncepció és Hosszú Távú Stratégia (2012),
- Integrált Városfejlesztési Stratégia (2008),
- Költségvetési Rendelet (2013),
- Közfoglalkoztatási Terv (2010),
- Lakáskonceptió (2003),
- Lakásrendelet (2010)
- Szociális Szolgáltatástervezési Koncepció Felülvizsgálata (2011),
- Településfejlesztési Koncepció (2013),
- Települési Közoktatási Esélyegyenlőségi Intézkedési Terv (2007-2013).

A város által képviselt egységes szemlélet, valamint a különféle megvalósításra szánt dokumentumokkal való összhang természetesen nem csak a Program kialakítását megelőzően volt fontos, hanem a jelenben és a jövőben is. Annak érdekében, hogy ez a fajta egységes szellemiséget jelentő összhang, valamint a jövőbeli fejlesztési irányvonalak egy irányba tartása a jövőben is megvalósulhasson, az Önkormányzat elkészített Programjában vállalta, hogy az elkészült és elfogadott Esélyegyenlőségi Programjával összehangolja a település

154 Nemzeti Társadalmi és Felzárkózási Stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011-2020.) Budapest, 2011. november <http://romagov.kormany.hu/nemzeti-tarsadalmi-felzarkozasi-strategia>

155 A Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervéről szóló 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat; Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2008.

valamennyi jövőbeni – újonnan készítendő – dokumentumát, valamint az önkormányzat fenntartásában lévő intézmények működtetését. Vállalta továbbá, hogy az Esélyegyenlőségi Program elkészítése és megvalósítása során bevonja partneri kapcsolatrendszerét.

4. A Program elkészítésébe és megvalósításába bevont partnerek

Az Esélyegyenlőségi Program elkészítésekor igyekeztünk a városban fellelhető valamennyi olyan szervezetet feltérképezni, amelyik kapcsolatban állhat az esélyegyenlőségi célcsoportok bármelyikével. Már a helyzetelemzést megelőző adatgyűjtés során felvettük a kapcsolatot állami, önkormányzati, civil, egyházi szolgáltató és érdekvédelmi szervezetekkel is. E szervezetek között olyanok is találhatóak, melyek tevékenységüket Veszprém városánál szélesebb körben (kistérség, járás, megye) fejtik ki, illetőleg olyanokkal is, melyek társulási kapcsolatban állnak Veszprém városával.

A továbbiakban a HEP elkészítésébe és megvalósításba bevont partnerszervezeteket soroljuk fel:

- Alkohol Drogsegély Ambulancia Egyesület Veszprém
- Állami, alapítványi és egyházi oktatási-nevelési intézmények: bölcsődék, óvodák, általános- és középiskolák
- Életet Segítő Alapítvány
- Göllész Viktor Fogyatékos Személyek Nappali Intézménye
- Gyermekorvosi Rendelő
- „Horgony” Pszichiátriai Kiemelten Közhasznú Alapítvány
- Klebelsberg Intézményfenntartó Központ Veszprémi Tankerülete
- Központi Statisztikai Hivatal
- Magyar Államkincstár Veszprém Megyei Igazgatósága
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület Befogadás Háza
- Magyar Vöröskereszt Veszprém Megyei Szervezete Fogyatékkal Élők Veszprémi Támogató Szolgálat
- Move Béta Emberiség Integrált Támogató Szolgálat
- Munkanélküliek Álláskeresők és Segítők Egyesülete
- Nevelési Tanácsadó
- Nyugdíj - folyósító Igazgatóság
- Városi Művelődési Központ
- Veszprémi Főegyházmegyei Karitás
- Veszprémi Járásbíróság
- Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézmény
- Veszprémi Nők Kerekasztala Egyesület
- Veszprém Megyei Civil Hálózat Közhasznú Egyesület
- Veszprém Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja

- Veszprém Megyei Kormányhivatal Szociális és Gyámhivatala
- Veszprém Megyei Kormányhivatal Veszprémi Járási Hivatal Gyámhivatala
- Veszprém Megyei Kormányhivatal Veszprémi Járási Hivatal Járási Munkaügyi Kirendeltsége
- Veszprém Megyei Kormányhivatal Veszprémi Járási Hivatal Okmányirodája
- Veszprém Városi Rendőrkapitányság
- VMJV Családsegítő Szolgálat, Gyermejjóléti Központ és Családok Átmeneti Otthona
- VMJV Egészségügyi Alapellátási Intézmény
- VMJV Egyesített Bölcsőde
- VMJV Polgármesteri Hivatal

5. Értékeink, küldetésünk

Esélyegyenlőségi programunk elkészítése során arra törekedtünk, hogy a településünkön élő alábbi csoportok:

- mélyszegénységben élők
- romák
- nők
- gyerekek
- idősek
- fogyatékkal élők

esélyegyenlőségének megvalósulását előmozdítsuk, valamint az egyenlő bánásmód feltételeit biztosítsuk.

Helyi Esélyegyenlőségi Programunk összeállításakor azonosultunk Magyarország Alaptörvényének XV. cikkében megfogalmazott értékekkel, miszerint „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.

Helyi Esélyegyenlőségi Programunk (továbbiakban: HEP) összeállításakor már az előkészítés fázisától kezdve arra törekedtünk, hogy a tervünk valós igények felmérésén alapuljon, és maga a program, valamint a program kialakítása során kikristályosodó intézkedési terv reális szükségletek kielégítésére irányuljon. Ennek érdekében a lehető legszélesebb körű szakmai partnerség kialakítására törekedtünk az esélyegyenlőségi célcsoportokkal foglalkozó állami, önkormányzati, egyházi és civil szervezetekkel úgy a program kidolgozása, mint annak megvalósítása során.

Fontosnak tarjuk hogy Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának

Helyi Esélyegyenlőségi Programja – a hatékony megvalósíthatóság érdekében – társadalmi elfogadottságot is élvezzen. Ennek érdekében törekszünk az egyenlő hozzáférés biztosítására, valamint arra, hogy a program széles körű nyilvánosságot kapjon.

5. A Helyi Esélyegyenlőségi Program átfogó célja

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata az Esélyegyenlőségi Program elfogadásával érvényesíteni kívánja:

- az egyenlő bánásmód, és az esélyegyenlőség biztosításának követelményét,
- a közszolgáltatásokhoz történő egyenlő hozzáférést,
- a diszkriminációmentességet,
- szegregációmentességet,
- a foglalkoztatás, a szociális biztonság, az egészségügy, az oktatás és a lakhatás területén a helyzetelemzés során feltárt problémák komplex kezelése érdekében szükséges intézkedéseket.

A HEP két egymásra épülő területét a jelenlegi helyzetet feltáró – az egyes szakterületeken elérhető adatokat öt évre visszamenőleg vizsgáló – *helyzetelemzés*, valamint a kiinduló állapot megismerését, továbbá a problémás területek meghatározását követően elkészített *intézkedési terv* adja.

5.1 A HEP helyzetelemző részének célja

Elsődleges célunk a 321/2011. (XII. 27.) Korm. rendelet 1. § (2) bekezdésében nevesített, esélyegyenlőségi szempontból fókuszban lévő – a korábbiakban felsorolt – célcsoportokba tartozók (mélyszegénységben élők, romák, nők, gyerekek, idősek, fogyatékkal élők) *számának és arányának számbavétele*, valamint a *településen belüli helyzetének megismerése* volt.

Emellett célként határoztuk meg a célcsoportba tartozókra vonatkozóan a *szolgáltatásokhoz történő hozzáférésük* alakulásának áttekintését, valamint az említett területeken jelentkező *problémák* feltárását.

További célunk volt e csoportok esélyegyenlőségét elősegítő *feladatoknak* továbbá azoknak a *területeknek a meghatározása, melyek fejlesztésre szorulnak* az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése érdekében.

A célok megvalósításának lépéseit, azok forrásigényét és végrehajtásuk tervezett ütemezését a Helyi Esélyegyenlőségi Program *Intézkedési Terve* (továbbiakban: HEP IT) tartalmazza.

5.2. A HEP IT célja

Az intézkedési tervek megalkotásával célunk a helyzetelemzésre építve olyan *beavatkozások* részletes tervezése, amelyek konkrét elmozdulásokat eredmé-

nyeznek az esélyegyenlőségi célcsoportokhoz tartozók helyzetének javítása szempontjából.

További célunk volt meghatározni a beavatkozásokhoz kapcsolódó *kommunikációt*.

Szintén célként határoztuk meg annak az *együttműködési rendszernek a felállítását*, amely a programalkotás és végrehajtás során biztosítja majd a megvalósítás, nyomon követés, ellenőrzés-értékelés, kiigazítás támogató strukturális rendszerét, vagyis a HEP Fórumot.

6. A HEP elkészítésének módszertana

A Türr István Képző és Kutató Intézet módszertani útmutatóját hívtuk segítségül a munka elvégzéséhez. Az útmutató összhangban állt a jogszabályi megalapozásnál említett kormányrendeletekkel, melyek a Program elkészítéséhez összegyűjtendő adatok, valamint a Programban kötelezően kifejtendő témák körét pontosan meghatározták.

Az adatgyűjtést az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatállományát felhasználva kezdtük meg. Azonban a rendszerből kinyert adatok kapcsán több esetben tapasztaltuk azt, hogy a különféle adatszolgáltatók által benyújtott, ám ugyanarra az adattartalomra vonatkozó adatok nagyságrendekkel eltérnek egymástól. (Jellemzően ilyen terület volt a munkanélküliséggel kapcsolatos adatok köre – egymástól jelentősen eltérő adatokat szolgáltatott a Központi Statisztikai Hivatal, és a Munkaügyi Központ). Az adatok pontosítása érdekében megkerestük a két érintett szervezet – ők a kérésünknek eleget téve pontos információkhoz juttattak minket.

A város helyzetének pontos megismeréséhez egyéb, az eredeti HEP irodalomjegyzékében felsorolt kiadványok anyagait is felhasználtuk.

Az adatok egy jelentős részét csak az egyes célcsoportokkal kapcsolatban álló intézmények bevonásával tudtuk összegyűjteni. A hatékony adatgyűjtés érdekében, 2013. április 04-én HEP Fórumot hívtunk össze, melyre meghívtuk a látókörünkben lévő valamennyi olyan állami, önkormányzati, egyházi és civil szervezet képviselőjét, aki az adatgyűjtésben segítségünkre lehet. A Fórum munkája meghozta a várt eredményt.

Az adatgyűjtést az adatok elemzése, és a következtetések levonása követte. A problémás területek feltárása, valamint a fejlesztési területek meghatározása, továbbá a következő öt év tennivalóit magába foglaló intézkedési tervek kidolgozása a partnerek együttműködésének eredménye.

7. A HEP helyzetelemző részének főbb fejezetei

A HEP felépítése a 6. pontban említett módszertani ajánlásokat követve valamennyi települési Önkormányzatnál azonos, élén a település bemutatása áll.

A Programban az értékek és célok megfogalmazását követően kerül sor a HEP gerincét alkotó fő fejezetek tárgyalására, melyek a célcsoportok helyzetének szakmai szempontok alapján történő elemzését, valamint a problémás területek feltárását, és leíró jellegű bemutatását tartalmazzák, majd a társadalmi felelősségvállalás kérdéskörét, illetőleg a HEP nyilvánosságával kapcsolatos kérdéseket fejtik ki részletesen.

A HEP második nagy kérdésköre az intézkedési terveket tartalmazza, részletesen. A Programban megfogalmaztuk azt a jövőképet, amit intézkedési terveink megvalósításával el kívánunk érni, majd a fent említett terveket egyesével részletesen bemutatjuk.

A programban meghatároztuk a megvalósítás folyamatát, valamint azokat a módszereket, melyek segítségével biztosítani kívánjuk programunk megvalósításának folyamatos értékelését (monitoring), és a tervtől való esetleges eltérésekből fakadó új helyzetek vizsgálatának lehetőségét (visszacsatolás).

A továbbiakban a *HEP gerincét alkotó fő fejezeteket igyekszünk az eredeti dokumentumot jelentősen lerövidítve összefoglalni* – jelen publikáció terjedelmi korlátai miatt – *a teljesség igénye nélkül*, csupán egy-két fontosabbnak ítélt adatot és/vagy tendenciát, valamint a vizsgált területeket felsorolásszerűen bemutatva.¹⁵⁶

7.1. A település bemutatása

A kiindulópont a város lakónépességének és állandó népességének alakulása volt.¹⁵⁷ Ezek az adatok a 2011. évi népszámlálás eredményeinek tükrében kerültek bemutatásra.

Veszprém város *lakónépessége* a legutóbbi (2011. évi népszámlálás) adatai alapján 61.721 fő volt, 1,8 %-kal (1130 fővel) kevesebb a tíz évvel korábbihoz képest.

156 Veszprém Megyei Jogú Város Esélyegyenlőségi Programjának teljes szövege az alábbi internetcímen érhető el: <http://www.veszprem.hu/veszpremieknk/onkormanyzat/strategiak-programok-koncepcioik> valamint: <http://hep.tkki.hu/Public/PublishedProgramSearch.aspx?searchtext=>

157 **Lakónépesség:** A népszámlálási lakónépességbe azok a személyek tartoznak, akiknek egyetlen lakóhelyük az összeírás helye, illetve ha több lakóhellyel rendelkeznek, az összeírás helyét tekintik életvitelszerű lakóhelyüknek, éjszakai pihenésüket általában, a hét nagyobb részében ott töltik.

Állandó népesség: Az adott területen bejelentett lakóhellyel (állandó lakással) rendelkező személyek adatait tartalmazza, függetlenül attól, hogy van-e máshol bejelentett tartózkodási helyük (ideiglenes lakásuk). Ebbe a csoportba tartoznak azok a személyek is, akik valamely okból (munkavállalás, tanulás, diplomáciai, kereskedelmi, tudományos megbízás teljesítése stb.) az eszmei időpontban átmenetileg külföldön tartózkodtak, de bejelentett lakóhelyük (lakásuk) az adott területen volt.

A 10 év alatti népességmozgás negatív egyenlegét elsősorban a településről való elköltözés túlsúlya (890 fő) okozta, amihez hozzáadódik a 240 fős természetes fogyás. Megjegyzendő, hogy a tíz év negatív egyenlege úgy alakult ki, hogy az évezred első évtizedének közepéig folyamatosan csökkent Veszprém város népessége, majd az évtized második felében a belső migráció következtében valamelyest emelkedett - ám az ideiglenesen letelepülők számának az évtized közepétől tartó lassú emelkedése nem volt elegendő a korábbi hiányok „ledolgozására”.

Az elmúlt években Veszprém lakossága nemcsak fogyott, hanem ezzel párhuzamosan egyre gyorsuló ütemben öregedett is. 2001 óta tovább nőtt a teljes népességen belül az időskorúak aránya, miközben csökkent a gyermekkorúaké, 2011 végén a lakosságnak már csak 13 százaléka volt gyermekkorú. A 60 évesek és idősebbek aránya (22%-ra) nőtt, mivel napjainkban lépnek át az időskorúak közé az 1950-es évek első felének népesedéspolitikája hatására született igen nagy létszámú generáció tagjai.

A népszámláláskori *állandó népesség* 56.624 fő volt, 5,5%-kal kevesebb, mint az előző census idején. A 2011. december 31-ei továbbvezetett állandó népesség 57.917 fő volt, közülük 27.421 volt férfi és 30.496 nő, így 1000 férfira 1112 nő jutott (4-gyel több, mint a népszámlálás lakónépességénél számoltuk). Ez az arány azonban korévenként, korcsoportonként változik. A születéskori és 18 éves korig tartó, még természetesnek tűnő fiútöbblet tulajdonképpen megmarad ötven éves korig, ezt követően azonban a nők többségbe kerülnek. Nyolcvan éves kortól a lakosságon belül már kétszer annyi nő él, mint férfi. Mindez a férfiak magasabb halandóságának a következménye. (Érdekesség azonban, hogy a 2011-es népszámlálás idején Veszprémben 7 századik életévét betöltött ember élt, közülük 5 volt a férfi és 2 nő.)

Az állandó népességen belül a 15 évesnél fiatalabbak teljes népességhez viszonyított aránya 13%, a 65 évesnél idősebbeké 16% volt. A nemek szerinti arányok a különböző korcsoportokban is mást mutatnak. A gyermekkorú népesség körében nemenként még 14% a fiúk és 11% a lányok aránya a teljes népességből. A legidősebbek között már nagyobbak a nemek szerinti különbségek. A 65 év feletti férfiak aránya 13, a nőké 19%-ra változott 2011-ben az állandó népességen belül a megyeszékhelyen.

A korcsoportos adatokat korábbi évek adataival egybevetve láthatóvá válik a népesség öregedése, akár a lakó- akár az állandó népességen belül vizsgálódunk. Az öregedési index, 65 év feletti és a 15 év alatti népesség egymáshoz viszonyított 100 fölötti aránya jelzi az öregedő társadalmat, ezt időben is összehasonlítva láthatjuk az öregedési folyamatot.

A 2011. decemberi állandó népesség vonatkozásában az öregedési index már 119-nél tart, tehát száz 15 év alatti gyermekkorúra 119 fő 65 éven felüli városla-

kó jutott. Az egészséges társadalmi struktúra 100 alatti értékei azt jelentenék, hogy több a gyermek, mint az időskorú. Sajnos ez a trend, a népségfogyással együtt, már régen megfordult.

Ugyanezen adatokból a népesség eltartó képességéről is képet alkothatunk. A gyermek-, illetve az időskorúak számát a potenciálisan az aktív, 15-64 évesekhez viszonyítva látható, hogy Veszprémben, 2011-ben 100 aktív korúnak 22 gyermekről és 19 időskorúról kellett gondoskodnia, 2001-ben még 14 gyermekről és 16 időskorúról. (Megyei szinten a 15 évesnél fiatalabbaknak a 15-64 évesekhez viszonyított hányada 2011-ben 14, az időseké 16% volt.)

7.2 Gazdasági aktivitás

Az előző népszámláláshoz képest Veszprémben a *gazdaságilag aktív*ak száma 532 fővel, 30.218-ra emelkedett, ezen belül a *foglalkoztatottak*é 648-cal (27.450-re) csökkent, a *munkanélküliek*é pedig 1180-nal (2768-ra) nőtt. A lakosság 44,5 (2001-ben 44,7) százalékának volt az összeírást megelőző héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkája.

Lényeges változások következtek be a gazdasági aktivitás korcsoportok szerinti összetételében, és azon belül is. A 2001. évi 26%-ról 2011-ben 17%-ra csökkent például a 30 év alatti foglalkoztatottak aránya. A húszas éveikben járókat ugyanakkor magasabb eltartottsági arány jellemezte, mint korábban. A 20-29 éves korosztályban 2011-ben 2728 fő nappali tagozatos eltartott szerepelt, 2001-ben még alig feleannyi (1273 fő). A foglalkoztatottak legnépesebb korcsoportja a 30-39 éveseké (8470 fő), akik az 59 évesekkel bezárólag az összes foglalkoztatott 78%-át tették ki. A nyugdíjkorhatár változásainak következtében a foglalkoztatás kitolódott az idősebb korosztályok felé is. Az 50-59 éveseknek 71%-a állt alkalmazásban. A 2011. évi népszámlálás idején a hatvan év felettek közül 1400-an dolgoztak (1084-en nyugdíj mellett), 2001-ben 595-en (447 nyugdíj mellett).

A megyeszékhelyen *foglalkoztatottak* döntő többsége (94%-a) aktív kereső, gyermekgondozási ellátás mellett mindössze 110-en, nyugdíj mellett 1657-en dolgoztak.

A 2011. évi népszámlálás során *munkanélkülinek* minősült minden olyan 15 éves és idősebb személy, aki az összeírás eszmei időpontját megelőző héten nem dolgozott, de aktívan keresett munkát és úgy nyilatkozott, hogy azonnal, vagy legfeljebb két héten belül munkába tud állni. 2001-ben Veszprém gazdaságilag aktív népességének 5,3 százaléka, 1588 fő volt munkanélküli. Ez a 2011-es összeírás időpontjára 9,2 százalékra nőtt és 2768 fő volt. Minden korcsoportban bővült az állástalanok részaránya, a legnagyobb mértékű munkanélküliség (14,7 százalék) a 20-29 évesekre jellemző. A munkanélküliek többsége (57%-a) 40 év alatti, közel egynegyedüket pedig az elhelyezkedés

szempontjából még nehezebb helyzetben lévő 50 év felettiiek alkotják.

A *nemenkénti foglalkoztatási arány* az elmúlt évtizedben közeledett egymáshoz, a nőket azonban továbbra is jóval alacsonyabb foglalkoztatottság jellemzi. Az összeírás időpontjában a férfiak 48, a nőknek 41%-át foglalkoztatták, ami arányaiban szinte megegyezik tíz évvel korábbival (a férfiak esetén 1,0%-kal emelkedett), miközben a munkanélküliek száma a férfiaknál több mint másfélszeresére, a nőknél kétszeresére nőtt.

A 2011. évi népszámláláskor Veszprém 31.503 fő *gazdaságilag nem aktív* népessége – az *inaktív keresők* 4,6%-os növekedése és az *eltartott népesség* 13%-os csökkenése együttes hatására – 5%-kal volt kevesebb, mint a 2001. évi census idején. Az *inaktív keresők* száma (690 fővel) 15.697-re csökkent tíz év alatt, főként a megváltozott nyugdíjba vonulási szabályok miatt. 2011 októberében az inaktív keresők 87%-át (13.658 fő) a nyugdíjban, illetve rokkantsági vagy baleseti járadékban részesülők tették ki, 8,4%-uk (1318 fő) gyermekgondozási ellátást kapott, 4,6% (721 fő) pedig egyéb inaktív kereső volt.

Tíz év alatt (2352 fővel) 15.806 főre csökkent az *eltartottak* száma. Az *eltartottak* közel héttizedét kitevő *nappali tagozatos tanulók* száma (2029-cel) 10.848-ra, az *egyéb eltartottaké* (323 fővel) 4958-ra csökkent. Ennek legfőbb oka, hogy 0-19 éves nappali tagozatos tanulók száma 2092-vel (ebből a 0-14 éveseknél 1767-tel) kevesebb, mint az előző census idején. Mint láttuk, a 15 éven aluli népesség száma és a megye népességén belüli aránya is csökkent (20 százalékkal, illetve 2,8 százalékponttal). Mindezen folyamatok következtében a gazdaságilag aktív személyekre háruló eltartási teher valamelyest csökkent. 2011 októberében száz foglalkoztatott személyre Veszprémben 57 inaktív kereső és 58 eltartott jutott, a tíz évvel korábbi 53, illetve 65 után. (Megyei szinten 2011-ben száz foglalkoztatott személyre 71 inaktív kereső és 57 eltartott jutott, a tíz évvel korábbihoz képest 6, illetve 12 fővel kevesebb.) Azt gondolhatnánk, az eltartási teher csökkenése kedvező tendenciát jelent, de a legifjabb generáció ilyen mértékű csökkenése sokkal inkább másra figyelmeztet. A nyolcvanas évektől kezdődő, és az utóbbi években drasztikus méretűvé vált születésszám csökkenése láttán a nemzet megmaradása érdekében kell cselekednünk. Szűkebb környezetünkben, helyi szinten is minden lehetséges eszközzel a gyermekvállalást és a gyermekes családok támogatását kell szorgalmazni.

7.3 A mélyszegénységben élők és a romák helyzete

Napjainkban egyre gyakrabban használt fogalom a mélyszegénység. Nem csak tudományos fogalom a szociológiában, de a hétköznapi élet jelensége is egyben. Azt jelenti, amikor valaki vagy valakik tartósan a létminimum szintje alatt élnek és szinte esélyük sincs arra, hogy ebből önerőből kilépjenek.

A mélyszegénység összetett jelenség, amelynek okai többek között társadalmi

és gazdasági hátrányok, iskolai, képzettségbeli és foglalkoztatottságbeli deficitekben mutatkoznak meg, és súlyos megélhetési zavarokhoz vezetnek. A szegénység kialakulásának okai többek közt a rendszerváltást követően a

- munkahelyek megszűnésére,
- a munkanélküliségre,
- a munkaerő-piaci esélyek szűkülésére
- nem kis részben az oktatás és képzés hiányosságaira,
- a jóléti ellátások által kezelni nem tudott egyéni, családi válsághelyzetekre,
- a megfelelő ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz történő hozzáférés hiányosságaira vezethetők vissza.

A mélyszegénység hatása az alapvető létfeltételekben, a lakhatási, táplálkozási körülményekben, az érintettek egészségi állapotában is jelentkezik. A szegénység szempontjából meghatározó társadalmi jellemző a családok gyermekszáma, illetve a gyermekszegénység (a szegények mintegy 30%-a 0–17 éves korosztályhoz tartozik), valamint a falusi lakókörnyezet (a szegények több mint fele községekben él).

Ma Magyarországon minden harmadik ember (kb. 3 millió fő) a szegénységi küszöb alatt él, közülük 1,2 millióan mélyszegénységben. A szegénységi kockázatok különösen sújtják a gyermekeket és a hátrányos helyzetű térségekben élőket.

A mélyszegénységben élők számáról a város nem rendelkezik pontos adatokkal, ezért e terület elemzésekor az egyéb területeken összegyűjtött adatokat közvetetten vettük figyelembe. Vizsgáltuk a foglalkoztatottak, a munkanélküliek, a tartós munkanélküliek számát, arányát, az alacsony iskolai végzettségűek foglalkoztatottságát, és a közfoglalkoztatásban részt vevők számát.

A helyzetfeltáró elemzésünkben kitértünk a foglalkoztatáshoz való helyi hozzáférés potenciáljának vizsgálatára. Szemügyre vettük a regisztrált vállalkozások adatait, valamint a közlekedésben, mint a foglalkoztatáshoz való hozzáférés eszközében rejlő lehetőségeket.

Kísérletet tettünk a munkaerő-piaci integrációt segítő szervezetek és szolgáltatások feltérképezésére (többek között a felnőttképzéshez és egyéb munkaerő-piaci szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint a helyi foglalkoztatási programok megismerésére) is.

E fő fejezet második blokkjában a pénzbeli és természetbeni szociális ellátásokat, az aktív korúak ellátását, valamint a munkanélküliséghez kapcsolódó támogatásokat tekintettük át.

Fontosnak tartottuk, hogy körüljárjuk a lakhatás, lakáshoz jutás és a lakhatási szegregáció témakörét is. Ebben a szakaszban feltártuk a város lakásállományának jellemzőit, szóltunk a bérlakás állományról, a szociális lakhatásról és

az egyéb, lakáscélra használt, nem lakáscélú ingatlanokról. Részletesen kitérünk az elégtelen lakhatási körülmények, veszélyeztetett lakhatási helyzetek és a hajléktalansággal kapcsolatos kérdések bemutatására, majd a lakhatást segítő támogatásokról (a lakásfenntartási vagy adósságcsoökkentési támogatásban részesítettek számára) és a lakhatás egyéb jellemzőiről (a külterületeken és nem lakóövezetben elhelyezkedő lakásokról, minőségi közszolgáltatásokhoz, közműszolgáltatásokhoz, közösségi közlekedéshez való hozzáférésről) írtunk néhány gondolatot.

A továbbiakban az egészségügyi és a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést, az alap- és a szakellátást vettük szemügyre, majd a fejezet legvégén a helyi közösségi élet jellemzőit mutattuk be.

A fentiek alapján meghatároztuk azokat a területeket, amik problémát jelentenek, jelenthetnek az esélyegyenlőség megvalósulása tekintetében, valamint megfogalmaztuk a megoldást támogató fejlesztési lehetőségeket. Ezeket az alábbi táblázat foglalja össze:

A mélyszegénységben élők és a romák helyzete, esélyegyenlősége vizsgálata során településünkön	
beazonosított problémák	fejlesztési lehetőségek
A meglévő egészségügyi, alapellátási intézményi infrastruktúra korszerűsítésre, felújításra szorul	A meglévő egészségügyi alapellátási intézményrendszer korszerűsítése
Feltétlenül szükség van a mélyszegénységben élők körében egészségügyi prevenciók programok biztosítására.	A védőnői szolgálat fejlesztése a prevenciók programok megtartásához
2012-ben 235 fő azoknak a száma, akik 30 nap munkaviszonyt nem tudtak igazolni és az FHT jogosultságtól elestek	Civil Fórum szervezése annak érdekében, hogy a közérdekű önkéntes tevékenység megvalósításába minél több szervezet kapcsolódhasson be

7.5 A gyermekek helyzete, esélyegyenlősége, gyermekszegénység

A HEP legterjedelmesebb fejezete a gyermekek helyzetét járja körül. A program elkészítése során az a szerencsés helyzet adódott, hogy a Veszprém városában hatékonyan működő gyermekvédelmi jelző- és ellátórendszernek, valamint az alap- és szakellátások rendszerének köszönhetően a 2. fejezetben említett jogszabályok által meghatározott adatokat sikerült szinte kivétel nél-

kül összegyűjtenünk és elemeznünk.

A gyermekek helyzetét, esélyegyenlőségét, valamint a gyermekszegénységet elemző fejezet az alábbiakban felsorolt területeket vizsgálta:

- A gyermekek helyzetének általános jellemzői (gyermekek száma, aránya, életkori megoszlása, demográfiai trendek)
- veszélyeztetett és védelembe vett, hátrányos helyzetű, illetve halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, valamint a fogyatékkal élő gyermekek száma és aránya, egészségügyi, szociális és lakhatási helyzete
- rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermekek száma
- gyermekek jogán járó helyi juttatásokban részesülők száma, aránya
- kedvezményes iskolai étkeztetésben részesülők száma, aránya
- magyar állampolgársággal nem rendelkezők száma, aránya
- A hátrányos, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű, valamint fogyatékkal élő gyermekek szolgáltatásokhoz való hozzáférése
- védőnői ellátás jellemzői
- gyermekorvosi ellátás jellemzői
- 0-7 éves korúak speciális (egészségügyi-szociális-oktatási) ellátási igényeire (pl. korai fejlesztésre, rehabilitációra) vonatkozó adatok
- Gyermekjóléti alapellátás, gyermekvédelem
- Krízishelyzetben igénybe vehető szolgáltatások
- Egészségfejlesztési, sport- szabadidős és szünidős programokhoz való hozzáférés
- Gyermekétkeztetés (intézményi, hétvégi, szünidei), ingyenes tankönyv
- Hátrányos megkülönböztetés, az egyenlő bánásmód követelményének megsértése
- Kiemelt figyelmet igénylő gyerekek/tanulók, valamint a fogyatékkal élő gyerekek közoktatási lehetőségei és esélyegyenlősége
- Óvodák, iskolák adatai
- Közneveléshez kapcsolódó kiegészítő szolgáltatások (pl. iskolára/óvodára jutó gyógypedagógusok, iskolapszichológusok száma)
- Hátrányos megkülönböztetés, jogellenes elkülönítés
- Intézmények között a tanulók iskolai eredményességében, az oktatás hatékonyságában mutatkozó eltérések

A fent említett területek részletes vizsgálata során a következő problémákat és a problémák megoldását szolgáló fejlesztési területeket foglalmaztuk meg:

A gyerekek helyzete, esélyegyenlősége vizsgálata során településünkön	
beazonosított problémák	fejlesztési lehetőségek
Életvezetési problémák, értékrend válsága a családon belül	Szükséges olyan önszervező elven működő, ugyanakkor professzionális vezetésű csoportok létrehozása, melyben a résztvevők egymást támogatva, a mindennapi élethez, a problémák leküzdéséhez megoldási modelleket adhatnak egymásnak
Nincs gyermekek átmeneti otthona	Pályázati források felkutatása
Két önkormányzati óvodában évről-évre kénytelenek a jelentkező gyermekek felvételét helyhiány miatt elutasítani	Az óvodai körzethatárok újragondolása
A nyári szünidő idején a szülők számára rendkívül megterhelő feladat a gyermekek elhelyezése. Piaci alapon számos szolgáltatás elérhető, azonban éppen a leginkább rászoruló gyerekek e szolgáltatásokból nem részesedhetnek.	Az esélyegyenlőségi szempontok érvényesítése érdekében rendkívül fontos lenne biztosítani a szociálisan rászoruló (halmozottan hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő, családjukat elveszített, stb.) gyermekek részére az ingyenes táboroztatás lehetőségét
Az iskola-egészségügyi feladat hatékonyabb ellátása érdekében a rendelővel nem rendelkező iskolákban szükséges a rendelők kialakítása, a jogszabályi működési minimumfeltételek szerinti felszerelése.	A köznevelési intézményekkel együttműködve a hiányzó iskolaorvosi rendelők kialakítása és felszerelése, szintén évenkénti ütemezéssel

7.6. A nők helyzete, esélyegyenlősége

Esélyegyenlőségi Programunk teljes összhangban áll az Európai Unió egyik kiemelt célkitűzésével, a nők és férfiak közötti esélyegyenlőség biztosításával.

Azt kell mondanunk, hogy hazánkban leggyakrabban a hagyományos nemi szerepek érvényesülnek a munka és a családi élet terén egyaránt. Gyakori jelenség, hogy a gyermekvállalás a nők életpályáját jelentős mértékben befolyásolja, sőt alkalom adtán behatárolja, hiszen a munkahelyi kötelezettségek mellett a család és a háztartás ellátásának terhe is elsősorban a nőkre hárul. Fontosnak tartjuk, hogy megvalósuljon a két nem közötti egyenlő bánásmód, valamint a női esélyegyenlőség.

A helyzetelemző részben elsőként a nők gazdasági szerepét tekintettük át, e fejezetrészen belül vizsgáltuk foglalkoztatási és munkanélküliségi mutatóikat, valamint azt, hogy milyen foglalkoztatást segítő és képzési programok állnak a rendelkezésükre. Szemügyre vettük az alacsony iskolai végzettségű nők elhelyezkedési lehetőségeit, illetőleg azt, hogy felfedezhető-e városi szinten valamilyen, a foglalkoztatás területén megvalósuló, hátrányos megkülönböztetést megvalósító rossz gyakorlat.

A fejezet további részében azt vizsgáltuk, hogy milyen megoldások léteznek a városban, amelyek segítik a nőket munkavállalásukból származó feladataik és családi életükből fakadó kötelezettségeik összeegyeztetésében.

Érintettük az anya- és gyermekgondozás területét, a nőket érő erőszak és a családon belüli erőszak kérdéskörét, a krízishelyzetben igénybe vehető szolgáltatásokat, és a nők helyi közéletben betöltött szerepét. Végül ejtettünk néhány szót a nőket helyi szinten fokozatosan érintő társadalmi problémákról, és azok felszámolására irányuló kezdeményezésekről.

A fejezetet ezúttal is a beazonosított problémák és fejlesztési lehetőségek táblázata zárta.

A nők helyzete, esélyegyenlősége vizsgálata során településünkön	
beazonosított problémák	fejlesztési lehetőségek
Az otthon lévő kismamáknak kifejezett nehézséget jelent az inaktív időszak elteltével újra integrálódni a munka világába.	Az inaktív időszak alatti képzésbe való bekapcsolódás segíthet megőrizni a kapcsolatot az aktív élettel, ezáltal megkönnyíti a munkerő-piacra való visszatérést
A városban kevésbé bevett gyakorlat az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazása, holott ez jelentősen megkönnyíthetné a nők családi és munkahelyi kötelezettségeinek összeegyeztetését.	A munkahelyi és a családi kötelezettségek összeegyeztetését segítő foglalkoztatási formák támogatása

7.7. Az idősök helyzete, esélyegyenlősége

Tény, hogy arányaiban soha nem volt annyi idős ember a világon, mint napjainkban. A társadalmak előregedése globális problémává lett, különösen a fejlett ipari térségekben, országokban, így az Európai Unióban. Az idősügy területe Magyarországon is jól ismert kérdéskör.

A 7.1. fejezetben bemutatott demográfiai mutatók alapján elmondható, hogy városunkban az idősödéssel párhuzamosan csökken a fiatal korosztályok aránya, az öregedési index egyre kedvezőtlenebbé válik. A megváltozott helyzet szintén globális jelenség – kezelésére ismert nemzetközi szervezetek új időspolitikai célokat, fejlesztési szándékokat, deklarációkat fogalmaztak meg, amelyeket figyelembe vettek a magyar idősügyi koncepció megalkotói is.

Paradigmaváltás történt az időspolitikában. A korábbi deficitmodell – amely főleg a veszteségekre összpontosított (egészség- és teljesítményromlás) – felváltotta a fejlődésmodell. Ebben az új modellben előtérbe kerül:

- a meglévő képességek megőrzése és fejlesztése;
- a széles körű aktivitás;
- az eddig nem használt képességek előhívása;
- az új kihívásokra való reagálás képességének kialakítása.

A modell a passzivitás helyett az idős emberek aktivizálását célozza meg. A törekvések arra irányulnak, hogy az idősök (újra) bevonhatóak legyenek a társadalomba. Fontossá válik a felnőttoktatás, az egész életen át tartó tanulás (life

long learning), és a generációk közötti kapcsolatok javítása. A fejlett társadalmakban – részben a várható élettartam növekedésének hatására – új értelmet nyert az időssé válás folyamata, és maga az időskor fogalma.

Veszprém városának vezetői már jóval a HEP megalkotása előtt felismerték, hogy feladataik vannak az idősekkel kapcsolatban, ezért elkészítették a város Idősügyi Konceptióját. A Konceptióval a HEP ide vonatkozó fejezetei teljes összhangban állnak.

Az idősek esélyegyenlősége kapcsán a HEP-ben bemutattuk az időskorú népesség főbb jellemzőit, számukat, arányukat, jövedelmi helyzetüket. Külön szóltunk a munkaerő-piaci helyzetükről, az idősek, nyugdíjasok foglalkoztatottságáról, valamint a tevékeny időskorról, illetve arról, hogy tapasztalható-e az idősekkel kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés a foglalkoztatás területén.

Vizsgáltuk a közszolgáltatásokhoz, közösségi közlekedéshez, információhoz és a közösségi élethez való hozzáférés lehetőségeit. Összefoglaltuk az idősek egészségügyi és szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést, körüljártuk a különböző pénzbeli és természetbeni ellátási formákat, valamint a szociális szolgáltatások területén az alap- és szakellátási rendszert.

Tudjuk, hogy a jelentősebb problémák közé tartozik az elszigeteltség és az elmagányosodás kérdésköre, ezért igyekeztünk feltárni, hogy hogyan alakul a városban e korosztály tagjainak kulturális, közművelődési szolgáltatásokhoz való hozzáférése, mint ahogy azt is, hogy milyen szintű informatikai jártassággal rendelkeznek.

E terület alapos megismerése számos fejlesztendő területre hívta fel a figyelmünket, ezeket az alábbi táblázat foglalja össze.

Az idősek helyzete, esélyegyenlősége vizsgálata során településünkön	
beazonosított problémák	fejlesztési lehetőségek
A kötelező önkormányzati feladatok közül az idősgondozás területén az átmeneti bentlakásos intézmény (időskorúak gondozóháza) nem valósult meg.	Meg kell vizsgálni, hogy évente hány alkalommal, és mekkora időtartamra van kereslet, majd ennek fényében állítsuk fel a gondozóház, az átmeneti ellátás megvalósulásának prioritását.
A Hóvirág utcai nappali intézmény esetében kizárólag a földszinti rész akadálymentesített és szükség volna külső homlokzat-felújításra. Szent István utcai nappali intézmény az épület korából adódóan komoly felújítást igényelne. Egyéb idősellátó intézményi egységek fűtési rendszere korszerűtlen, épülete felújításra szorul.	Intézményrendszer fejlesztése, rendszerelemekkel, infrastrukturális beruházásokkal.
Új feladat a nyugdíj előtt állók felkészítése a nyugdíjas évekre.	Jeljenek meg a témával kapcsolatos tájékoztatások a helyi médiában, valamint érdemes egy szakmai fórumot szervezni annak érdekében, hogy az egyes munkáltatók bevonhatók legyenek a nyugdíj előtt álló munkavállalók nyugdíjas évekre való felkészítésébe.

<p>Ma elvárás, hogy az újonnan forgalomba állítandó buszok akadálymentesek legyenek (alacsony padló, megfelelő kivilágítás, könnyű eligazodást biztosító jelzőtáblák, könnyen elérhető leszállásjelzők, stb.) A városban régebben beszerzett buszok nem felelnek meg ennek a követelménynek.</p>	<p>A jövőben beszerzendő buszoknál mindig figyeljenek arra, hogy az újonnan forgalomba állítandó buszok akadálymentesek legyenek.</p>
<p>Nincs olyan intézmény, ami a korosodó, későbbiekben egyre több gondoskodásra szoruló fogyatékos személyek számára otthonserű ellátást nyújtana.</p>	<p>Megfontolásra ajánlott egy olyan vegyes profilú intézmény létesítése, melyben a két élethelyzetre adott intézményes válasz megoldja a problémát.</p>
<p>Szükséges lenne a megfizethető térítési díjú bentlakásos férőhelyek bővítése, esetleg egyházi fenntartású idősok otthonának alapítása, mely felekezeti hovatartozás nélkül vehető igénybe. Az önkormányzati bentlakásos intézményekben kb. 80 fős a várakozási lista, és másfél év a várakozási idő.</p>	<p>Meg kell vizsgálni, hogy milyen megoldási lehetőségek vannak a város közigazgatási területén belül a bentlakásos férőhelyek számának bővítésére, illetőleg a városon kívüli idősellátó intézményekkel is fel kell venni a kapcsolatot, és meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy milyen feltételek mellett lennének képesek fogadni a veszprémi lakosokat intézményükbe.</p>
<p>A tájékozatlanság okozhatja, hogy egyes idős emberek nem jutnak idejében a megfelelő ellátáshoz.</p>	<p>Ajánlott lenne egy összefoglaló tájékoztatót készíteni a szociális téren igénybe vehető támogatásokról, és azt olyan helyeken elhelyezni, ami könnyen elérhető az idősok számára, pl. az orvosi rendelőkben.</p>

7.8. A fogyatékkal élők helyzete, esélyegyenlősége

Nem vitás, hogy abban a társadalomban, ahol a szépség és az egészség mint szinte egyedül érvényes valóság áll a követendő példák élén, különösen nehéz helyzetben vannak azok, akik valamilyen oknál fogva még segítséggel sem képesek eljutni oda, hogy megszerezzék e javakat.

A történelem során eltérő korokban és eltérő helyeken újra és újra előkerült a testi és szellemi hiányokkal, fejlődési elmaradottsággal született emberekkel való foglalkozás kérdésköre. A XIX. század tendenciái újra kedvezni látszanak

annak az egyébként több ezer éves gondolatnak, hogy a sérült emberek olyan teljes jogú tagjai a társadalomnak, akik a többségi társadalom tagjainak gondoskodására szorulnak. Emberi méltóságukat mindig, minden körülmények között tiszteletben kell tartani. Nem csak feladatunk, hanem erkölcsi kötelességünk felkarolásuk, és a társadalomba való befogadásuk elősegítése.

Az egyik legsokszínűbb felkarolásra váró célcsoport a fogyatékossgal élők csoportja. A fogyatékossg, a valamiben való akadályoztatottság ugyanis számos területen jelentkezheth. A legelterjedtebb felfogás szerint fogyatékos személy: aki

- érzékszervi (különösen látás- és hallásbéli) és/vagy
- mozgásszervi és/vagy
- testi teljességét és/vagy
- értelmi képességeit

jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során.

A fogyatékossg, valamint a fogyatékkal élők professzionális és laikus megsegítése Veszprém városának vezető testülete előtt is ismert kérdés, melyet a HEP-ben is igyekeztünk bemutatni. Munkánkat nehezítette, hogy a fogyatékkal élők vizsgálata során adathiánnyal küzdöttünk – az adatok érzékeny mivolta miatt.

E fejezetben a rendelkezésünkre álló információk alapján mutattuk be a településen fogyatékossgal élő személyek főbb jellemzőit, sajátos problémáit, körüljártuk a fogyatékkal élők foglalkoztatásának lehetőségeit, feltérképezve az e területen tevékenykedő civil szervezeteket. Vizsgáltuk a foglalkoztatás területén megvalósuló hátrányos megkülönböztetés eseteit, valamint az önálló életvitelt támogató helyi intézményekkel, szolgáltatásokkal és programokkal kapcsolatban is tettünk néhány észrevételt.

Összefoglaltuk a fogyatékkal élő személyek pénzbéli és természetbéli ellátásával, valamint a rájuk vonatkozó kedvezményekkel kapcsolatos tudnivalókat.

Bemutattuk a közszolgáltatásokhoz, közösségi közlekedéshez, információkhoz és a közösségi élet gyakorlásához való hozzáférés lehetőségeit. E fejezetrészen belül külön foglalkoztunk az Önkormányzat tulajdonában lévő középületek akadálymentesítésével, a közszolgáltatásokhoz, kulturális és sportprogramokhoz való hozzáférés lehetőségeit biztosító szolgáltató épületek és lakóépületek fizikai, információs és kommunikációs akadálymentesítettséggel, valamint a fogyatékkal élők számára rendelkezésre álló helyi szolgáltatásokkal, és hátránykompenzáló juttatásokkal.

Az e területen feltárt problémák a következők:

A fogyatékkal élők helyzete, esélyegyenlősége vizsgálata során településünkön	
beazonosított problémák	fejlesztési lehetőségek
Kevés adattal rendelkezünk a fogyatékosok számáról, arányáról, fogyatékoságuk típusáról, így nehéz meghatározni azokat az irányokat, amiket az Önkormányzatnak a jövőben követnie kell.	Készüljön fogyatékosügyi koncepció, részletes helyzetelemzéssel, a problémás területek beazonosításával, és fejlesztési területek, javaslatok megjelölésével.
Probléma a munkáltatói akadálymentesítés hiánya. A nyílt munkaerő piacra való visszahelyezés egyik eszköze az infokommunikációs akadálymentesítés.	A munkáltatók akadálymentesítésre való ösztönzése.
Számos fogyatékos (vagy az őt gondozó hozzátartozó) nincs tisztában az igénybe vehető szolgáltatásokkal.	Készíteni kell egy összefoglalót az igénybe vehető szociális ellátásokról, támogatásokról.

8. A HEP intézkedési tervei

Korábban már említettem, hogy a HEP gerincét két nagy vonulat adja. Az első a *helyzetelemzés*, a második a helyzetelemzés során feltárt problémák orvoslására kidolgozott *intézkedési tervek*et magába foglaló rész. Az Intézkedési Terv (továbbiakban: IT) a 2/2012. (VI.5.) EMMI rendelet 3. számú mellékletében található forma szerint készült.

Az előző fejezetet a helyzetelemző rész bemutatásának szenteltem, a most következőt pedig az IT ismertetésének.

Az IT tartalmilag közvetlenül a helyzetelemzésben feltárt problémákból következik, azok megszüntetésére irányuló fejlesztési lehetőségeket tartalmazza (ezeket foglaltuk össze az egyes célcsoportok esélyegyenlőségét taglaló fejezetek végén található táblázatokban). Az IT tartalmazza mindazokat az információkat, amelyek az IT következő években megvalósuló eredményes és sikeres végrehajtásához elengedhetetlenek.

Az IT a következő elemeket foglalja magába:

- a feltárt probléma (kiinduló értékkel),
- célok, általános megfogalmazásban, majd rövid- közép- és hosszútávú időegységekre bontottan, melyek abban segítenek, hogy egy adott intézkedést beavatkozási tevékenységsorként értelmezhesünk (az idősoros

célmeghatározás mutatja meg, hogy az esélyegyenlőség szempontjából kitűzött hosszú távú célt milyen részcélok mentén érjük el),

- tevékenységek (a beavatkozás tartalma) pontokba szedve: azt mutatjuk be, hogy az adott célok eléréséhez milyen lépéseket tesznek a megvalósítók,
- résztvevők és felelősök, a program beavatkozási területeinek aktorai,
- partnerek, akik segítik a megvalósítást,
- határidők (pontokba szedve),
- eredményességi mutatók, és annak dokumentáltsága, forrása (rövid- közép és hosszútávon), valamint annak fenntarthatósága (az eredményességi mutatók bizonyítják a beavatkozás sikerességét, jelzik a kiinduló értékhez viszonyítottan a változásokat),
- kockázatok, és azok csökkentésének eszközei,
- szükséges erőforrások.

Az IT fentiekben bemutatott szerkezete mérhető elemeket tartalmaz. A mérhetőség hatékonyan támogatja az elképzelések megvalósítását, azáltal, hogy a megvalósítandó céloktól való esetleges eltérések időben észrevehetők, így lehetőség van az esetleges továbbgondolásra, korrekcióra.

9. A HEP megvalósítása

Az Önkormányzat az általa fenntartott intézmények vezetői számára feladatul adta, a településen működő nem önkormányzati fenntartású intézmények vezetőit pedig partneri viszony során kérte, hogy a Helyi Esélyegyenlőségi Programot valósítsák meg, illetve támogassák.

Az Önkormányzat a HEP kidolgozására és megvalósítására, továbbá értékelésére, ellenőrzésére és az információk visszacsatolására, valamint a Programba történő beépítésének garantálására Helyi Esélyegyenlőségi Program Fórumot hozott létre, és működtet. A Fórum legalább évente, de szükség esetén ennél gyakrabban ülésezik.

A Program megvalósulásáról legalább két évente – szükség esetén ennél gyakrabban – tartott felülvizsgálat ad számot. A HEP IT-t mindenképpen módosítani szükséges, ha megállapításaiiban lényeges változás következik be, illetve amennyiben a tervezett beavatkozások nem kellő módon járulnak hozzá a kitűzött célok megvalósításához.

10. A HEP jövőképe

A HEP-ben megfogalmazott elképzelések szerint olyan településen kívánunk élni, ahol a *romák* a jövőben is a jelenlegi gyakorlatnak megfelelően szegregációnemtes körülmények között élhetnek, tanulhatnak és dolgozhatnak. Fontos számunkra, hogy a *mélyszegénységben élők* helyzete normalizálódjon, minél nagyobb arányban legyenek képesek bekapcsolódni az aktív munkaerő-

piacra, ezáltal a megélhetésüket biztosító jövedelem megszerzésére.

Kiemelt területnek tartjuk a *gyerekek* életében az állandóság és biztonság megteremtését.

Folyamatosan odafigyelünk az *idősek* életkori sajátosságaiból fakadó nehézségek kompenzálására, és arra, hogy idős emberként is értékes tagjai lehessenek a társadalomnak.

Elengedhetetlennek tartjuk a *nők* esetén, hogy anyaságukból származó hátrányaik kompenzálásra kerüljenek.

Különös figyelmet fordítunk a *fogyatékkal élők* helyzetének minél jobb megismerésére, és megismertetésére.

Bízunk benne, hogy hosszú távon olyan várost mondhatunk magunkénak, mely élhető, igazságos, és valóban valamennyiünk számára megteremti a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést, biztosítja a foglalkoztatás, a szociális biztonság, az egészségügy, az oktatás és a lakhatás területén a diszkriminációmentességet és a szegregációmentességet, azaz az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség megvalósulását.

11. A HEP elkészítéséhez használt források jegyzéke

11.1. Veszprém népességének bemutatásához használt források

- Népszámlálás 2011 – Területi adatok – 3.19. Veszprém megye 29-38. old; 194. old; 199. old
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_19_2011.pdf
 Letöltés ideje: 2013. május 07.
- Megyei jogú városok
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/veszpremmjv10.pdf>
 Letöltés ideje: 2013. május 07.
- Statisztikai tájékoztató - Veszprém megye, 2012/4
<http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?page=1&theme=WD>
 Letöltés ideje: 2013. május 07.
- A nagyvárosok belső tagozódása, Veszprém KSH 2003.
http://hunteka.titkarsag.mta.hu/foldrajztudomanyi/index.jsp?from_page=details&page=details&dbname=database_foldrajztudomanyi&biblid=1032&bib1field=0&term=48164%7C53727%7C1
 Letöltés ideje: 2013. május 07.

- Népszámlálási kötet – területi adatok Veszprém megye, Veszprém, KSH 2001:
<http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/19/data/tartalom.html>
Letöltés ideje: 2013. május 07.
 - Népszámlálási kötet - településtípusonkénti adatok Veszprém (m.jv.), Veszprém, KSH 2001.
<http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/19/data/tabhun/toc3.html>
Letöltés ideje: 2013. május 07.
- 11.2. A szakmai részhez felhasznált előző éves intézményi szakmai beszámolók
- VKTT Egyesített Szociális Intézmény 2012. évi szakmai tevékenységének írásbeli beszámolója
 - A VMJV Családsegítő Szolgálat, Gyermekjóléti Központ és Családok Átmeneti Otthona 2012. évi beszámolója
 - Éltes Mátyás” Fogyatékosok Nappali Intézménye és Gondozóháza : Beszámoló a 2012. évi tevékenységről
 - Veszprém Megyei Jogú Város Egyesített Bölcsődéje Beszámoló
- 11.3. Kapcsolódó helyi stratégiai és települési önkormányzati dokumentumok, koncepciók, programok
- Antiszegregációs Terv (2008)
 - Gazdasági program (2011-2014)
 - Idősügyi Koncepció és Hosszú Távú Stratégia (2012)
 - Integrált Városfejlesztési Stratégia (2008)
 - Költségvetési rendelet (2013)
 - Közfoglalkoztatási Terv (2010)
 - Lakáskoncepció (2003)
 - Lakásrendelet (2010)
 - Szociális Szolgáltatástervezési Koncepció Felülvizsgálata (2011)
 - Településfejlesztési Koncepció (2013)
 - Települési Közoktatási Esélyegyenlőségi Intézkedési Terv (2007-2013)
- 11.4. Egyéb irodalmak jegyzéke
- Arany János Tehetséggondozó Program
<http://www.ajtp.hu/digitalcity/homepageWithFullMenu.jsp?dom=AAANXBY&prt=AAAANXBF&fmn=AAAARCSF&men=AAABGOF&bem=AAAATCZM>
Letöltés ideje: 2013. május 07.

-
- Csányi Zsuzsanna, Jásper Éva, Sipos Anna: Támogatott foglalkoztatás szolgáltatás módszertani kézikönyv – Fogyatékos emberek a nyílt munkaerőpiacon
Salva Vita Alapítvány – Fekete Sas Kiadó
Budapest, 2007.
 - dr. Szüdi János: Szakszerűség és hatékonyság a közoktatásban
CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
Budapest, 2008.

Szerzőink

Teológia

dr. Balázs Pál, PhD, főiskolai tanár, VHF

dr. Fodor János, PhD, főiskolai oktató, VHF

dr. Gárdonyi Máté, PhD, főiskolai tanár, VHF

dr. ifj. Lomnici Zoltán, PhD, főiskolai oktató, VHF

dr. habil. Birher Nándor, PhD, főiskolai tanár, VHF

Szociális munka

Bálint Bánk, főiskolai docens, VHF

dr. Leveleki Magdolna, PhD, egyetemi docens, Pannon Egyetem

dr. Agg Zoltán, PhD, egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem

dr. Albert József, PhD, főiskolai tanár, VHF

Magvas Mária, főiskolai adjunktus, VHF

Darida Zsuzsa, Veszprém Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal,
óraadó tanár